

Fekete Vince

Tízezer éj

„Hegyek, fák, füvek, ágak, harag-zöld, azúr menny, szívem rokonai...”

Szilágyi Domokos

„Befonnak egyszer téged is valami pompás koszorúba...”

Kányádi Sándor

„Milyen kevés tízezer év...”

Létay Lajos

*Lehúznak egyszer téged is
egy soha nem látott mélybe
hideg lesz lent és vaksötét
s a semmi körbe-körbe
hideg lesz akkor jól tudom
acélkék fénye pattog
kásásan kéklík lent a mély
szomorú angyalarcok
ringanak lengnek egyre és
hajuk az égbe kapkod*

*Mint akin már a félelem
nem vehet erőt sohasem
a medence lenn és körben
a hegyek foncsor tükörben
forrón majd újra hidegen
ömlik a vér át szívemen*

*Taszítva-vonva mossák
arcomat égi spongyák
a fény egy égi résen át
fröcsköli pezsmailátát
micsoda felségvizeken
száguldozol uram velem
már a mély a magasság
rabság sem a szabadság*

*nem mond már semmit nekem
testem a szélben terelgetem
hogy a verdeső hullámok
dobáljanak mint forgácsot*

*(nem kell a posztó az olló
minden ahogy van úgy jó)
árva deszkaszál lebeg velem
ujjaim hagyják elengedem*

Beszór a szél és a homok
akár régvolt patkónyomot
apró szemcséi elfödik
bokád majd térded s köldökig
mozdul a láb kapkod a kéz
a szem riadtan körbenéz
zölden viruló tájat lát
és az ég minden madarát
hogy csivitelnek az alatt
a fák fölött az ég alatt
homok söpör orrba szembe
a láb pedig süllyed egyre
s alig mozdul már alig
éj borul rád hajnalig
jó mélyen földalatti
párnán
kies pihenés
vár már

Havon pusztán nádon és éren
vízen élve vízen és szárazkenyéren
löttyögő aszpikban térdig állva
mint forgalomban a benzinpára
adalékanyag az ételben italban
napi félelmem napi vigalmam
nem fegyver csak fegyvernek látszó
hajdani nyomokból előszívárgó
mint ki recsegő hideg égen
próbarepül a téli éjen
s előtte jaj
még hány világ van
s mögötte jaj
már hány világ van
zúzmarás bajusszal
a zúzmará álma

*lebegni lenni
a fűvekben fákbán*

*Ott ahol mindig a szál szakad
oldani kötni a szálakat
recsegő-ropogó mikrofonpróba
mikor villám csap egy bizonyos pontba
lobbanó fény egy kiürült házban
úgy lenni csak a fűvekben fákbán*

*Hajnalban fél négykor jönnek meg Ezek
testemben nyárfalevél úgy remegek
fejem alatt testem alatt lucskos a párna
úgy állok szemben velük egy szál pizsamába'
szűkölnék várnak vicsorogva körbejárnak
riadnak lengnek lelkemen az árnyak
félelmek falkái*

*rossz felem mardosó farkasai
reggelig jaj reggelig tartanak ki*

*jönnek velem még körbesziszegnek
magukkal visznek hogyha vihetnek
kintről az ablakhoz koccannak a jegek
milyen éj úristen és milyenek Ezek
félelmek hordái mardosó fehér fogak
szigorú szemeik kékesek acélosak*

*Aztán majd végül egymagad
a józsefattilás szélben
alig hiszed hogy nincs szavad
s a napod is lemenőben*

*alig hiszed hogy elfogyott
s fönt már csak csonka hold van
tapogatózol s felfogod
körötted tényleg úr van*

*miért volt minden kérdezed
miért sok furcsa fátum
olyan volt végig életed
mint ékezet
alatta dátum*

*s jöhet még néhány jótanács
hogy magad után a zárat*

*valami tovasuhogás
s egy nap egy év egy század*

*s aztán csak hangnyi mintaszó
s indulsz a semmilyenbe
valami szívszaggattató
zeng vég nélkül füledbe*

*Fetregni fűben fetregni fában
fetregni a füvek illatában
úgy lenni a füvekben fában
versekben és metaforákban
mint a lehelet vagy a lélek
sóhaj egy parány életének
füst amit tüdőzve leszívnak
test amit porrá bezúznak
olyannak lenni mint az álom
járni át meg át a világon
hogy ne legyen csepp és ne szemcse
mi ne az egészet jelentse
kicsiben úgy lenni a mában
virágpór az éledő virágban
almának a sötét belső magja
ifjú erdőben a régi fák hangja
asztalban tárgyban az egykori dallam
eszmélve egy
régi-régi dalban
süllyedve szállva
akarva-akaratlan*

*Idő malma százra száz év
elszárada s kivirágzék
régi új mag
elsenyved és kikel újnak*

*ha nem unja hogy nem unja
erejéből mire „futja”?
egyelőre:
nosza rajta csak előre*

*rettenetes ez a játék
érleli a fű a sátét
önmagába'
alig lett s már holtra válna*

idő alma százra száz kév'
hogy csak ennyi hogy egy szám légy
tiszavirág
visz a szél el visz a világ

Ördögi moraj hangja kél
társul a lenti hadhoz
cibálják tested szerte szét
cibálják mint a barmok
ha nem volt eddig nincs remény
nem lenni egyre könnyebb
nem számít hogy hányezer éj
hányezer év mögötted
hullám jön újból mintaszél
hullámra újabb hullám
lassan lehunyod két szemed
lehunyod mintha tudnád
innen már végképp nem lehet
innen már nincsen onnan
hova feljutni egyszer élj
egyszer és jól vagy ottan
csattognak voltnincs ablakok
nemlévő termék zúgnak
olyan akár egy filmbetét
képkockái az Úrnak
mikor mint téli tájakat
acélos napot s holdat
vetít eléd a képzelet
s leghátul úgy dalolnak
olyan keserves éneket
mitől a szív s az ész is
felégeti a termeket
mögüled csakazértis

Lehúznak egyszer majd téged is
s nem tudod hova mész le
suhogó aknába visz a lift
tízezer napra s éjre
innen hol virág és fák és a föld
a fű és a fenti ég is
istenem mondod istenem
miért hát miért hát miért is
s mint kit a világ kint hagyott
se éj se nap se reggel
nem jönnek föl a csillagok
és már te sem jöhetsz fel

*Mint ki recsegő hideg éjen
próbarepül a téli égen
lötyögő aszpikban térdén állva
mint forgalomban a benzinpára
havon pusztán nádon és éren
vízen élve vízen és szárazkenyéren
kivel már végképp békét kötöttünk
lebegni jární billegni közöttünk
lobbanó fény egy jéghideg szobában
úgy lenni csak a füvekben fákkal*

*Egy park egy ösvény
aztán egy csikorgó
vaskapu és sűrű borosta
egy lassan halványuló állon*

*Látod a füst
látod a fény
látod a fák
látod hogy én
látod hogy együtt a fénnyel
látod hogy a füsttel és a fákkal
együtt a széllel
látod hogy együtt a füvekkel
látod hogy együtt a fákkal
látod hogy te
látod hogy én
együtt a széllel
a füsttel és egyszerre
a füvekkel a fákkal
látod hogy el
látod hogy el*

Darvasi Ferenc

Ünnepi ebéd

Először a remízig kellett eljutni. Itt kezdődött ez a külön világ. Ez a mindentől távoli birodalom. A remíz nem foglalt nagy területet. Az ember könnyen eltéveszthette. Az utcáról alig látszott. Mindössze két sín a méregzöld kapu takarásában. Mellette omladozó épület. Talán szerelőcsarnok. Márkó belesett a kapun. Seholy senki. Tanakodott, beosonjon-e körülnézni. Ennyi kitérőt megengedhetett volna magának. De nem mert bemenni. Pedig csak egy ugrás lett volna az egész. Felhúzódkodni a korláton és átlendülni. És még az is lehet, hogy nyitva van az ajtó. Nem próbálta ki. A rácsok közt így is látta, hogy jobbra egy kettes bóbiskol. Igazán pofás járgány. A másik sínen sápadt fényű huszonhármás. Tisztában volt vele, hogy ez a vonal már rég nem létezik. Előbb lerövidítették, majd megszüntették. *Mi lesz akkor ezzel itt? Átsorolják egy másik szakaszra? Vagy... De erre jobb nem is gondolni. Mióta vesztegelhet már a kocsiszínbén! Viharvert, mégis, esetleg kibírna még néhány telet.* Márkóra minden az újdonság erejével hatott itt. Eltelt két év is azóta, hogy erre járt. A kapunak támaszkodva meredt befelé vastag kabátjában. Mint egy falnak döntött, jól megtömött zsák. Moccanatlan, akár a villamosok. Szerette ezt, hogy csend van, és senki nem zavarja. Lefényképezni az agyával a látványt, és később újra meg újra felidézni. Előhívni megint, a kádban, lefekvéskor, vagy iskolába menet. Csukott szemmel gyalogolni, és közben. Megtenni ötven, száz lépést így vakon. Macska surrant át a kerítés alatt. Egy lehetetlenül felpuffadt dög. Természetellenes méreteivel jóformán egy patkányra hasonlított. Megállt a gyerekekkel szemben. Pimaszul farkasszemezett vele. Neki meg ennyi elég is volt, hogy megzavarja a báméskodásban. Fűrge, pergő léptekkel távozott. Mint aki rossz fát tett a tűzre, és most rajtakapták. Lenkey J., állt az utcanévtáblán. Igen, jó felé halad. *Persze, ott a macskaköves út a jegenyessel.* Erre kell menni. A jegenyék gyönyörű rendbe sorolt, fegyelmezett hadserege. Csak úgy árad belőlük a méltóság, ahogy az ég felé törnek. A finom elegancia.

Hamar jött a felüljáró. Ezt azért nem feledte azóta sem. A látványt a magasból. Az apja hozta ki tavalyelőtt. Nem mondott neki semmit. Nem kommentálta, mit keresnek itt. Csak fürkészte a gyermek tekintetét, mit szól a panorámához. A felüljáró közepe táján horgonyoztak le. Hajnal volt, nyár, friss levegő, tiszta égbolt. Oldalt a villanyvezetékek úgy lógtak sorban egymás alatt, akárha csálé vonalakkal meghúzott hangjegyek egy éneklésben. Arrébb egy fa, talán hárs, ágai hínárszerűen hajlottak a pózna fölé. Az ég aranysárgába öltözött. Mínta az áttetsző, kristálytiszta tenger vize mosta volna ebben a fényben a síneket: girbe-

gurbán hullámoztak, himbálózva hajladoztak. Ahol pedig a tekintet már nem tudta befogni őket, hirtelenjében mintha vége is szakadt volna a világnak. Azokban a pillanatokban, a napfelkelte alatt képtelenségnek tűnt, hogy ezeken a bármikor alámerülő, és ki tudja, újra mikor felbukkanó sínpárokra szerelvények közlekedjenek. Pedig minden jel erre utalt. Tele volt az állomás végtelen hosszú vonatokkal, cementet, gabonát, téglát szállító vagonokkal, sürgő-forgó alakokkal. Egy távoli rakodómunkás mintha csak hozzáöltözött volna a Naphoz, vagy maga is csupán valamilyen természeti jelenség lenne, úgy mutatott sárga felszerelésében.

Márkó lelassította a lépteit. Mire felcaplatott a függőhídon, visszanyerte belső nyugalma. És nyomban beugrott neki a régi jelenet, amint körülnézett. Állt a magasban, lehunyta a szemét, és újraélte azt a hajnalt. A horizontot beborító sárgás fények, a szellő, a hínár, a tenger mind-mind életre keltek előtte. Megszűnt körülötte a világ egy nem is olyan rövid pillanatra. Csak a felüljáró korlátjának enyhe remegése térítette magához, mikor alant befutott egy nemzetközi gyors. Ugyanott könyökölt ki, középen, mint akkor, az apjával. De most teljesen máshogy festett az állomás. Alig néhány vonat állt bent. Szinte semmi mozgást nem lehetett érzékelni. És hideg is volt. December. *Menni kellene.* Merre induljon, törte a fejét Márkó. Hol keresse az apját? Az anyja a lelkére kötötte, hogy a kapust kérdezze meg elsőként. *De mit tudhat egy kapus? Az csak ki- és beengedi az embereket. Nem feladata számon tartani, ki hol tartózkodik a pályaudvar hatalmas, átláthatatlan területén.* Messze elkerülte a kapus fatákolmányát. A remíz felől közelített. Majd csak sikerrel jár. Úgy döntött, kezdetnek a mozdonyszínnél próbálkozik. Körzeti Járműfenntartási Központ, olvasta el a táblán a feliratot, mielőtt belépett a kapun. Ráérősen bandukolt a lépcsőn lefelé, minél több ideje legyen a szerelvényeket nézegetni. Az udvaron nem talált senkit. Ettől kicsit felbátorodott. Ha már itt van, jobban szemügyre veszi a mozdonyokat. Sokat olvasott róluk, de testközelből még nem látta őket. Rozsda marja majd' mindegyiket. De így is olyan tekintélyt parancsolóak. Erősek, hatalmasak, legyőzhetetlenek. Miként az apja. Előbb a dízeleket csodálta meg. Körbejárta egytől egyig őket. Aztán szaladt a villanymozdonyokhoz. Egy kiszuperált, kehes Gigantnál állapodott meg. V 63 034. A lámpái barátságosan mosolyogtak. Elöl a két maszatos, homályos ablaküveg, mint sokat látott, bölcs szempár. Nem tudta levenni a tekintetét róla. Észrevette az ütközőn a horpadást. Megsimogatta. *Jól van, nincs semmi baj!* Ekkor ért oda a tagbaszakadt férfi. Fiatal, de a haja tiszta ősz. Kezében elmocskolódtott rongy.

– Mi a faszt csinálsz te itt? – kiáltott a fiúra olyan hangosan, hogy az önkéntelenül hátralepett egyet.

– Én csak az apukámat keresem.

– Én is azt mondanám... Hallod-e, még a szemed sem áll jól! Mondjad csak, ki a fater!

– Rostás Kálmán – válaszolta Márkó. – Az apukám – tette hozzá halkán.

– Itt nincs ilyen.

– De van! – felelt.

– Nem ismerem – mondta a férfi, és közben továbbra is bizalmatlanul méregette a betolakodót. Látszott, hogy azt képzelet: aki csak így alattomban beslisszan a telephelyre, abból bármi kitelik.

– Nem tetszik ismerni őt? – álmélkodott a gyerek. Nem akarta elhinni. – Nem tetszik tudni, hol lehet?

– Több százan melóznak itt. Honnan ismerném? – ordított a férfi dühösen.

– Vágánybenéző. Vágánybenéző a foglalkozása.

– Vágánybenéző? Akkor bármerre lehet – mondta, és gurgulázva nevetett. – Próbáld meg talán arra! – mutatott a fiú háta mögé.

– Köszönöm! Csókolom! – hadarta a gyerek, és azon nyomban szedte a lábát.

Hogy az iskolában mit kapott ezért! Még az első tanítási napon kiosztották az ellenőrzőket. Az osztályfőnök rájuk bízta a kitöltését. Márkó csak otthon vette elő a kis füzetet. Mindent pontosan beírt, nagy kerek betűkkel. Csak az apját kellett még megkérdeznie, mi a foglalkozása tulajdonképpen. Mert csinált ezt is, azt is a vasútnál. A létszámhiány miatt éppen oda osztották be, ahol hiányzott valaki, ahol megszorultak. Írd azt, hogy vágánybenéző, mondta idősebb Rostás némi gondolkodás után. *Jó, írom.* Az osztályfőnök másnap beszedte az ellenőrzőket. Végignézte azért, ki hogy töltötte ki. Gyorsan haladt velük, egy-egy pillantást vetett csak rájuk, és már fogta is a következőt. Egyedül Márkóénál akadt el. Újra meg újra elolvasta a beírást, mint aki nem hisz a szemének. Mert mi az, hogy vágánybenéző? Fiam, te szórakozol velem, mordult a gyerekre. Ekkor már az egész osztály harsogott a nevetéstől. Vágánybenéző, juj, de jaj, de jó! A fiú céklavörös lett. Mintha ringlispílen ülne, forgott vele a világ. Igyekezett megmagyarázni, részletesen elmondani, mit takar az elnevezés. Az irányítótornyból nem látják, melyik vágány üres, melyik nem, fogott bele, és ha jönne egy vonat, a vágánybenéző feladata szemrevételezni, hová küldhetik a vagonokat, melyik pálya nem foglalt, de elnyomta a hangját az egyre fokozódó nevetés. Szemrevételezni, ez megint csak nagyon tetszett az osztálytársaknak. Az apukám egyszerre nyolc vágányt felügyel, tette még hozzá büszkén, dacosan. Aztán kirohant a teremből, és aznap már nem is ment vissza.

Kicsit furcsállotta, hogy ímént a mozdonyvezető a nyugati gurító felé küldte. *Mit keresne erre apa?* Annyit hallotta otthon, hogy ez a rész már nem üzemel. Visszaesett a forgalom, nincs többé szükség rá. De biztos, ami biztos, megnézi, hátha. A síneket benőtte errefelé a gaz. Szeméttenger, amerre csak ellátni. Újságok, bugyik, szatyrok, ajtók, vaslemezek, műanyag flakonok, festékesvedrek, kartondobozok, laposüvegek és nagy fekete zsákok. Kísérteties vidék. De nem a látvány zavarta a legjobban. Eddig igyekezett tudomást sem venni a kezében az ételhordóról. De nem bírta tovább nem odafigyelni rá. Ahogy lépés közben önkéntelenül is meglendítette, kellemetlen, nyiszorgó hangot hallatott. És valahogy úgy tűnt, hogy idővel egyre fájdalmasabban, csikorgóbban vonít. Ennél már csak a gurítódombról legördülő vagonok adnak ki élesebb hangot, mikor a vágányfék megfogja, lelassítja őket. De az teljesen más, azt szerette. A rá bízott küldemény két különböző ételhordóból lett összeállítva, ám így is hiányzott az egyik része. Összevissza mozgott, csörömpölt a három rekesz. Hirtelen, talán a zajra, egy rémisztő, fogatlan ember termett Márkó előtt. Csak úgy dőlt a füst a cingár alakból.

– Te meg mit sündörögsz itt? Lopunk, lopogatunk? – hadarta, alig lehetett érteni. – Honnan szerváltad ezt? – mutatott szigorúan az ételhordóra.

- Apukámnak viszem.
- Apukádnak?
- Anyukám csinált neki ebédet.
- Anyukád?
- Igen, ő. Bablevest rizses hússal.
- Várjál már! Te vagy a kis Rostás? A Kálmánnak ilyen koromfeketék a szemei.
- Igen, Rostás Márkó vagyok – mosolygott a fiú. – Maga pedig a Retkes bácsi! Retkes Rafael, vasútór! – kiáltotta diadalmasan, hogy ő ezt is tudja. Apja már mesélt róla. Iszik, dohányzik, de becsületes ember. Mindene a munka. Ötéves koráig néma volt, azóta legalább hadar. Ezt hallotta Retkesről otthon.
- Az. Vasútór. 20-30 kilométerek gyalog, hóban-fagyban.
- Lopnak?
- Feltörik a vagonokat. Meg aztán a graffitisek. Tavaly tizenötezer lőszert vittek el az egyik éjszaka.
- A graffitisek?
- Dehogy is a graffitisek! A Dzsumbujból néhány suhanc.
- Dzsumbuj – ízlelgette a szót a gyerek.
- Tizenötezret, érted? Az háromszáz kiló! – harsogta. Egy bokor elé állt, háttal a fiúnak. Lehúzta a sliccét.
- Retkes bácsi! Hol lehet most apuka?
- Azt csak az Isten tudja. Próbáld meg a kocsijavítóknál, Kálmánkám! – mondta a férfi már vizezés közben.
- Márkónak hívnak – dűnnyögte maga elé ő, és elköszönt.

A kocsijavító műhely felé szaporázta. Hiába húzott fel két vastag pulóvert, hiába a télikabát, fázott. Az anyja nem is szívesen engedte ki a rendező pályaudvarra ebben az időben. Márkó csenevész fiú volt, akinek a legkisebb szél is megárrhat. Legalábbis az anyja szerint. Rozáli óvta egy szál gyermekét. Meg aztán az mintha nem is teljesen a valóságban élt volna. A könyvek, csak a könyvek érdekelték. Már a vonatokon kívül. Egyszer mondta is neki az anyja, viccelődve persze, hogy kihajítja a könyveit. Tüzet rakok belőlük, ha már akkor sem jössz ki hozzánk, mikor nagy ritkán az apád is itthon tud velünk ebédelni! Viccelődött, de közben tudta, hogy az ő akaratukból lett ilyen a gyermek. Ők szerették volna, hogy tanuljon. Legyen jobb élete, mint nekik. Ma kénytelen volt a fiát küldeni Kálmánhoz. Ő nem mehetett, mert az anyósát kellett meglátogatnia a kórházban. Ilyenkor nincs üzemi ebéd. Ha nem visznek ki valamit, koplalhat az ura. Kálmán most, hogy a vidékiek a felső rendelet szerint hazautazhattak, huszonnégyórázott. Nem fizikai munkásnak való ennyi időt száraz koszton tölteni. Anya és fia este még matekoztak kicsit. Szöveges feladatokkal bibelődtek. Rozáli igazság szerint talán egyet sem tudott volna megoldani közülük önerőből. Egyelőre ügyesen leplezte tudatlanságát Márkó előtt. De tartott tőle, hogy előbb-utóbb, talán már az egészen közeli jövőben le fog bukni. Hajnali háromkor, négy óra alvás után kelt Rozáli, hogy időben elkészíthesse az ebédet. Nem volt ez újdonság, így ment ez máskor is. Kálmán meg gyakran csak aludni esett be, és rohanhatott vissza a munkába.

A javító roskadásig tele sérült, meghibásodott vagonokkal. Márkó kétszer is körbejárta a konténerkocsikat, de senkit nem talált. A műhely végében felfedezett

egy tehervágány-gépkocsit. Vagy tíz lépésre állt meg tőle. Onnan szemlélte, mint egy csodát. Dodge T214. Mindent tudott róla. Hogy megbízható. Hogy nyugati hadifefelestől érkezett, a második világháború után. A pályafenntartási szakszolgálat használja. *Milyen jó lenne beülni!* Nem is mert volna közelebb menni. De az ajtó mögül, igen, mintha az ajtó mögül hangokat hallott volna. *Gyere csak, kisöreg! Aztán majd beszállsz! Beszállsz és beülsz! Akárhová beülhetsz! Ne kérdezd, honnan jöttem! Ne kérdezd, merre jártam! Semmit se kérdezz! Ülj be!* Próbálgatta az ajtót, de mindkét oldalt zárva volt. Sírni tudott volna. Személyvágány-gépkocsit már látott, sőt ült is Ganzban, Warszawában. Gyereknap kiment a komplett família a Vasúttörténeti Parkba, és ott. Sőt, mint többször jutalmazott MÁV-dolgozónak, egyszer azt is megengedték az apjának, hogy kihajtsa a Csajkával egész Rákosrendező állomásig. *Az mekkora élmény volt!* Elvégre a Csajkát mégiscsak az igazgatóság használta. De tehervágány-gépkocsiban még nem ült. Apja, bármennyire kérlelte őt, soha nem invitálta ki a pályaudvarra. Akkor egyszer, két éve hozta el erre, de csak a felüljáróig. Nem szerette volna, hogy ideszokjon a fia. Gyereknapon, május elsején, esetleg augusztus huszadikán irány a Vasúttörténeti. Ám azt szigorúan megtiltotta neki, hogy a munkahelyére kijárjon.

Márkó persze, amikor csak tehetett, a síneknél tekergett. Tanulás után mindig szánt rá időt, hogy vonatokról olvasson. Az apja annyi engedelményre még hajlandó volt, hogy a MÁV Könyvtárból hozzon neki ezt-azt. Amíg csak olvas, addig nincs baj, gondolta. Ha tudja, hogy a vasútállomás és a rendező pályaudvar előtti részt régen Hajcsárok útjának hívták, mert itt terelték a gulyákat és sertéskondákat a vágóhidak felé, hát tudja. Ha megjegyezte, hogy a gurítódomb alatt hányas vágány melyik állomás számára gyűjti az elegyet, az sem baj. Azon meg kifejezetten jól derült, mikor egy reggel munkából megy haza, és a fia jó éjszakát köszönéssel fogadta. Régen az éjszakai szolgálatban éjfélig a jó estét, nulla órától a jó reggelt, a szolgálat leteltével pedig a jó éjszakát dukált. Senki nem tartotta már be ezt a szokást. Kivétel a fia. De Kálmán tévedett. Márkó nem csak olvasott ezekről a dolgokról. Egy tavaszi délután felfedezőútra indult, hogy megkeresse a királyvágányt, az egyetlen sínpárt, amely a fővárosi pályaudvarokat összeköti. Bebarangolta a Körvasutat. A következő szombatot pedig már vonatokon töltötte. Néhány külvárosi megállóhelyen nézett szét. Majd kinövi, gondolta az apja, aki a kalandokról nem, csak a könyvekről, újságokról tudott.

A fiú nehéz szívvel hagyta maga mögött a kocsijavítót. Mentében is hátrahátrasandított, hogy örökre az emlékezetébe égjen a látvány. *A jó öreg Dodge!* Lehajtott fejjel bandukolt tovább. Otthon felejtette a kesztyűjét. Az egyik kezét még zsebre tudta vágni, de a másikban az ételhordót kellett fognia. Cserélgette a kezeit, de így meg mind a kettő lefagyott. És egyébként is nagyon fázott. Alul, felül, mindenhol. Kocogott kicsit, hátha attól jobb lesz. Egy megnyomorgatott sörösdobozt rugdosott az olaj áztatta talpfák között. Hamar elunta. Meg ahogy futott, az ételhordó zörgése egyre elviselhetetlenebbé vált. A körmei lilára fagytak. A kabátjáról valahol útközben leesett a felső gomb. A sál nem védett sokat. Befújt a bekecs alá, a nyakához a szél. Kezdett egészen nekikeseredni. Ám ekkor, nem is olyan messze embereket pillantott meg. Két férfit, akik a vonóhorgot, az oldaldeszákát és a kerekeket nézték át. *A kocsivizsgálók!* Komótosan haladtak

vagonról vagonra. Mikor közelebb ért hozzájuk Márkó, alig győzte leplezni izgatottságát és örömét. Az egyiket ismerte is látásból.

– Jöttél apádhoz? – kérdezte ez a férfi a gyerektől.

– Igen. Csókolom!

– Engem te ne csókolgassál! Anyád nem tanított meg köszönni?

– De Jóska bácsi, én köszöntem – válaszolta a fiú, és begubózott a kabát alatt.

Pillanatok alatt elszállt minden jókedve.

– Talán jó napot kívánok! De ideje volna már tegeződnünk, nem gondolod? – mondta, és mint férfi a férfival, kezet fogtak. – Szervusz Kálmánkám!

– Szervusz! – nyögte ki nagy nehezen Márkó. – Merre találok apukát?

– Apukááát? Így szólítod, hogy apukaaa? – nevetett Jóska bácsi. – Arra – mutatott a fiú háta mögé.

– Éppen onnan jövök! Arrafelé nincs.

– Akkor te tudod! – mondta a férfi és széttárta karjait. Egy pillanatra megmerevedett ebben a pózban. *Mint egy oltárkép!* Azzal ment is, mert a másik kocsivizsgáló lehagyta a munkával.

Márkót még a rokonságban is sűrűn lekálmánozták. Gyűlölte és örökre megjegyezte az ilyet. Az anyjának nem lett volna ellenére, de az apja nem akarta a Kálmán nevet. Mert ezt viselte az összes felmenő. Az apától a szépapáig. És mindenki vasutas lett. Vágánybenéző, vonalbejáró, váltóőr, kocsirendező. Igazi vasutas dinasztia. És egy keveset legalább mind dolgoztak ezen a pályaudvaron. Akadt, aki a teljes életét itt húzta le. Egyikük sem vitte sokra, egyszerű melósok maradtak. Adódtak olyan korok, amikor annak is örülni kellett, ha megtúrték őket a sínek között. A szépapa jelen volt, mikor a Kőbánya-felső-t Kelenfölddel összekötő vágány részeként megépült az állomás. Az ükapa megjárta a Csillagerődöt. Indultak már a vonatok Dachauba, mikor lebetegedett. Az utolsó pillanatban elengedték. Mikor hazaért, órákig csak állt lerongyolódva, csontsoványan az állomásépület előtt. Aztán egyenként, bógve, zokogva végigcsókolta a síneket. Az állatszállító vagonokban bujkáló dédapa a kevesek egyike, aki túlélte a rendező szőnyegbombázását. A Marhavásártér vízlevezetőjébe ugrott, onnan nézte végig, hogy pusztul el hosszú évek munkája pillanatok alatt. A nagyapáról hírlett, hogy egyszer a havi illetmény késésének okáról tudakozódott az irodán. Egy Rostás nekem ne diktáljon, hangzott az állomásfőnök válasza. Az apa a nyugati rendező bezárásánál asszisztált mint vágánybenéző. Az ő jeladására tolatott ki, mégpedig villogó lámpákkal az utolsó mozdony. Fején sapka. Mellette a távirász, a rendelkező, a gurításvezető. Egy nyugdíjas báméskodó. Mind vigyázzban állt. Szóltak a dobok és a trombiták. Egy kürt. Gyászindulót játszott a zenekar. A szülők megszerették volna kímélni Márkót ettől a világtól. Ha tanul, talán több esélye lesz. És most, hogy ősztől felvették a belvárosi hatosztályosba, beigazolódni látszódtak a remények. Az ország egyik legjobb gimnáziuma, büszkélkedtek a rokonoknak a szülők. Az eredményei kicsit romlottak, de hát ez mégsem a Külső-Ferencváros! Meglássátok, lesz belőle valaki! Felveszi a ritmust! A fiú nem mondta el nekik, milyen megaláztatásokban van része az iskolában. Így is elég szégyen, nincs azon mit mesélni.

Csakis a keleti gurítónál lehet. Márkó nem hallgatott a kocsvizsgálóra. Nekilódult a keleti rendező irányába. Körülötte harminckét sín. Maga a mesés szép végtelenség. Varjak serege röppent fel a közeledtére. Kiborult takarmány felett lakmároztak, míg oda nem ért. Távolról rekedtes kutyaugatás. A fiú óvatosan kémlelt körbe. Félt, mióta a Körvasútnál megkergette egy girhes korcs. Nem harapta meg, csak cibálta a nadrágszárát. A távolban már felrémlettek a gurítódomb körvonalai. Márkó szaporázni kezdte a lépteit. Mozdony úszott a képbe jobbról. Egy lestrapált Szergej. Az ilyenek máshol nem is járnak, csak a rendező hátsó, eldugott szegletében. Az összekötő vágányon keresztül érkezett a gurító kihúzó-jára. Lépésben erőlködött felfelé. Fent két kocsirendező fogadta. Szétkapcsolták a kocsikat. Egy kis lökés, és robogtak lefelé a vagonok a lejtőn. A műszer a vágányfékteronyban megfogta, lelassította a szerelvényt. Jött az ismerős fékcsikorgás. A fiú ekkor pillantotta meg az apját. Nézte, és csodálkozott, mert most olyan vékonynak, elesettnek tűnt. Kicsit sántítva ugrált a sínek közt, kezében a hatalmas saruval. Márkó egész testében reszketett. Csöpögött az orra. De egyelőre várt, nem akart zavarni munka közben. *Majd csak lesz egy kis leállítás.* Vagy húsz-huszonöt méterre állt meg. Elbűvölte, amit látott. Jött egy tartálykocsi. Az apja, ahogy kell, elé dobta a sarut. Ez végképp lelassította a vagon, amely szinte hangtalanul ütközött rá a többire. De már érkezett is a következő, két sínrel arrébb. Azt is neki kellett fogadnia.

Mikor észrevették a gyereket, leállították a gurítást. A hangosbemondó húsz perc szünetet rendelt el. Az apa intett a fiának, hogy jöhet. Márkó régóta várt a pillanatra. És most, mint akit nyílból lőttek ki, futott, rohant a sínek között, megszünt körülötte a világ, úgy vágta, repesett a boldogságtól, hogy mindjárt az apja karjai között lehet, kikerült egy váltót, elszökellt egy gödör fölött, átugrott egy pályát, kettőt, már szinte karnyújtásnyira volt, mikor megbotlott az egyik sínben. Csúnyán elhasalt. Az ételhordó messzire szállt, felborult. A rekeszek elmozdultak. Barna lé folyt ki oldalt. A fiú már kelt is volna fel, hogy mentse, ami menthető.

– Hagyd! – mondta az apja. Végigmérte Márkót, nem esett-e baja. Mikor látta, hogy nem, segített neki talpra állni. A fiú feltápáskodott. Folytak a könnyei. Az apjához szeretett volna bújni, de az eltolta magától. Tiszta olaj volt a munkaruhája. Egyébként is barna bőre most még sötétebbnek tűnt. Az arcán a sárfoltok, mintha fertőző szeplők. Csak a szemei világítottak.

– Gyere! – szólt a fiának. A szűkös raktárnoki fülkébe vezette. A vaskályha mellé ültette a teljesen összefagyott fiút, aki még mindig vigasztalhatatlanul sírt. Szeretett volna mondani valamit, de a reszketéstől és a könnyektől szólni sem bírt. Úgy érezte, teljesen összefagyott az arca, és képtelen kinyitni a száját. A hideg, tócsáktól csillogó kőpadlón ültek. Nem volt bent szék. Az apja csak később hozta be a ragacsos ételhordót. Amikor leszedte a felső rekeszt, hahotázni kezdett. Fenséges kacagással nyugtázta, hogy az első fogásból csak néhány szem bab maradt.

– Anyád nem gondolta, hogy ez kevés lesz? – bámult az edénybe nagy komolyan, majd a fiára kacsintott. Az csak nézett rá meredt szemekkel.

Jöhetett a következő rekesz. A rizses hús.

– Nocsak, és újabban kísérletezik is? – dörmögte a férfi, mert ez meg tiszta leveses lett. Ebben a szent pillanatban nagyot kordult a gyermek gyomra.

Nem bírta már tovább, és ő is elmosolyodott erre. Folyt a könnye, az orra, szipogott, úgy nevetett. Először csak szégyellősen, tenyerét a szája elé téve. Majd önfeledten, leplezetlenül. Nézte a másikat, és lassan megnyugodott. Az apja félretolta az ételhordót. Érintetlenül hagyta a babot, a rizses húst. A hűtő tetején motozott. A kenyértartó mélyéből, *mint egy varázsló*, előkerített két száraz kiflit. Az egyiket a fiának nyújtotta, és visszaült a pocsolyába.

– Boldog karácsonyt! – mondta a koromfekete férfi, és koccintottak az üres kiflikkel. Lassan és nagyokat nyelve rágták. Csak úgy ropogott a foguk alatt. A fiú a kályha mellől apjához kucorodott.

És addig nevetgéltek az ablaktalan bódében, míg csak a hangosból oda nem szóltak, hogy letelt a húsz perc.

Markó Béla

Sokáig olyan könnyű volt

*Sokáig olyan könnyű volt, hogy szinte
felszállt az ág, s most ismét súlya van,
teherrel ébred reggel boldogan,
s hogy zúzmarát vagy virágszirmot hint-e*

*reánk, mindegy neki, hordozza terhét,
s körös-körül már minden hófehér,
akkora tél, hogy tavasszal felér,
és mindent eltalál, mert mindent elvét,*

*roskadnak almák, körték, szilvák, meggyek,
megráz a szél időnként egyet-egyét,
és lent a gyökér vakon ünnepel,*

*hogyan hajlik már fölötté megrakottan
ezernyi ág, és majdnem beleroppan,
s számít-e még, hogy jó vagy rossz teher?*

Ki jár a havon?

*Ikrásan kicsapódik a fehérség,
s egyszerre kettéoszlik a világ:
fehér cipőt visel most a sötétség,
s a hóember fekete glóriát,*

*ahogy a színeket mind összerántja,
s nagy hópelyhekben szórja ránk az ég,
úgy lángolunk mi egyre fennebb szállva,
és úgy tördeljük már egymás kezét,*

*ölelkezünk, kapaszkodunk, kavargunk,
s nem tudhatjuk, hogy Isten mit üzent,
ki hull le, ki sötétül odafent,*

*de lassan-lassan szétválak az arcunk.
Ki lesz a menny, s ki lesz a föld vajon?
Ki ül egy felhőn, s ki jár a havon?*

Találkozás

*Ha jobban megnézem, találkozás
vagyok csupán, még annak idején
két sejt, végül pedig most te meg én,
és nincsen hópely, csak havazás,*

*csak kapcsolat közöttünk, ennyi vagy,
s én is csak ez vagyok, illeszkedés,
akár az ajtón s ablakon a rés,
és ha felhő meg hó kettészakad,*

*már én is pusztulok, forró kezed
siklik rajtam, betűn az ékezet,
s ahogy kötődnek hozzád ujjaim,*

*a vers is ennyi, semmi több, a rím,
mert megmaradhatunk külön-külön,
de együtt: fény a lehajló fűvön.*

Téli váz

*Így ránézésre nehezen lehet
megmondani a sok egyforma fáról,
az ide-oda lengő szürke vázról,
hogy egyik-másik mit is rejteget,*

*hacsak nem értesz hozzá, s nem tudod
az ágak formájáról vagy a kéreg
gyűrődéséről, hogy miféle lélek
parázslik, és miféle lomb suhog*

*ott legbelül, miféle levélminta?
Cseresznye? Meggy? Vagy alma? Körte? Szilva?
Ma még tüskék, redők, rések, sebek*

*csupán, s a többi csak remény, hogy mégis
ugyanazok leszünk megint, s hogy én is
a régi tervek szerint ébredek.*

Egymással elkeverve

*Fehéreskék az ég, s kékesfehér
a kert, ahogy a hó már elsötétül,
vegyül, oldódik, egybeolvad végül
a menny s a föld, felhőfoszlány s levél*

*egymással elkeverve még kering,
majd lassan csillapul, lehull a földre,
angyalhaj, ördögszór egymásba törve
fénylik, hevernek lent testrészeink,*

*az arcra arc kerül, és kéz a kézre,
rémülten látjuk már egymásra nézve,
hogy boldogok, hát egyformák vagyunk,*

*s ki tudja, mi a másolat, az ég-e,
föld-e? S mire jutunk? Magasra, mélyre?
Sötét van kint: begyógyul ablakunk.*

Nagyságrend

*Amint az egyre sűrűbb havazásból
belépünk a meleg előszobába,
a szél az ajtót hirtelen kivágja,
egy ölnyi hókehely utánunk táncol,*

*egy-et-kettőt fordul, ölelget téged,
aztán elolvad, s nem marad belőle,
csak gyorsan felszáradó tiszta könnye
a hűs cementen, és ahogy belépett*

*az életünkbe, úgy el is felejtjük,
nem is tudjuk, hogy volt, inkább csak sejtjük,
mert igaz ugyan, hogy alakot öltött,*

*de lelket nem kapott, s nem is könyörgött,
hiszen csak ennyi volt, egy gyors kísérlet,
ahogy most télből nyárba én kísérlek.*

Buda Ferenc

Derű – ború

Tűnődések fehérről-feketéről II.

Egy kis borongással kezdeném. (Ámbár nevezhetem akár bosszúságnak is.)

Feleségem a fűszerek közt készül rendet rakni: szépen kimossa s megszárogatja az e célból félretett üres kis üvegeket meg a takaros kerámiaedénykéket, majd a korábban megkezdett s a még bontatlan fűszeres tasakokat két tálcán párhuzamos sorokba fekteti, a tálcákat pedig egyelőre elhelyezi a nagyobbik konyhai asztal egyik felén. „Vigyázz – azt mondja –, véletlenül össze ne keverd őket.” – „Jó, rendben van.” Közben azért míg a maradék kávé kihörpintem, csak úgy kíváncsiságból szemügyre veszem egyiket-másikat. Nem mintha most látnám először, hisz amikor éppen én főzök, nemcsak hogy használok itt-ott belőlük, de úgy nagyjából tudom is, melyik mire való. A bal szélső sorban alulról a második tasak megbontott felső pereme többszörösen be van hajtva, ezért nem lehet elolvasni, mi van benne. Fölveszem, megfordítom, kisebb betűkkel a másik oldalán is ott a felirat: *Tárkony*. Mint már annyiszor, most is eszembe jut: öt éves koromban talákoztam először *élőben* ezzel a növényvel, keskeny, illatos levélkével megrakott, csaknem egy méternyire felszökkent, ágas-bogas szálai ott zöldelltek első debreceni kertünk elejében, a közép felé húzódó keskeny út jobb oldalán. „*Mire jó ez, édesanyám?*” – tudakoltam kíváncsian. „*Levesbe, kislevesbe. Például a becsinált levesbe.*” (De még milyen jó! Főleg ha tejjel meg citromlével vagy egy kevéske ecettel is megadják az ízt.) Szemem azonban most egy apró fekete betűkkel nyomtatott feliraton akad meg: *Származási hely: Franciaország*. Mi a fene: hát már tárkony sem terem nálunk? Úgy kell behozatni hetedhét határon túlról? Nincs tovább nyugtom: vigyázva, nehogy összevisszaság maradjon a kezem nyomán, sorra végigvizsgálom az egész kollekción, összesen 26 tételt. Az eredmény legalábbis elgondolkodtató.

Lássuk talán előbb a statisztikai jellegű, összefoglaló adatokat:

Származási helye ismeretlen (mivel nincs feltüntetve vagy lekopott a tasakról) 5 (öt) fűszernek.

Külföldi eredetű 18 (tizennyolc); ebből európai 6 (hat), Európán kívüli 12 (tizenkettő).

Hazai, azaz magyarországi származású, illetve készítésű a szóban forgó 26 közül 3 (három).

Most pedig térjünk rá a konkrét részletekre:

Ismeretlen helyről származik az oregánó (magyarán: szurokfű), a fehér bors, a kakukkfű, a borsikafű és a fűszerkömény. (A fehér bors feltehetőleg arról a tájékról, ahonnan a fekete.)

Európán kívülről a majoránna (Egyiptom), a kurkuma (India), a fekete bors (Vietnam), a rozmaring (Tunézia), a bazsalikom (Egyiptom), a gyömbér (Kína), a mustármag (Kanada), a fahéj (Indonézia), a szerecsendió (Indonézia), a szerecsendió-virág (Grenada), a szegfűszeg (Indonézia) s a szegfűbors (Mexikó).

Európából, de nem itthonról, a koriander (Bulgária), a babérlevél (Törökország – ha épp a Boszporusz innenső oldalán szedték), a tárkony (Franciaország), a szárított perezselyemlevél (Németország), a szárított kaporlevél (Németország), végül a borókabogyó (Macedónia).

Igazolhatóan hazai fűszerek: egy tasak kalocsai őrölt paprika (nem a legkiválóbb minőségű, de a fontosabb főznievalóhoz nem is ezt, hanem a helybeli piacon – esetleg arrafelé jártunkkor Cecén – vásárolt házi paprikaőrleményt használjuk, annak a helye nem ezek között, hanem egy zárt fiókban van), egy kis üveget már csak negyedéig megtöltő, porrá őrölt, csípős chili (ez is házi: egy jó barától kaptuk), valamint kb. másfél tasaknyi curry (ez csak készült idehaza; az alapanyag nagyrészt külföldi, sőt tengerentúli).

Na már most. A kifejezetten trópusi fűszerekkel kapcsolatban nincs megjegyeznivalóm: ezeket hajdanán is messzi földről kellett beszerezni. (Részint épp az irántuk való keresletnek köszönhető bolygónk számunkra addig ismeretlen tájainak felfedezése.) Hajlok az engedékenységre a babér tekintetében is: e mediterrán cserje tömeges elterjedésére nálunk majd csak a globális felmelegedés nyomán bekövetkező éghajlatváltozás (övezeteltolódás) esetén számíthatunk. Ám az, hogy miért kell nekünk a koriandert Bulgáriából, a borókabogyót Macedóniából, a mustármagot Kanadából, a rozmaringot Tunéziából, a bazsalikomot meg a majoránna-t Egyiptomból, a tárkonyt Franciaországból s a petrezselyemlevelet meg a kaptot Németországból importálnunk, az nekem sehogy nem megy a fejembe. Arra én a magunk szempontjából is ésszerű, s egyben elfogadható magyarázatot nem találok. Szerintem ez csakis annak a mintegy két évtizede tartó, s egyfelől figyelmenlenségből, nemtörődömségből fakadó, másfelől viszont jó előre, körültekintően és megfontoltan kitervelt folyamatnak a része és velejárója lehet, amelynek során padlót fogott a hazai mezőgazdaság, kimúlt vagy elfekvőbe került élelmiszeriparunk nagy része, termékkivitelünk pedig a korábbi teljesítmény töredékére zsugorodott. Huszadik századi festészetünk későn felfedezett nagy alkotója, Tóth Menyhért – egyebek közt – a háztáji majoránnatermelésből szerzett szerény jövedelem révén élte túl a visszhangtalanság évtizedeit. Ma vajon sikerülne-e neki ugyanez? Esetleg el kellene adnia előbb potom pénzért – mondjuk – egyiptomiaknak vagy franciáknak a majoránna-t, hogy azok szárítva s feldolgozva jó haszon fejében, a maguk neve alatt szétteríthessék a nemzetközi – vagy inkább: nemzetek fölötti – áruházláncok hazai létesítményeinek gondoláin?

Hová jutunk így? Hová jutunk?

(Még mindig 2009 nyara)

*

No: ez már az ősz, annak is a legvaskosabb dereka. A hosszan elhúzódó nyári idős a tartós aszály után nagy-nagy borulat járja be térségeinket. Napok óta kitartóan esik, szemerkél vagy zuhog az eső, csak néha-néha áll be egy rövidke szünet, hogy a felhőzet komor függőnyeit félrevonva le-leragyogjon a tetőtől talpig *megfüremedett* tájra az arany verőfény. Csak e napos percekben derül jobb kedvre az ember, holott a vasszürke égi árnyék fedezéke alatt is inkább örvendenie illenék, mintsem borongva panaszkodnia: ez a tartós és bőséges csapadék – kiváltképp itt, a két víz között – magát az életet jelenti. S nem csak, sőt főleg nem az ideit, hanem a jövő esztendeit is; jártomban-keltemben hallom, hogy az őszi búzát meg az árpát néhol a porba kellett már elvetni. A Tisza apadásának pedig magam is tanúja lehettem: heteken át épp csak a meder legalján csoronkált lefelé lassan, zöldesbarnán és zavarosan. Méghogy szőke! Már-már nem is tudom, *milyen volt szőkesége...* Egy kicsit fellélegezhetünk, reménykedhetünk: ez a *jókor jött eső* talán megállítja, vagy legalább késlelteti a Homok-haza elsivatagosodását.

Egyszóval: ezúttal éppenséggel a ború a derű táplálója.

*

A világ – világunk – telis-tele az ideiglenesség, átmenetiség, bizonytalanság, ingatagság olykor csupán kevéssé feltűnő (mondhatni: lappangó), számos esetben viszont a leépüléssel/leépítéssel együttesen jelentkező, riasztóan szembeötlő tüneteivel. Ennek változatos példái szinte vég nélkül sorolhatók. Legtöbbjük mellett ellépdél, elsiet, elrohan az ember anélkül, hogy gondolkodóba esne, eltűnődne rajta, vagy legalább egy tudatos pillantást vetne rá. Hacsak úgy nem hozza a véletlen vagy a szükségyszerűség, hogy ismételten el kell időznie egy-egy dolog vagy jelenség közelében.

Kécskére költözésünkkor – hajaj, ennek is tizenkét éve múlt már az idén – három vegyesbolt is működött a közelünkben. Egyik épp a mi utcánk végén (aprócska volt, alig szobányi, s némely tekintetben hasonlatos a hajdan volt falusi szatócsüzletekhez), a nagyjából ugyanakkora másik a mienkkel párhuzamos, de se vége, se hossza Szabolcska Mihály utcában (tudtommal ez a leghosszabb olyan utca kisdud hazánkban, amit költőről neveztek el – ha már a Parnasszus ormai alatt oly parányi hely jutott ki szegénynek valamely félre-eső, eldugott horhosban), végül pedig kissé távolabbacska, de gyalogszerrel is még mindig csak öt-hat percnyire a Templom téri ABC. A közeli kisboltoknak előbb egyike zárt be, majd bizonyos idő múlva a másika is. Nincs ebben semmi meglepő: nem győzték a versenyt a náluk méretben s választékban is különb Templom térivel. Évekig jártak ez utóbbiba a környékbeliek, s mivel konkurencia nem mutatkozott, ráadásul iskola is működik a szomszédságban, reggelente ezért vagy azért rendszeresen betérő tanulók tucatjaival, úgy tűnt, hogy a vásárlói forgalom fenn tudja tartani a boltot. Másként történt. Sem az időpontot nem jegyeztem meg, sem az okoknak nem jártam utána, de néhány év után megszűnt az ABC. Tábla hirdette egy ideig az ajtaján, hogy eladó vagy

kiadó. Aztán egy kínai vállalkozó vette bérbe, női, férfi- meg gyermekruhaneműt, cipőket, táskákat, divatcikkeket árult benne olcsón, s persze: az ismert, a várható minőségben. (A tulajdonos fiával vagy rokonával, egy roppant kedves, rokonszenves, szorgalmas kínai fiatalemberrel egyszer-kétszer váltottam is néhány barátságos szót.) Jó pár hónapja a bolt ismét gazdátlanul, üresen árválkodik. Kirakatában kézzel írott tábla ajánlja az üzletnek igen alkalmas, tágas belterű helyiséget egy újabb, de egyelőre még nem jelentkező bérlő figyelmébe. Érdeklődni lehet ezen meg ezen a telefonszámon. Úgy látszik, hogy még a minden várható helyzetre és fordulatra felkészült, talpraesett és életrevaló kínai kereskedőnek sem jött be a számítása az ókéskei Templom téren. Jómagam egyébként csupán azért méltázom el épp ennek az ABC-nek s a belőle átlényegült kínai boltnak az elmúlását, mivel – mint most is – gyakorta kell várakoznom az oldalánál, a buszmegállóban.

Azonban – hogy őszinte legyek – engem igazából nem is ennek az üzletnek meg a hasonló többinek a sorsváltozásai gondolkodtatnak el, hanem az általuk is megjelenített ideiglenesség, a váratlan bizonytalanságok növekvő gyakorisága. Ennek kapcsán pedig az, hogy korunk s világunk követelményrendszerében mind hátrább sorolódnak az affélék, mint pl. a minőség, alaposság, végig gondoltság, mértéktartás, rendszeresség, arányosság, s helyettük élre tör s érvényre jut a lakóhelyet, szakmát, foglalkozást, életformát (hitet, hazát, meggyőződést stb.) akár egyik napról a másikra váltani kész mozgékonyosság. (A magyarul már nehézkesen értők kedvéért: a mobilitás.) Így aztán a különféle kényszerek – ínség, háború, elnyomás, erőszak, természeti csapások – miatt menekülő sokmillió tömegeit tetézve kialakul s elterjed a jobb módnak örvendő fejlettebb országokban is (részint kénytelenségből, részint pedig utánzás nyomán, merő divatból) a legújabb kori nomád létnek egy bizonyos formája. Ebből következőleg viszont nem a fészkelőhelyükhöz ragaszkodók viselkedése válik követendő példává, *modellé*, még csak nem is a fészükre folyton visszatérő költözőmadaraké, hanem a hajófenék rejtett zugai révén világjáró, a legszokatlanabb környezethez és körülményekhez is könnyedén alkalmazkodó, fürge, szemfüles, tanulékony, s a legkevésbé sem finnyás, mindenevő patkányoké.

Majdnem elfelejtettem: néhány hónapja a Szabolcska Mihály utca pár száz méterrel fentebbi szakaszán működő másik ABC is bezárt. Egy ideig ott állt üresen. Nemrég arrajártomban rátéved a szemem, s látom: kályhabolt nyílik a helyén, elfoglalván az egyszintes, lapos tetős épület teljes hosszát, beleértve a még régebben kiürített egykori italdiszkontot is. Mellette, a részsút összefutó mellékutcák találkozásánál kiszélesedő terecskén viszont még működik a kis benzinkút, s kettejük között úgszintén nyitva tart hétköznapiokon (délidőig szombaton is) Szűrszabó Mihályék zöldség- és gyümölcsboltja. Ez így megy változatlanul, amióta csak itt lakunk, több mint tizenkét év óta. Tudtommal előtte sem volt másként. Ők képviselik hát a környéken, persze még sok egyéb mellett, a folyamatosságot. Vagyis – hogy a fölöttébb *kikupálódottak* is értsék – a *kontinuitást*.

Hasonlóképp a folyamatosság, de úgy is mondhatom: a szó jó értelmében vett maradandóság megtestesítője – gazdájával együtt – az a kis bódé a kecskeméti Hunyadvárosban, a Czollner köz jobb oldalán, ahol Gyuri bácsi árulgatja a mérgek nélkül megtermelt zöldséget, gyümölcsöt. Amikor – bő 37 éve – odaköltöztünk a szomszédos Zászló utcába, már jó ideje működött a családi házuk utca felőli traktusában kialakított vegyesbolt. Telt-múlt az idő, s a ritkásan lakott városperemi környék arculata gyökeres változásokon ment keresztül: négyszintes társasházakból álló új lakótelep nőtt ki a nagyrészt elhagyott szőlőskertek helyén, az évek során át jobbra csak csellengők rejtekhelyéül – no meg persze a közelben lakó kisebb-nagyobb gyerekek kalandozásainak színteréül – szolgáló Hankovszky ligetben (a *Kiserdőben*) felépült a Kiskunsági Nemzeti Park központja, épp szemközt Gyuri bácsiékkal megnyílt a Hunyadi ABC, mellette különféle boltokkal körbeszegélyezve a szolgáltatóház, s a kisbolt még sokáig állta a sarat így is. Ma már csak a ház mellé telepített zöldséges bódé ablaka mögött vár Gyuri bácsi a vevőkre. Családi tragédiából, hirtelen támadó betegségből talpra állva, nyolcvanon túl ez a helyállás nem kis teljesítmény, főleg ha azt is tekintetbe vesszük, hogy az áru nagy részét maga termeli meg. Két fiút s egy lányt neveltek föl, a fiúk egyikét már felnőttkorában elvesztették. Valaha, úgy negyven s egy-néhány éve tanítottam én is ezeket a gyerekeket a Budai utcai *sárga iskolában*, a piac mellett. Azóta – bár réges-rég letértem már a pedagógus pályáról – Gyuri bácsi engem így szólít: *Tanár úr*. Megtiszteltetés ez számomra. Nem tudom, vajon megérdemlem-e.

*

Nemrégiben ért egy másik, úgyszintén nem hivatalos megtiszteltetés is. Időről időre megesis ilyesmi velem – amiképp, gondolom, nem egy pályatársammal –, s ha már a lapok meg nem írják, s egyébütt sem tartják számon, úgy látom rendjénvalónak, hogy legalább magam megemlékezzem róla. A dolog azzal kapcsolatos, hogy az idej magyar kultúra napja alkalmából (az ám: már 2010 januárját írjuk) az énekmondók szombathelyi találkozására voltunk hivatalosak Ádám fiammal és zenész barátjával, Csergő Herczeg Lászlóval; ők ketten énekeltek s muzsikáltak, jómagam a verseimből olvastam fel. Megérkezvén az esti gála színhelyére, döbenten vettem észre: bal cipőm talpa sarkától a talprész közepéig levált. Mitévő legyek? Másik cipő nincs nálam, ezzel kell hát kezdenem valamit. Megragasztani vagy felvarrni reménytelen, marad a kötés. Sorra kérdezem a jelenlévő zenészeket, nem tudnának-e kisegíteni egy szál madzaggal vagy zsineggel. (Máskor – ha kell, ha nem – mindig van nálam ilyesmi; ezúttal persze hogyan is lenne!) Végül Kátai Zoli barátomnál járok sikerrel: előszedi a dorombját, s a ráhurkolt vékony, de erősnek tetsző spárgát felajánlja balul járt lábballal elsősegélyezésére. A spárga – egyelőre – be is tölti tisztét. Másnap délelőtre elvállaltuk, hogy a Bolyai Jánosról elnevezett nagy iskola kisdíákjainak adunk műsort. Óvatosan lépdelek, mintha nem is madzagon, hanem tojáson járnék. Távozásunk előtt – biztos, ami biztos – megtuda-

kolom a rendezvényt szervező kedves tanárnőtől: nem akadna-e még egy szál madzag számomra az iskolában tartalék gyanánt? Biztosan akad, mondja, de van itt a közelben egy cipész, az nem szokta elhárítani az ilyen hirtelen munkákat sem, hátha megragasztaná. Jól van. Belépünk a *Kulcsmásolás, cipőjavítás* feliratot viselő, két fél tenyérnyi kis műhelybe, előadom gondomat a mesternek. Várni kellene, hogy ragasztás előtt megszáradjon a cipő, mondja, de adjam csak oda. Lehúszom, átnyújtom neki. A tanár nő közben fölfedi előtte, kifélemiféle vagyok, költő, kultúra napja, ilyesmi. Három perc múlva a mester a kezembe adja a megragasztott cipőt: nem biztos, hogy sokáig bírja, azt mondja, kicsit még várni kellett volna. Hazáig sem? – kérdezem némi aggodalommal. Addig igen, de azért visszaadom a madzagot is hozzá. Nagyon köszönöm, mivel tartozom? Semmivel, mondja, felajánlom a kultúra oltárára. S mosolyog. Mindhárman mosolygunk, jómagam kissé meghatódva: lám csak, talán mégsem vagyok én akárki, ha ócska, ragasztott talpú cipőm egy derék szombat-helyi cipész jóvoltából a magyar kultúra oltárára kerül! Miközben a gépen e mondatokat pötyögtetem, ilyenek futnak át az agyamon: aznapi jövedelmének vajon hány százalékáról mondott le jókedvvel s önszántából az az ember egy költő s annak személyében a kultúra javára? S ezzel egybevetőleg: a nemzeti jövedelemnek vajon hány százalékát szánja hasonló célokra a magyar állam? A gondolat menetét azonban itt félbeszakasztom: nem szeretném a történet végét befelhősíteni.

Inkább megtoldanám még egy jó hírrel: énekmondó Ádám fiamat Sebestyén napjának előestéjén Tinódi-lanttal tüntették ki. Kissé különös kanyarok után talált rá erre a pályára. Volt egy-két kiváló mestere – például Kobzos Kiss Tamás, Kecskés András –, akiktől tanulhatott, ám jó tudnom azt is: a kései kezdés hátrányait konok kitartással leküzdve elsősorban a maga erejéből jutott el arra a szintre, hogy az elismerést kiérdemelje. Remélhetőleg ez újabb erőket szabadít föl benne. S ezzel együtt azt is remélem, hogy nem fogja elbízni magát.

*

Így: ezzel a fényeske szállal szerettem volna végezetül mondataim láncolatára zárócsomót kötni. Közbeszólt azonban a vak véletlen (ámbar lehet, hogy a vak véletlennek is van szeme): levetítettek előttem egy röpké néhány perces voltában is elképesztő – mit is? mondjuk: – *megnyilatkozást* az Echo TV világhálóra fölrakott műsorából. A *széles körben* ismert Szaniszló Ferenc hirdette az ígét (vajon kiét?...), a magyarok dicsőségéről és mindenekfölötti voltáról: sumérok, szkíták, etruszok, hunok, kelták, avarok (stb.) azonosságát a magyarokkal (a sor folytatásaként Egyiptom, India, Kína, Japán, sőt a hajdani inka birodalom „idecsatolása” már-már természetesnek fogható föl...); magasabbrendűségünket Európa – és persze: a nagyvilág – *más* népeihez képest; hogy Isten választott népe mi vagyunk, hisz egyedül reánk bízta a *magyarok Istene* a kultúra, a világhosszág terjesztését és kisugárzását. És így tovább. Régtől fogva ismerős, ám két évtized óta a látszatfeledés porából életre kelt s fokozódó virulenciával terjedő

eszmék ezek. (A latinul már – vagy még – nem tanultak kedvéért: a virulentia nem a magyar *virul* ige, hanem a latin *virus* „mérgező nyálka”, „méreg” származéka.) Az sem lepett meg különösebben, hogy nevezett Sz. F. a magyar állampolgárok egy bizonyos részét nem ismeri el magyarnak, hisz rajta kívül mások is nagy kedvvel alkalmaznak sanda megszorításokat. (Bakay Kornél például a magyarul beszélőkről jelentette ki ugyanezt; in: Ősi Gyökér, 2003. július-október, 2. lap.) Ami a komolyan vehetőség szempontjából eleinte inkább csak afféle paródiának tetsző okfejtése (?) hallatán számomra újdonságszámba ment, az a következő – a történelmi tényekkel szembesítve igencsak hajmeresztő – megállapítás: ahány ellenség valaha a magyarok megszentelt földjére tette lábát, mindannyiuknak távoznia, sőt menekülnie kellett innét. Hogy miért? „Ostobák voltak valamennyien”, fogalmazta meg tömören, s a nyomaték kedvéért többször is megismételve a szentenciát Sz. F. Ostobák, mert – úgymond – nem tudtak olvasni a titkos jelekből, s a magyar föld (amely tudvalegőleg nem csupán a vén és romlott Európa, de az egész kerek világ közepe), szóval a magyar föld titokzatos kisugárzása (vagy kigőzőlgése; hogy végül is melyik a kettő közül, az nem tisztázódott egyértelműen a jeles előadó szavaiból) ártalmukra volt s elűzte innét mindahányukat! Így jártak bizony a tatárok, a törökök, az osztrákok, a németek, az oroszok, és – e szavaknál Sz. F. vésztojósloán felemelte a hangját – így fog jární az Európa Unió is! (Ama „mellékes” körülményt persze nem tartotta fontosnak megemlíteni, hogy az oroszok negyvenöt, a törökök meg egyenesen százötven esztendeig törték rajta a fejüket, vajon mi árthat nekik annyira minálunk; a tatárok pedig – akik ugye a mienkhez hasonló sámáni képességük révén még idejekorán felismerték a baj gyökerét – nem átalították azt a szemenszedett hazugságot diktálni a történetírók tolla alá, hogy kánválasztás végett kell hazaugraniuk oly nagy hirtelenséggel.) Mert jegyezzük meg jól s jegyezzék meg ellenségeink is egyszer s mindenkorra: nekünk, csak nekünk nem árt ez a kisugárzás! (Vagy kigőzőlgés; ámbar a képernyőn ágáló személy láttán óhatatlanul szöveget üt az ember fejébe, hogy egynémelyikünknek hátha mégis...) Hosszan és változatosan el lehetne még mókázni mindezen, akár csak a széltiben-hosszában terjesztett egyéb agyalágyultságokon. (*Jézus párthus herceg, a hun származású népek 400–500 milliója, óegyiptomi szövegek „magyar” olvasata, a magyar mint ősnyelv, sőt az Isten nyelve* és így tovább – van belőlük annyi, hogy éjjel-nappal egyhuztomban sorolhatnánk.) Ez a fajta számaráság azonban – kiváltképp a hírközlő eszközök tömeghatása révén – súlyos és ártalmas szellemi járványok terjesztője lehet a jóhiszemű, ám tanulatlan és tájékozatlan sokaság körében. A zavaros, végig nem gondolt gondolatok sűrűn burjánzó dudvatengere közepette a József Attila megírta *őspatkány terjeszt kórt*, s ott ólalkodnak acsarkodva a régtől ismert *ordas eszmék* is.

Kérdés, hogy kinek, kiknek válik a hasznára mindez. A nemzeti és egyéb kisebbségi érzéstől szenvedőknek, akik csökkent termetük hosszát csúcsos süveggel vagy megvastagított cipőtalppal iparkodnak kitoldani? Az eleve rosszindulatú kútmérgezőknek és aknatelepítőknél? A maguk sajátos bolondériáiba

tartósan beleszédült, s másokat is megszedíteni kész különcöknek és csodabogaroknak? A múltjukat takargatóknak? Netán a hatalmi ágazatok rangjáig feltört médiumok, az írott és elektronikus sajtó egy bizonyos részét megvásárló, pénzelő, s a maga céljaira felhasználó potentátoknak?

Annyi bizonyos, hogy a nemzetnek, a hazának, mindannyiunk jelenének és jövőjének ez a fajta *kisugárzás* (vagy: *kigőzölgés*) csak ártalmára van.

Mert ez már nem ború, még csak nem is homály: maga a sűrű, fekete sötétség.

Van-e még bennünk elegendő szellemi erő és szándék az oszlatására?

Sóhajtva írom le: bizony nem meghalniuk – százával születniük és fölnevelődniük kellene hát az olyanoknak, mint Vekerdi László.

Mint Vekerdi László – volt.

Szűgyi Zoltán

A lélek elindul

*lefejt magáról
a gyalázatos beszédet
lehámozza a haragot
hazugságot
leveti a gyarlóságot
és lábaira felhúzza
az alázatot
fejére a jóságosságot
teszi
alsó-
felsőtestét
türelemmel fedi
– szelídség lesz inge –
s fölébük a szeretet
palástját teríti*

*és amikor úgy érzi
az értelmet meghaladó
békeesség uralkodik már
könyörületes szívében
elindul lassan
kimérten*

*magával csak
a szép kert emlékét viszi*

*– mert neki szép volt
a kert
s a fű is
napégette-
foltosan
és betegen a diófa
alatta a roskatag paddal
és a ciprust beszövő
borostyán
a rozsdás szeder*

*a málna
a vihartépte füge
az öreg vadszilvafa
magánya –*

*és megszűnik gyötrelme
– eltűnik örökre
minden nyoma*

*s a szeretett kutya
sírjának kőrózsáit
körülöleli a moha*

Gömöri György

Két fügefa

Zölden erezett tenyér
a fügefalevél
a Szegedy Róza háznál fenn Badacsonyban.
Ősz van, a fa most rügyekkel teli
– de mi lesz vele télen?
Maglehet, lefagy egy szálíg, hogy aztán
újra rügyezzen, be sose érjen.
Mesélek Pistának a cambridge-i fáról:
a kollégium kertjében él,
lenn a folyónál, szép, terebélyes – hányszor
szedtem már róla érett fügét!
Szerencsés a fa, amelyik enyhe éghajlat
alatt virágozhat s hozhat minden
második évben termést
– ezt példázza
két országom két fügefája.

Az árvácska világgá ment...

Napraforgómnak, szeretettel

Az árvácska világgá ment,
ment-mendegélt, míg a nap lement.
Álmában látta önmagát
mint gyöngyvirágot, ibolyát –
miért születtem árvácskának?
sopánkodott és arra várt:
a Virágtündér varázslatával
egy más virággá nyíljon át.
Mikor aztán feljött a nap,
s dalolni kezdtek madarak,
a vándor-árvácska felébredt,
s bár szemében harmatot érzett
a fény felé fordult egészen,

*fürdött a nap jó melegében,
hirtelen megnőtt és legott
sudaras-büszke, aranysárga
napraforgóvá változott.*

Egy Schopenhauer-témára

*Az emberiség csalódott –
túl sokat várt el önmagától
a szüntelen fejlődő technikától
pedig hiába plazmatévé és ezüstös
Porsche a kényelem nem felelteti
a világrajvés következményeit
az önzés okozta kínokat
meg az önutálat másokat-rontó
kitöréseit Illúzió tehát (és ez közhely)
a boldogság az ön-feledtség
hisz sem egymással
sem egymás nélkül nem boldogulunk
kötöttségeinkből még a halál
sem jelent szabadulást
egyedül az amnéziás
alszik el boldogan kiüresedve*

Szepesi Attila

Rácz Aladár cimbalma, avagy a régi-új

A régi muzsika, a régi költészet híveinek illik szembesülnünk időről időre egy olyan dilemmával, melyről most néhány szót szeretnék szólni. Arról nevezetesen, hogy ember legyen a talpán, aki el tudja dönteni, mi a régi vers, a régi muzsika és mi a nem régi. Mi a régi dal és mi az új. Röviden szólva tehát: mi igen és mi nem, és – ahogy Karinthy mondta – ha igen, miért nem.

Van egy kifejezés, Tandori Dezső használja, a régi-új. Valami pontosat és fontosat mond ki ezzel, hiszen gyakran észre kell vennünk, hogy minél újabb valami, annál régiebb és minél régiebb, annál újabb. Ezer példát hozhatnék fel, néhányat meg is említek alább.

Egy alkalommal Határ Győző, költészetünk közelmúltban Wimbledonban elhunyt fenegyereke Baudelaire-t hívta segítségül, amikor azt kérdezték tőle, milyen is a modern vers. Nos, mint idézte a nagy franciát, van egyrészt a hangzások, zengések, sugallatok végtelen és időn túli birodalma, van másrészt valami múló, időhöz kötött, felületi, mindig változó, vagyis a modernitás. E kettő között örökös a körforgalom. E kettő egymás nélkül elképzelhetetlen.

Túl evidens volna itt Bartók és Kodály életművére hivatkoznom, akik – a brahmsi, wagneri hangzásvilág kellős közepén – valami nagyon szokatlan, nagyon új és eleven zengést keltettek életre. Ám mitől volt ez olyan modern? Attól, hogy a régiebbnél is régebbi volt, a feledés vagy félig feledés tartományából való.

Van egy apró, ám annál figyelemre méltóbb lábjegyzete József Attilának, aki – nem szó szerint idézem – valami olyasmit mond a zeneesztétákkal vitatkozva, hogy nem Bachtól kell elindulni Bartók felé, hanem épp megfordítva. Ha úgy tetszik: Bach modernebb, mint Bartók, bár a bachi hangzásvilágnak is megvannak a maga sok évszázados előzményei.

Amikor Rácz Aladár, a jeles cimbalmos – akinek játékát az idősebbek velem együtt hallhatták még – Párizsban muzsikált, Igor Sztavinszkij megszerette a zenéjét, sőt – mint hallottam – vásárolt is egy cimbalmot. Az orosz muzsikos, aki Rimcskij-Korszakov műhelyéből jött a fény városába, amelynek belső köreibe Debussy vezette be, a maga gyökereit keresve később eltávolodott mesterei hangzásvilágától, megtalált valami rusztikus és archaikus – a kettő nem föltétlenül függ össze, esetünkben azonban nem idegen egymástól –, és megírta a *Petruskát* meg a *Tűzmadarat*, ami Debussynek már idegen, ne mondjam, kissé durva muzsi-

ka volt. Ennek akár emblémája lehetne a mi derék cigány muzsikusunk, Rácz Aladár ütött-kopott cimbalmá.

Itt nem állom meg, hogy ne említsek egy apró, ám annál emlékezetesebb esetet – aki hallotta, nézze el nekem: egy alkalommal Rácz Aladár elpanaszolta Kodálynak, hogy mennyi baja van a hangszerével. Örökké lehangolódnak a húrai, egy-egy hangversenyen időről időre közelharcot kell vívnia vele, és jó volna, ha a mester kitalálna valamit, hogyan lehetne megszabadulni a húrok örökös meglazulásától. Kodály erre azt felelte: Aladár, ha ezen sokat törnénk a fejünket, újra feltalálnánk a zongorát. Ez a kis eset is a régi-új, az új-régi példázata, az örök körforgásról beszél, ahogy valami mögénk kerül, aztán egy idő múlva újra elébünk, mert ez a körforgás a világ természetéből adódik. Köztudott, hogy a leg-tökéletesebb forma a gömb. A semmibe taszított matéria is gömbbé formálódik. Vagyis – a tudomány nyelvén szólva – a matériára hat a gravitáció, a metafizika nyelvén: a szubsztancia, a minőség nélküli anyag esszencializálódik, alakot ölt.

Azt kérdezi egy esszéjében Hamvas Béla: vajon a falusi templom épül-e városi minta nyomán, vagy épp megfordítva? A kérdést eldönteni nem tudja. A városit követi, ruszticizálja a falusi, ám némi idő, egy-két évszázad elmúltával a helyzet megfordul: a „modern” építész meglát falun valami neki tetsző részletet és felhasználja új tervéhez, tán nem is sejtve, hogy amit izgalmasan újnak hisz, valami ősi mintát követ a maga módján. Ha hiszünk a törzsfajlásban – ez úgyben vannak némi kételyeim, de ezek most nem tartoznak ide –, a kérdésre, mi volt előbb, a tyúk vagy a tojás, azért nem tudunk egyértelműen felelni, mert a tyúk sem volt mindig olyan, mint ma, és a tojás sem.

Egy tüneményes kis novellájában elmeséli Tömörkény István, akit rokonai, öreg szegedi ismerőseim csak Steingassner Pistiként emlegettek – ez is körforgás, ahogy Steingassnerből Tömörkény lesz, majd a leszármazottak egyike-másika kikerül német földre vagy Amerikába sörhasú bajornak vagy rágógumit rágcsáló jenkinek –, nos, Tömörkény beszámol róla, hogy egy ásatás alkalmával az Alföldön – ahol tán valami gepida vagy avar temetőt tártak fel – az esti tábornúznél a kubikosai megkérték, meséljen nekik valamit. Hirtelen nem jutott eszébe más, elmondta az Iliászt, némiképp mesévé alakítva Achilles és a trójai ostrom történetét. Elmúlt aztán néhány hét, és egy másik temetőfeltáráson este arra figyelt fel, hogy öreg kubikos a jóízű mesét kanyarít a tábornúznél a nagy magyar vitézről, Ág Illésről, aki szembeszáll egész regiment törökkel. Így lett Achillesból Ág Illés, a homéroszi eposzból magyar népmese. Temérdek példát hozhatnék arra – folkloristák meg is tették –, hogy nagy mesemondóink, Fedics Mihály, Tombác János vagy Ámi Lajos hány szépirodalmi emléket, emléktöredéket építettek be meséikbe. Nem kétséges, hogy Homérosz remekműve modernebb, mint az öreg alföldi kubikos Ág Illés-variánsa.

Volt nekem egy öreg barátom, óbudai szomszédságunkban lakott, gyakran beszélgettünk, a költő Tamkó Sirtó Károly. Nagyapám korú volt, de megkövetelte – kezdetben nehezemre esett –, hogy Charleynak szólítsam. Így illik ez a szakmán belül. Kevesen tudják, hogy a múlt század első negyedének vége felé Tamkó Sirtó Párizsban, az izmusok fénykorában létrehozta a dimenzionista mozgalmat. Ő, franciásan, dimanzionizmusnak mondta. Ekkor írott versei keltet-

tek is némi figyelmet, ám igazán akkor lett ismert költő, amikor a feleségétől, aki jázsági parasztlány volt, ellesett néhány kedves, archaikus mondókát. Ec-peckimehetsz, ilyesfélét. Ezek annyira megfogták ezt a drága jó dimanzionista Charleyt, hogy belőlük, segítségükkel írta meg nagyszerű verseit, a mindmáig ható *Tengerecki Pált*, a *Szélkiáltót*, *Bőrönd Ödönt*, folytathatnám. Vagyis: amikor a dimanzionista gondolkodás a jázsági mondókákban gyökeret tudott verni, megtalálta a neki kellő táptalajt és kivirágzott.

Egyik kedvenc példám a motívumok vándorlására Mark Twain tüneményes *Huckleberry Finnje*, melyben – emlékezzenek vissza – felismerhető többek között egy modernizált és amerikanizált özönvíz-, Don Quijote-, Robinson- meg egy Rómeó és Júlia-történet.

A mi régiségünk nem olyan színes és gazdag, mint a franciáké, hinduké, olaszoké vagy perzsáké, de folyamatosan gazdagodik. Ünnepe és gyarapodás egyik-másik állomása, amikor Borsa Gedeon egy kódex borítólapjából kibányássza a Zöldvári éneket, amikor Zolnay László feltárja a budavári szobrokat, amikor Erdélyi Zsuzsa néni középkori emlékeinket jegyzi le – szavait idézve – „az én drága öregasszonyaim” ajkáról archaikus népi imádságok formájában, vagy amikor Weöres Sándor közreadja a *Három veréb hat szemmel* antológiát. Ott segédkeztem kisinasként Weöres műhelyében, életem egyik legemlékezetesebb élménye, amikor e művet megalkotta. Azon kevesek közé tartozott, akik egyszerre voltak tudósok és merész álmodók. Néha olyasmit állított az általa kibányászott régi-új versek kapcsán, amit aztán hiába is keresett a jegyzetei közt, nem találta. Károlyi Amy ilyenkor megkérdezte: te Sanyi, nem csak álmodtad ezt? Lehetséges, mondta fanyar mosollyal, mint a csínytevésen rajtakapott gyerek.

Weöres tudta, hogy alá kell szállni a régmúlt bugyraiba – más szóval: aki dudás akar lenni, pokolra kell annak menni –, és fel kell hozni az ott lappangó kincseket. Ám azt is tudta, amit ma kevesen, hogy e kincseket fel kell mutatni, fénybe kell mártani ahhoz, hogy életre keljenek. Szomorú ugyanis, hogy egyik-másik agresszív modern irányzat állandóan a tudatalattiról beszél, és szava sincsen a tudatfelettiről. Ez a gondolkodás lefelé nivellál, az inferno felé, és ha ezt teszi: az eredmény nem lehet kétséges. Aki nem hiszi, nézzen körül szánalmasan materializálódó világunkban.

Ha még nem fogytak ki a türelmükből, azt is megemlítem, hogy valójában egyszerre milyen tüneményes és milyen kétséges a művész dolga, vagyis a csoda reménytelen ostroma. És ami még ennél is siralmasabb: értekezni a csodáról. A legszebb magyar versszak, amit valaha leírtak, Babits *Alkony* című dallamstrófás versének első hat sora. „Az erdő hallgatag, / nyúszognak a vadak, / nyújtott állal hevernek / ágyán a hús avarnak, / mit a szelek levernek, majd újra felkavarnak...” Éteri muzsika, melynek több köze van egy Pablo Casals játszott Bach-műhöz vagy egy Rembrandt-képhez, mint teszem azt egy – mégoly remek – elbeszéléshez. Megfoghatatlan muzsika, lüktetés, visszhang és visszfény, színek játéka és sejtelem, melynek szinte a maga szerény „témájához” is alig van köze. Ha odaadnánk egy derék műfordítónak, teszem azt németnek vagy bolgárnak, aki nem tud magyarul és nyersfordítást kap kézhez, rossz véleménye lesz a magyar költészetről. Mert micsoda lapos dolog is az, hogy: csend van az erdőben, az

állatok az avaron fekszenek, amit a szél lesodor az ágakról, majd újra a levegőbe emel. Falvédő ez, kérem tisztelettel, nem líra. Sto gyelaty, ahogy Iljics elvtárs említette volt, kérdezheti a jámbor műferdítő és versbe szedi a falvédőt. Nem tehet mást. Ha jobb költő, leír korrekt jambusokat, ha kevésbé jó, nyekergő jambusokat, melyeknek semmi köze nincsen a Babits-vers testéhez-lelkéhez, de még a ruhájához se sok. Mert ahhoz a mi jámbor bolgárunknak vagy németünknek, hogy közel férközzék a csodához, akkor sem volna könnyű dolga, ha ismerné az anyanyelvünket.

Eliot, az angol költő-mágus említi, hogy olyan versek leglényegét is képes megsejteni, melyek számára ismeretlen nyelven szólalnak meg. Erről van szó: a vers meg a muzsika több, mint amit róla el tudunk mondani. És éppen ez a lényege, a kimondhatatlan.

„Megérdemelné a békés halált / minden írnok, aki az éjszakában / tollat fog és papír fölé hajol...” – írta valaha Pilinszky János. Írnokok vagyunk mi mindannyian a vers jelképe értelmében, tollforgatók és muzsikusok, és higgyük el, hogy valóban megillet bennünket a Pilinszky említette kegyelem.

(Elhangzott a Tinódi-lant átadásakor a Petőfi Irodalmi Múzeumban, 2010. január 19-én.)

Maróti Egon

Szilánkok

A sűrű véletlen csak ritkán véletlen.

Azért, mert te a munkádban és a határidők betartásában mániákusan pontos vagy, nem várhatod el mástól, hogy ő is mániákus legyen.

II. Erzsébet angol királynő megszabta, hogy családja tagjai mennyit költhetnek karácsonyi ajándékozásra. Példamutató eljárás!

A háborúnak nem akkor van vége, amikor az agresszor eltakarodik, hanem amikor az utolsó vasig megtérítette az általa okozott károkat.

„Nem a ruha teszi az embert.” – Némely egyenruha a legkevésbé.

Az antik és a mai rabszolgák között az a különbség, hogy a mai rabszolgák részesülnek vételárukból.

Közös fenyegetettség egységbe kovácsol.

Ha valami későn jutott eszedbe, azt jobb elfelejteni.

A túlélő nem felejt.

A mai könyvek nagy része egyszeri olvasásra készül: másodjára már lapokra hullik szét.

Az a „jó” megjelölés, amit lehetőleg kevesen értenek: az ilyet lehet eredeti jelentéséből kiforgatni, esetleg épp az ellenkezőjére...

„A stílus maga az ember.” – Nem feltétlenül, és nem mindig: van, hogy az ember hangulata vagy a téma a meghatározó.

A dilettáns római szerzők fizetett tapsolókat fogadtak fel műveik felolvasásához. De ma is vannak szerzők, akik a sikert híveiknek, s nem műveiknek köszönhetik.

Jól halad előre karrierjében a hölgy. Megértő férje van: neki is vannak pártfogoltjai.

A jogállamiság nem azt jelenti, hogy a törvények mindenkit egyformán köteleznek, és a „bűnelkövetők” kivétel nélkül megbűnhődnek?!

Fájdalmas belátni az olyan mulasztást, ami már jóvátehetetlen.

A cég neve szerint magyar, tevékenysége szerint idegen érdekképviselő.

Az édesvíz idővel értékesebb lesz, mint az olaj: nem éppen messze tekintő hazafiság a Duna vízhozamából nekünk megítélt 50 százalék 4/5 részéről ellentételezés nélkül nagyvonalúan lemondani.

Hát igen, a janicsárok zöme is még magyarként született...

A családi pótlék megadóztatása a gyermekvállalásra kiszabott pénzbüntetés.

Akkor beszélünk sokat, ha el akarjuk kerülni a kényes kérdéseket.

Akivel nem tudsz olyan szinten beszélgetni, mint önmagaddal, azzal akár ne is beszélj!

Nem az az igazán tisztességtelen, aki nem teljesíti az ígéretét, hanem az, aki olyant ígér, amiről jól tudja, hogy úgysem teljesítheti.

Te is hibás vagy azért, amit ellened elkövettek: te adtál rá lehetőséget.

Az utókor ítélete a lényeges. Ezt a szerzők persze már nem ismerik meg. Sokan jól járnak vele.

Visszas, ha olyan szerző is elvárja a köz tetszését, aki különben lesújtó véleménnyel van a köz ízléséről.

A megalázott gyenge a legembertelenebb gyalázatoságokra lesz képes, ha egyszer ő lehet az erősebb.

Az emberi fejlődés a Homo Sapiens (az Értelmes Ember) alakjában elérte fejlődése csúcását. Majd a Homo Insipiens (az Eszement Ember), valamint a Homo Necans (a Gyilkoló Ember) megjelenésével megindult a visszafejlődés útján.

A tudomány már használja a Homo Necans (a Gyilkoló Ember) megjelölést; a saját fajtát pusztító, tömeggyilkos Népiertő Ember tudományos megnevezése még fáziskésésben van.

A megfutamodás sohasem győzelem.

„Az ember legyen nemes lelkű, segítőkész és jó!” – kívánta egykor Goethe. Ám aki ma körülnéz, általában a költő eszményének az ellenkezőjével találkozik.

Senkit sem vigasztal, hogy nem csak ő öregszik.

Nem csak a kártyás nem szeret veszíteni.

Baj van azzal a törvénytervezettel, amelyről minden társadalmi réteg és csoport úgy érzi: ellene irányul.

Sanda dolog, de nálunk a diszkrimináció leginkább a többséggel szemben érvényesül. Igaz: a szó alapjelentésébe ez is belefér.

A bizalmi elv érvényesülése nélkül összeomlana a közlekedés. A lakosság bizalmának eljátszása vajon mit eredményez az állam vezetésében?

Az ENSZ Biztonsági Tanácsának államfő tagjai közül már csak 2–3 képviseli az eredeti államszövetséget.

Naponta történnek szégyenletes ökörségek: ilyenkor valóban „nehéz szatírárt nem írni” (Persius).

Hosszú beszélgetés – sok mellébeszélés...

A legnagyobb ostobaság elmulasztani egy okos cselekedet kedvező lehetőségét.

Néhány száz éve megjelentek Európában, de mintha még mindig nem érkeztek volna meg.

Elgondolkodtató: Petőfi 1848 márciusának idusán még háborítatlanul elszavalhatta a Nemzeti Dalt...

Biztos, hogy garantálja a függetlenség a szabadságot?

Meglehet, környezeti ártalom, de lassan kénytelen leszek elfogadni a tudomány megállapítását, hogy az emberi agy felépítéséhez a patkányé áll a legközelebb. S ha csak ennyi lenne a hasonlóság...

Boldog, akiből a nagyok aljassága nem tudta kiölni a gyermeket.

Ki tud szégyenkezés nélkül visszatekinteni az életére?

Az autópálya ingoványos talajra épült – a mérnök szerint. Mások szerint nemcsak az autópálya...

Ne szónokoljon hazaszeretetről, aki aszerint választ „hazát”, hogy hol van jobb dolga!

Érdekesen festene a világ politikai térképe, ha mindenkinek ott kellene (és lehetne) élnie, ahol született.

A tudomány és a technika eredményei szédületes magasságokba törnek. Az emberi morál viszont nemigen emelkedett a kőkorszak óta.

Kabdebó Lóránt

Mi és ők

Mert nem Mohács, nem Világos, nem Trianon, és nem is március 19-e, vagy április 4-e, a Mindszenty- és Grósz-per sem, de még csak november 4-e sem törte meg ezt a nemzetet. Ezekre az erőszakkal teli történelmi eseményekre egészségesen válaszolt a nemzet: közös tudattal. A hatvanas években, amikor magam is pályakezdő kritikus voltam, akkor ellenben történt valami látványosan észrevehetetlen, alattomos pusztítás. Én személy szerint Weöres Sándor első gyűjteményes kötetről írván, a hatvanas évek vége felé figyeltem fel erre, amikor egy fiatalkori versét olvastam – akkori tapasztalatomra rímelően. Ekkor akadtam rá ugyanis az *Öregek* című versére. Meg is írtam, még akkor, mindjárt, döbbenéssel. Hogyan lesz a tiszteletben megőszülő, bölcs öregből: bácsi. Gúny és feleslegesség tárgya. Miért szakad meg a nemzedékek hagyományosan egymásra épülő rendje? Miért tűnik el az élet értelmes folytonossága? Miért kényszerül az ember, önmagára maradva, percenként változóan újabb és újabb életbe kezdeni? Miért veszett el az emberi élet hitelessége, létbiztonsága? Újra és újra talpra kellene állnunk, mert különben kicsúszik alólunk a talaj? Újfajta felelősséggel terheltettünk meg ezáltal, avagy magunkra maradtunk, boldoguljon ki-ki amint tud? Az élet folyamatosan kiteljesedő szertartás helyett ettől kezdve napi eseményességgé szürkült, és ezzel mind egészében jelentéktelenné vált. Személyes létezésem értelmes kötöttség nélkülivé változott. Felfigyeltem erre, és társakat kerestem, akik ugyanettől szenvednek. Ezért választhattam magam köré a tőlem oly igen más indíttatású költő-pályakezdeket.

Persze akkor ezt nem láttam ilyen tisztán, egyértelműen. Akkor csak egy kritikus voltam, a többi között, aki valami értékes alkotói csapatot szeretne verbuválni maga köré. Ma látom, hogy a Hetek csoportja nemcsak az érték alapján választódott ki, hanem azokat gyűjtötte egybe, akik ennek a hagyományvesztésnek voltak a sérültjei.

Magukra maradtakat találtam magam körül, olyanokat, akiknek életmódját szép szóval, néha kegyetlen „megokosítással” verték szét. Olyanokat, akik körül a hagyományos szülői tekintély helyett már csak céltalan „bácsik” lézengtek. Más indíttatásból, de jómagam is ezt kaptam környezetemül. Apám harminchat hónapos első világháborús frontszolgálat, majd a Mátra vidékének víz- és vil-

Kabdebó Lóránt írásának közlésekor a 80 éve született Raffai Saroltára, a Forrás egykori szerkesztőjére emlékezünk. (A Szerk.)

lanyhálózattal való betelepítése és az ostrom alatt egy város, Gyöngyös víz- és villanyellátása után célját veszített öreg lett, aki – bár komoly nyugdíjjal rendelkezett – boldog lehetett, hogy valahai beosztottjai mindennapi apró feladatokkal látták el. Hős és példakép valaha, napi túlélő akkor, akinek mindennapi életmenetéért retteg családja. Helyette szenvedtem és csalódtam naponta, és közben rátaláltam azokra a fiatal költőkre, akik saját értelmüket veszített szüleik sorsát szenvedték, és még beszélni sem mertek az elvesztett tekintélyről, életük folyamatosságának eltűnt értelméről. Így került – ma már megértem – írásaimban együvé a Hetek néven figyelmekkel egybeterelt néhány fiatal. Egyikőjük, egy szilveszteri estét megelőző szerkesztőségi évbúcsúztatást követően leültetett maga mellé egy körúti presszóban, és – mintha a magam családjának történetét – elmesélte apja szomorú falusi értelemvesztését. Mára válik világossá számomra, hogy más történetet hallottam, de egy lényegre figyelhettem. Az összetartozás keresése fájdalommal vált bennünk. Költőként emlékezetet akartak teremteni verseikben, de helyette csak romokra találtak. Ha mást nem, önmaguk méltóságát mégsem adták fel. Olyan versek születtek általuk, amelyek ezt a veszendőbe siklott méltóságot fogalmazták újra. Különböző témákban, de egyként az értelmes emberi élet méltóságába kapaszkodtak verseikben. Félték, de igényeiket fel nem adták. Verseikben búcsúzott az ezeréves Magyarország.

Amikor a *Forrás* szerkesztői megkértek, hogy egyik régi munkatársuk születésnapjára évfordulója közeledvén, a helyi kötöttség okán mindenképpen szeretnének megemlékezni róla, segítsen őket ebben – nagyon megörültem. Mert a hűség az irodalmi életben ritka szokás. Pláne akkor, ha a régvolt kapcsolat nem is lehetett problémáktól mentes. Tudták, hogy valaha gyakran írtam róla is, lévén hogy a Hetek írócsoportjához tartozott, akikhez engem szerkesztői-irodalomtörténeti kapcsolódás kötött. Ők akkor csak ezt a formális kapcsolódást láthatták. Olyan külsődleges eseményeket, amelyeket az irodalom kötelessége rögzíteni. Az *Új Írás* és a *Napjaink* folyóiratok kritikusaként valóban volt valami közöm ahhoz, hogy hét egymástól függetlenül felnőtt, kialakult és komoly szerzői rangra szert tett alkotó között valamilyen hasonlóságot is felfedezni véltünk. Összekötöttük őket, személyes találkozásokat is szerveztünk ünnepi alkalmakkor. Farkas László az *Új Írás* szerkesztőségében, Serfőző Simon a *Napjaink*nál és jómagam szerveztük a folyóiratokban is találkozósaikat. Mi volt közös bennük? Vidékiek voltak, becsületesen ragaszkodtak származásukhoz, felnevelő közegükhöz, a szegénységhez, amelyből nem tudtak kikerülni a „népi állam” keretei között sem. Megveszekedetten siratták a pusztuló nemzetet. Szuggesztív költői erővel. Szociográfiai ihletéssel. Mi összefogtuk őket – ők erőszakkal kiváltak ebből a karámból. Senkire sem akartak bajt hozni. Mert szavuk, ha szervezethez éreztek volna a hivatalbéliék mögöttük, veszélyt hozhattak volna mind órájuk magukra, mind pedig azokra, akik hangot adtak keserveiknek. Sohasem értetem, miért válnak szét. Miért nem tudunk még egyetlen antológiát sem hőskorszakukban összeverbuválni. Ha folyóiratba hívtuk őket, mindig volt közülük, aki csak „másodközléshez” járult hozzá. Így mind a heten, egyszerre, talán sohasem voltak összekapcsolhatók. Ők tudták, miért. A mélyből jöttek, és ott éltek továbbra is. A témájuk és életük összefonódott, épp ezért tudták, milyen veszélyes lenne,

ha túl a megírt műveiken még személyes szervezkedésben is részt vennének. Ezt ránk bízta: kritikusokra, szerkesztőkre. Magyarazzuk, védjük úgy műveiket, hogy közben el se takarjuk azokat. Hagyjuk: szóljanak, beszéljenek. Leplezzék le a környező hazugságokat. Nem személyükben akartak felvilágosítók, hazugság-leleplezők lenni, hanem remélték: műveik eljuthatnak azokhoz, akikhez szólni szeretnének. Mi pedig csokorba kötöttük ezeket a remekműveket, sőt magyarázatokat is fűztünk hozzájuk. Furcsa magyarázatokat – meg kell mondjam. Kétfelé kellett ezeknek a szövegeknek szólniuk. Meg kellett a hivatalt nyugtatni: nem lázadás készül, nem kegyetlen leleplezés történik. Csak aggályos szétnézés. Művészi körkép. Együtt érző szívdobogás. De ugyanakkor az olvasók számára azt is hírül kellett adni: az irodalom teljesíti hagyományos feladatát. Felelősséggel tekint szét a magyar valóságban, nem akar mellébeszélni, a valóságos gondokat szóllaltatja meg. Méghozzá magas színvonalú megfogalmazásban. Az olvasóknak fel kellett rázni az érdeklődését. Érzékeltetni: itt nem szokványos verselgetés történik, folyóiratszámok megtöltése, hanem a megújuló irodalom néhány kiemelkedő alkotója felfedezte, hogy a pusztulás felé tart az ország. Valamit szétverték körülöttük: megszüntették az évezredes hagyományt, a biztonságot, az élet értelmes leélhetésének kereteit.

Arról kezdtek beszélni, hogy lehet ugyan itt élni, de minek, lehet élni, de ez nem teljes élet. Le lehet élni emberöltőnyi időt, de ez nem az értelmes, egészséges emberélet ideje. Minden bizonytalanná válik körülöttünk. Jaj, jaj! Szétverték körülöttünk minden elérhető lehetőséget. És ezt kellett magyarázni azoknak, akik erre fogékonyak lehettek, mert éppen az ő életüket becstelenítették meg ekkor, ezáltal. Nagyon érzékeny emberek szóllaltak meg, szépen mondták emlékeiket, fogalmazták reményeiket, és fájlalták a körülvevő pusztulást. Nem lázítóan: sokkal keményebben – a rettenetet tudomásul véve. Mint tényeket bemutatva. Legtöbben közülük mindhalálig kitartottak ebben a makacs maga elszánó versmondásban, akik élve maradtak, ma is ezt a keserves szétvert, értelmes életlehetőséget siratják. Bella István, Ratkó József, Kalász László már emlékként jelennek meg visszarévedő szemünkben, maradandó életművel figyelmeztetve emberségünk kötelezettségeire. Ágh István, Buda Ferenc, Serfőző Simon megújuló alkotásaikkal továbbra is figyelmeztetnek az életremény körénk alakító emberi kötelezéseinkre. Raffai Sarolta keserű csalódások között hullott ki életéből. Mégis fenntartva művei tanulságát. Amit írt, néhány vers és egy emlékezetes erejű regény, értékes figyelmeztetés marad mindenkorra. Amit tett, életveszélyes kísérlet volt. Keserű csalódásokat kiváltva. Önmagából is meg az őt mindhalálig becsülő barátai körében is.

És itt van az ő életmenetében a tragikus tanulság, amelyet ő sem tudott feldolgozni, meg mi, barátai sem igazán értettünk meg. A kommunizmus kísértetének furcsa tanulságát élhette át. Láta az emberi életkeretek sivárosodását, de ugyanakkor cselekvő szereplőként szolgálni akarta a világ megváltoztatását. Nem tőle hallottam először a tudathasadásos megjegyzést: egy-egy gesztussal *nekik* is próbálok a kedvére tenni, hogy tehessem azt, amit szívem szerint tenni akarok. *Ők* ezt kívánják. És nem vette észre: a *nekik*, az *ők* – már *ő* volt. *Ő* is, oda is tartozott. Az *ők* közé. Nem tehetett róla. Nála nagyobb formátumú zsenije irodalmunknak

is kimondta szerkesztőként ezeket a végzetes szavakat. Én magam hallottam. Nekem magyarázta. És egyikük sem vette észre, hogy cselekedeteivel már ezek közé az *ők* közé tartozik.

A véletlen úgy hozta, több éven keresztül Raffai Sarolta mellett kellett dolgoznom: én már a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársa voltam, amikor a hatalom ide nevezte ki főigazgatónak. Naponta ott állt a múzeum előtt a nagy fekete Mercedes, mellyel őt mint az országgyűlés alelnökét hozták-vitték. Talán csak Serfőző Simon volt a társai közül az, aki egyik szereplésekor szemére hányta ezt a nagy fekete autót. Mert szerinte nem illett hozzá. És hál' istennek, valóban nem illett hozzá. Messziről látszott, hogy ez nem rá van szabva.

És én láttam, mert naponta órákat töltöttünk együtt, hogy ő is érzi ezt a különbözőséget. És félt. És mert félt, gyanakvóvá vált. Most már nem az életműve kérte számon az embertelen viszonyokat, mint híres, ma is élő regényében, az *Egyszál magamban*, hanem a nagy igazgatói irodában férjével megülve, egymást ijesztgették, áldozataikra lesve, maguk is legfőképpen áldozatok. A betegségekbe menekültek, családotul. Mert a mi-ből nem tudtak átvándorolni az *ők* közé. Egészséges emberekként ebben a skizoid helyzetben csakis beteggé lehettek. Egész családja, mindegyik tagja, külön-külön, más-más betegségbe menekült. És mi tehetetlenül néztük ezt a leépülést.

Raffai Sarolta életével alakította azt az életművet, amelyet társai versekben sírtak el. Ő a mindennapi félelemben szereppé formálta, ami társai alkotói életművében maradandóan a magyar irodalom részévé alakulhatott. Szemünk előtt hullott szét pár év alatt egy nagyszerű család. Mert elvesztette a folyamatosságát, az évezredekbe illeszthető hitelességét. Szememben remekművé formálódott családjának megsemmisülése. Kár, hogy ezt már nem tudta műként is megrögzíteni. Mint a görög tragédiákban: Raffai Sarolta életével alkotta meg életművét. Belement egy kísérletbe, amelyet a „konszolidációval” Magyarország is szenvedően, de elfogadott. Ő megpróbálta megélni, tudatosítani magában. De éppen korábbi életműve visszarántotta, félelemmel töltötte el, és végül pusztulásba sodorta. Ezzel teljesíthette be társaihoz méltóan élete művét. Nem lett vámszedő, de beledöbbsent a szakadékba. Végül is visszautasította az *ők* közé tartozást, betegsége által – paradox módon – az életet választotta. Csatlakozott imigyen társai életet sirató költészetéhez.

Tudom, mindez nem csak a „gulyáskommunizmus” epizódja volt minálunk, egyfajta „sikeres” hatalomgyakorlási formula. Weöres verse és Kodály megzenésítő figyelme valamilyen általános érvényűségre is figyelmeztet. Át kellett élnünk a rendszerváltást, hogy rájőjjünk: világelenségről lehet szó. Csakhogy ezt a globalizációt szerencsésebb közösségek másképp tudják talán kivédeni. A valaha szedett-vedett népségből összeállt Egyesült Államok minden polgára szemében szentség az egyest mindhalálig védő jog, a restaurált spanyol monarchia uralkodója a veszélyeztetett parlamenten kívül meg tudja menteni hazája visszaszerzett demokráciáját, Lengyelország csodás módon a nagyszerű pápájához kötődve őrzi hívő országát. Soroljam? Inkább itthonról emlékeztetek a Hetekre. Megmaradt verseikre: és azokban a híven, foggal-körömmel őrzött

emberiméltóság-igényre. És ha a vers elfogyott, akkor akár egy család sorsszerű menekülése a betegségekbe mutathatja fel a pusztulás látszata mögött a ragaszkodás példázatát az emberi méltósághoz.

Utóhang: apró képek balladája

Még valaha a tokaji író tábor hőskorában lehetett. Ritka alkalom, Saciék családostul érkeztek. Ugyanakkor a helyi könyvtáros meghívta a kor divatos író nőjét, aki agyonsminkelve meg is érkezett, látványosan csónakázott a Bodrogon és várta délutánra udvartartását. Mi meg inkább elzarándokoltunk a távolabbi falucska kis könyvtárába, ahová meg Sacit hívták meg boldogan. Tünetésszerűen kivonultunk, akiknek valami köze volt az irodalomhoz. Feleségem szervezte. Ennek emléke regényének dedikációja: „Mariann, drága, köszönöm, hogy ismerhetlek. Raffai Saci”. Hazafelé is együtt indultunk, férje vezette a hozzájuk illő kopott autójukat. Trabant combimmal, melynek hátsó világában fiaim nőttek fel akkoriban, előttük haladva mutattam az utat. A tükörből figyeltem, nehogy lemaradjanak, eltévedjenek. Majd Miskolcra hazaérve jeleztük a továbbvezető utat, integettünk. Jó érzéssel köszöntünk el egymástól. De régen is volt.

Már dékán koromban, a Miskolci Egyetemen szerényen bejelentkeztek valamilyen főrendőr. Gyermeke hozzánk járt a bölcsészkarra. Talán történész lett. Felismertem: ő volt a nagy fekete kocsisofőrje valaha. Nem sokat kellett dolgoznia, kihasználta idejét, könyvtárunkban olvasott állandóan. Kiderült, elvégezte közben szemben a jogi kart, csak át kellett néha sétálnia a Károlyi-palotából. Most egy kisváros rendőrkapitánya. Hívott, látogassam meg. Megszervezte az ország egyetlen rendőrmúzeumát. Most is mindig eszembe jut, amint a hármas sztrádán Miskolc és Budapest között ingázom: a múzeumot hírelő tábla ott virít az út mentén. Talán még ez a fekete kocsisem volt hiába?

Hajdu Péter

A szigetvári hős feltámadása

Mikszáth és az *Új Zrínyiász*

Mikszáth Kálmán, aki az 1890-es évek, de talán az egész századfordulós periódus legfontosabb magyar prózaírója volt, így emlékszik vissza Tisza Kálmánra, aki 1875-től 1890-ig volt az ország miniszterelnöke:

Engem formálisan kivallatott nemegyszer, hogy mit írok. El kellett mondanom a tervemet, a mese vázlatát, a tendenciát; szeretett beszélni. Az *Új Zrínyiász* eszméjére például azt mondta:

– Nehéz lesz. Nem hiszem, hogy meg tudnád oldani. Nagyon kényes dolog. A publikum még nincs ott, ahol az angol. Nem ért meg. Azaz félreért. És talán lehetetlen földadat is Zrínyit persziflálni úgy, hogy az iránta való kegyelet sehol se legyen bántóan megérintve.

Mikor aztán mégis megírtam az *Új Zrínyiászt* s megkérdeztem, meg van-e elégedve, megütötte sovány, csontos kezével a térdem kalácsát, s csak ennyit mondott:

– Nagy kutya vagy! (Vagyis, hogy meg van elégedve).

Tisza Kálmán aggodalmai nagyon pontosan mutatják, milyen nehézségekkel kellett szembenéznie Mikszáthnak, amikor a magyar történelmi regényirodalom legeredetibb alkotását létrehozta. A kelet-európai nacionalizmus közegében, a millenniumi önünneplés évtizedében egy magyar írótól leginkább csak azt fogadta el közönsége, ha történelmének kimagasló alakjait felmagasztalja, ha a magyar hősiességnek állít emléket. Mikszáth azonban egy politikai szatíra főszereplőjévé tette a szigetvári hőst.

Zrínyi Miklós ugyanis azok közé a történelmi alakok közé tartozott, akiket a 19. századi, századfordulós Magyarországon szinte kultikus tisztelet övezett. Kirohánása a történelmi festészet egyik kedvenc témája volt (Johann Peter Krafft [1825], Székely Bertalan [1879–85], Hollósi Simon [1896] és Csontváry Kosztka Tivadar [1903] festette meg), 1878-ban emlékművet állítottak neki Szigetváron, 1902-ben pedig szobrot Budapesten. Jókai Mór ilyen felütéssel kezdte *A magyar nemzet története regényes rajzokban* című munkájának (1857–60) a bánról szóló fejezetét: „A magyar nemzet egész történetében nincs olyan emlékezetes esemény, mely annyi fájdalomosan lelkesítő érzést keltene fel, mint Szigetvár védőinek hős végzete.”¹ És hogy ezt komolyan gondolta, azt az is jelzi, hogy 1860-ban verses tragédiát írt, amelynek ugyanaz volt a címe, mint az imént említett fejezetnek: *A szigetvári vértanúk*.² Ez lett a legsikeresebb, legelismertebb színpadi műve, amely a ceremonális emlékezésnek

1 Jókai Mór: *A magyar nemzet története regényes rajzokban*. S.a .r. Téglás Tivadar–Végh Ferenc, Budapest, 1969, Akadémiai, 2. köt., 63.

2 Jókai Mór: *Összes művei. Drámák I*. S. a. r. Solt Andor, Budapest, 1971, Akadémiai, 585–672.

is kellékévé vált:³ díszelőadáson mutatták be 1866-ban Zrínyi halálának háromszázadik évfordulóján és a millenniumon is.

Egy ilyen közegben alkotta meg Mikszáth történelmi szatíráját, sőt magába az *Új Zrínyiász*ba is beleírta a nemzeti történelem ceremoniális emlékezetének kritikáját. A keretfikció az, hogy részleges feltámadás történik valamely transzcendens hiba folytán. Isten utasítása szerint Gábor arkangyal hármas trombitaszavára támadnak fel a holtak, az elsöre „azok, akik a hazáért meghaltak”. „Ők az én kedvenceim” – mondja az Úr.⁴ De aztán a feltámadás elmarad, csakhogy az arkangyal első leheletére Zrínyi és a szigetvári hősök már feltámadtak. A történet tehát arról fog szólni, mit csinálna az 1898-as év elején a váratlanul odacsöppent hús-vér Zrínyi Miklós, illetve mit kezdene a századvégi Magyarország egy a múltból odacsöppent valódi hőssel.

A csodás esemény elfogadása körüli kezdeti bizonytalanság után Zrínyit nagy rendezvényekre ünneplik meg. Ennek elengedhetetlen része, sőt az első konkrétan megemléített ünnepek a Jókai-dráma, *A szigetvári vértanúk* bemutatása az ő tiszteletére. Mikszáth Zrínyijének tehát páholyból kell néznie a róla szóló dráma előadását. A történelmi reprezentáció közegébe behelyeződik maga az elbeszélés tárgya. A tapasztalatot Zrínyi ilyen kurtán összegzi: „Egy szó se igaz az egészről.” (69.) A regény egészéből világos, hogy nem a történelmi emlékezés igazsága kérdőjeleződik meg mindenestől. Thaly Kálmán történész rengeteg adatot tud Zrínyi családtagjainak további sorsáról (igaz, a közemberek családtagjairól nem tud az égvilágon semmit) (73–75.), a könyvek pontos adatokat tartalmaznak Alapi Szigetvár utáni életeseményeiről; sőt Zrínyi elismeri, hogy a Pallas-lexikon róla szóló szócikke is helyes adatokat tartalmaz (123.). A költői ábrázolást azonban, amely mind a nemzeti énkép, mind a történelmi hősről kialakított kép szempontjából kulcsfontosságú, alapvetően hamisnak találja.⁵

Az, amit az emlékezés fenntart, amit a múltból a jelen ünneplendőnek tekint (vagy pontosabban: aminek a révén ünnepelni akarja saját magát, mint egy bizonyos múlt örökösét), nem egyeztethető össze a múlt saját tapasztalatával. Ráadásul a regényből az is kiderül, hogy a múlt értelmezését alapvetően a jelen pozíció határozza meg; hiszen a különböző politikai pártok, csoportok különféleképpen értékelik történelmi teljesítményét, és saját helyzetüknek megfelelően választják ki a komplex jelenségnek azokat az aspektusait, amelyeket értelmezésük kiindulópontjává tesznek.⁶ A néppárt (egy erősen antiszemita, klerikális párt) a katolicizmus bajnokának tartja, míg a függetlenségi párt (egy alapvetően liberális párt, amely a kormányzó szabadelvű párttól főleg abban különbözött, hogy nem fogadta el a kiegyezést) „Miksa császár hívének és az osztrák szoldateszka egyik tagjának tartotta Zrínyit” (193.). Mikszáth sok szövegében világossá teszi, hogy semmilyen út nem vezet a múlt önmagában való megismerése felé,⁷ az *Új Zrínyiász*ban viszont a fantasztikus, cso-

3 T. Szabó Levente: *Mikszáth, a kételkedő modern: Történelmi és társadalmi reprezentációk Mikszáth Kálmán prózapoétikájában*. L'Harmattan, 2007. Budapest, 40.

4 Mikszáth Kálmán: *A demokraták. Új Zrínyiász*. Mikszáth Kálmán Összes művei 10, s. a. r. Király István, Budapest, 1957, Akadémiai, 52. A hazáért meghaltak ilyen kiemelése természetesen a nemzeti érzésnek hízeleg, de egyben jelzi is, mennyire apokrif mítoszt teremt itt Mikszáth. A kiinduló fikciónak ez a nem ortodox jellege tovább erősödik, amikor kiderül, hogy második helyen Isten az öngyilkosokat becsüli, és a harmadik kürtszó, mindenki más feltámadása akár el is maradhat, ha az első két csoporttal a föld már eléggé benépesülne.

5 Megjegyzendő, hogy a költő unokát Thaly Kálmán meg sem említi Zrínyinek, amikor utódairól beszámol.

6 „A jelen és a múlt felépítésének ez az érdek- és csoportfüggő volta [...] visszatérő metafikciós problémája lesz a regénynek.” T. Szabó Levente: i. m. 37.

7 Vö. Eisemann György: *Mikszáth Kálmán*. Budapest, 1998. Korona, 48–59.

dás elem mégis lehetővé teszi, hogy a múlt önmagában is megjelenjen. És ez a személyes jelenlét több dolgot is megmutat azon túl, hogy nagy autoritással nevezi hamisnak a rá való emlékezés tartalmát.

Az emlékezés ebben a közegben szükségképpen ceremoniális; nagy ünnepségsorozatot lehet szervezni Zrínyi tiszteletére (amit a fejezetcím szalmalágnak nevez), de nagyon kevés ötlete van a századvégi Magyarországnak arra, hogyan lehetne a megelevenedett történelmet a hétköznapiakba integrálni. Nevét viselheti egy banktisztviselő, szívesen látja vasárnapi ebédjei attrakciójaként egy úrgazdag polgár – és körülbelül ennyi. Minden más tekintetben azt várják tőle, hogy alkalmazkodjon a modern világhoz, legyen hétköznapi. A megoldás is az lesz, hogy egy enklávét biztosítanak az ő és vitézei számára, ahol a király személyes költségkeretének terhére középkori életet élhetnek. Csak kicsit unalmasabbat, mert minden hadivállalkozás tilos a számukra. A királyi kegyelem a börtönből szabadítja ki a hőst, de amit helyette biztosít a számára, az szintén bezártság: egy szép és kényelmes rezervátum. Bár a korabeli magyar elit éppen a történelmi folyamatosságra alapozta kivételezett helyzetének legitimitását, a regényben a történelemmel való kapcsolat illuzórikusnak bizonyul, múlt és jelen nem átjárható, a múlt legfeljebb zárványként maradhat fenn a jelenben. Zrínyi ugyan újra kirohan és újra meghal a regény végén (és újra angyalok szárnysuhogása hallatszik, mint „az öreg Zrínyiász” végén), de nem az ellenség fő seregével és fővezérével áll szemben, csak „egy kisebb sereggel”, és a kirohanásra akkor kerül sor, amikor a háború már eldőlt egy másik hadszíntéren⁸ – egyébként magyar győzelemmel, hogy a nemzeti érzés azért megkapja, ami jár neki (213.).

Mint látható, a kritika éle nagyobb részét a kortárs valóság felé vág, és ez része annak a tapintatnak, amivel Mikszáth elkerüli a „kegyelet” megsértését, a deheroizálást. Ráadásul amikor a regényt írta, Mikszáth éppen főszerkesztője volt az *Országos Hírlap*nak, amelyet mintegy neki, az ő kedvéért alapítottak, hogy megpróbálhassa a közvéleményt befolyásolni. A lapba minden műfajban sokat írt, és bizony folytatásos regény is kellett. Természetesen szó sincs arról, hogy egy napilap karaktere meghatározná, milyen regény jelenhet meg benne, ahogyan a lapban megjelent Mikszáth-novellák is rendkívül sokfélék. Ebben az esetben viszont a főszerkesztő regénye szoros kapcsolatot tart a lap politikai tartalmaival, és nagyon sok aktuálpolitikai utalást, sőt állásfoglalást tartalmaz. De azért nagyon sok mindent mond el Zrínyiről és vitézeiről is. A hősiességet nem kérdőjelezi meg, de szerves összefüggésbe hozza olyan tulajdonságokkal, viselkedésmintákkal, amelyek modern kontextusban elfogadhatatlanok. Zrínyi kétségtelenül hős, de egyben egy erőszakos oligarcha, akinek a tudatáig nem juthatnak el még olyan eszmék sem, mint a magántulajdon és a személyes szabadság szentsége, hogy az egyenlőségről, vagy általában az emberi méltóságról ne is beszéljünk. A modern világba került hős úgy találja, pénzt kell szereznie, ezért hadaival körülvesz egy vidéki udvarházat és megsarcolja a tulajdonost, később a pincéjébe zárat mindenkit, aki kellemetlenkedik neki, bankigazgatóként pedig elsikkasztja a tőkét, és a méltatlankodó részvényeseket lekasabolgatja. Itt nem egyszerűen arról van szó, hogy a feltámadott Zrínyi nem érthet meg olyan értékeket, amelyek az európai kultúrában az ő (első) halála után alakultak ki⁹, miközben az ő saját értékei (hősiesség, nagyúri szeretetreméltóság, tekintély) még mindig értékek, csak éppen hiányoznak

8 Olyan messzire azért nem mennék, hogy „Zrínyiék új kirohása csak komikus újrajátszása lehet a valahai heroikus tettnek” (Hites Sándor: *Még dadogtak, amikor ő megszólalt: Jósika Miklós és a történelmi regény*. Budapest, 2007. Universitas, 182.), de kétségtelenül van benne valami „banális”. Zrínyiekre egyszerűen nincs szükség a modern világban.

9 Vö. T. Szabó: i. m. 39: „...ami felőlük teljesen természetes, sőt heroikus cselekedet, az erőszak jogát a közben eltelt évszázadokban kisajátító állam számára gaztett.”

a modern jelenből. Vagyis hogy megértéssel kéne lennünk hibái iránt, miközben erényeit továbbra is tiszteljük. A két aspektus ugyanis előfeltételezi egymást. Az a fajta hősiesség és az olyan formátumú személyiség, amit a múltra visszatekintve nagyra értékelünk, csakis egy olyan közegben alakulhatott ki, amely ezzel szerves összefüggésben sok olyan viselkedést is tolerált, sőt provokált, amelyek a jelenből visszatekintve elfogadhatatlanok, sőt borzalmasak. Ez persze másrészt nem jelenti a jelen működésmódok apológiáját.

Mikszáth ebből a szempontból nagymértékben támaszkodhatott a 19. század második felének történetírói teljesítményeire. Mondhatjuk, hogy Zrínyi alakjának értékelése vita tárgya volt ekkor. 1865-ben jelent meg Salamon Ferenc monográfiája, amely azáltal, hogy feltárta Zrínyi életeseményeit, igen sok olyan cselekedetet mutatott be, amely a modern olvasóban viszolygást kelthetett. Salamon azonban, ha idealizálni nem akarta is hősét, ragaszkodott a nemzeti tradíció hőisének pozitív megítéléséhez. Úgy találta, ami Zrínyiben ellenszenves, az korának és osztályának általános és bevett szokás- és értékrendjéből következik, de ő, személy szerint, ehhez a környezethez képest kimagasló alak volt. Ilyesféleképpen összegez:

„Meg volt minden oligarchában az a saját maga souverainitását jogosultnak tartó függetlenségi érzet; az a saját kezére való igazságszolgáltatás, önálló megtorlásra való hajlam, s a családi érdek mindenekfölötti becsülése.”

„Fiatalkori tettei a középkor vadságának színét viselik magukon.”¹⁰

„Ő is a magyar oligarchák közé tartozott; de osztályának egyik legnemesebb példányképe, kivált a maga kortársaihoz hasonlítva.”¹¹

Salamon könyve állítólag még ezzel a finom értékeléssel is megdöbbenést keltett.¹² 1877-ben azonban Sebestyén Gyula arra vállalkozott, hogy a Salamon által feltárt tényanyag alapján¹³ átértelmezze a hős alakját. Könyvének 1896-ban, tehát közvetlenül az *Új Zrínyiász* megírása előtt jelent meg második, változatlan kiadása. Vitáját a Salamon-féle értékeléssel így foglalja össze:

„Salamon részletesen elbeszéli Zrínyinek birtokszerzéseit s elismeri, hogy nemritkán az ország alaptörvényeibe ütköztek, vagy ha nem is, sértenek legalább minden emberi jobb érzést; de nyomban mentegeti azzal, hogy mások is ugyanezt cselekedték.”¹⁴

„Zrínyi típusa volt amaz idők oligarchájának, – úgymond Salamon; megengedem, csakhogy amaz idők romlott oligarchájának, a mely osztályának csupán telhetetlen kapzsiságát, erőszakos nyersségét, kalandos harci vakmerőségét őrizte meg minden nemes tulajdonok nélkül. Avagy mutasson valaki Zrínyi egész életéből csak egyetlen egy tettet, jellemében csak egyetlen egy olyan vonást, a mely a hazafit, az embert önzetlenségében tünteti fel és szeretetre, tiszteletre méltóvá teszi. Az egyetlen fénysugár, a mely Zrínyi jellemének zord ridegségét enyhíteni bírja, harci vitézsége és hirneve, a mely Szigetvárnál érte el tetőpontját. [...] Hogy élete minden tettének rugója a számító,

10 Salamon Ferenc: *Az első Zrínyiek*. Pest, 1865. Heckenast, 650. (A cím ellenére a könyv legnagyobb része a szigetvári Zrínyi Miklósról szól.)

11 Uo. 659.

12 Sebestyén Gyula: *Zrínyi Miklós, a szigetvári hős*. Budapest, 2. kiad., 1896. Franklin, 4.

13 *„Kis könyvem megírásában Salamon Ferencet követtem.”* I. m. 5.

14 Sebestyén: i. m. 131.

hideg önzés, s hogy jellemének alapvonását is épp ez adja meg: kétségbe nem vonható s az is igaz, hogy e jellemvonása közös az egész romlott oligarchiával.”¹⁵

Csak első pillantásra tűnik úgy, hogy Sebestyén keményebben ítélkezik a magyar múlt fölött, mert nem hajlandó relativizálni az erkölcsi teljesítményt a különböző korok értékrendje alapján. A „minden emberi jobb érzés” mint az erkölcsi megítélés mércéje nála abszolút és időtlen. Ő ugyanakkor azt sugallja, hogy a magyar arisztokrácia Zrínyi korában „romlott” volt – egy korábbi ideális állapothoz képest; az osztály nemes tulajdonainak megőrzését kéri rajtuk számon. Zrínyit azért tudja elítélni a korában elfogadott tettekért, mert azt egész kort elítéli egy ideálisnak elképzelt előidőhöz képest.

Mikszáthtól ez a fajta naivitás teljesen idegen, de az ő történelmi relativizmusa is sokkal finomabb és érzékenyebb, mint Salamoné. Érthető, hogy egy olyan korban olyan emberek éltek és úgy viselkedtek – de akarnánk egy olyan világban élni? Másrészt azok a hősiességek mégiscsak nagy tettek voltak, és azok éppen egy olyan világban voltak lehetségesek. Nagyszerű múlt és kisszerű jelen szembeállításakor is érvényes marad, ha eközben egy humánusabb, élhető modernitás áll szemben egy brutális és nehezen elviselhető múltbeli étellel. A nemzeti kaszinó uracsainak párbaj-ceremoniái nevetségesek ugyan, de ettől még iszonyú marad, ahogyan Alapi egy mestervágással könyörtelenül megöl valakit. Múlt és jelen kétféle szembeállítására nem oltja ki egymást, hanem mindkettő egyszerre és együtt érvényes.

A szöveg a szembeállítások ellenére azt is sugallja, hogy van valami folyamatos és változhatatlan az emberi viselkedésben. Nemcsak arra lehet gondolni, milyen örömmel veszi észre Zrínyi, „*hogy ez a szokás még ki nem veszett*”, amikor a szép Boborné az asztal alatt a lábára teszi a lábát, (141.) – vagyis hogy megbízható állandóság figyelhető meg a szexualitás terén. De annak a nagyszabású gesztusnak is megvan a modern folytatása, amellyel Zrínyi száz aranyat tesz a zsebébe kirohanása előtt, hogy aki végez vele, az emlékezzen egy bőkezű nagyúr jutalmára. Igaz, hogy Perényi Miksa, az ördögös hírlapíró megpróbálja megkísérteni, mert úgy hiszi, Zrínyinek nem az a fontos, hogy hóhérra megtalálja a száz aranyat a zsebében, hanem hogy a történelmi reprezentációkban fennmaradjon ez a gesztus. „*En tudom, hogy a gróf a történelemre dolgozik.*” Ezért azt javasolja, ne tegyen a zsebébe semmit, hanem a felét adja neki, a felét valamely más, kedves emberének, ő pedig mindenképpen azt fogja írni, hogy a száz arany ott volt a zsebében. Perényi egyrészt tudja, hogy a történelemben nem a tények számítanak, hanem az áthagyományozás, másrészt kisszerű csalóként viselkedik, aki nem érti, hogy a gesztus mennyire fontos lehet annak, aki végrehajtja. Zrínyi nem fontolja meg ezt az ajánlatot. De az övéhez hasonló gesztust találunk a regény modern világában is, ami azt jelzi, hogy Perényi nem az egész modernitást képviseli vele szemben. Amikor Szabó Gyurka beáll Rózerékhez Georges nevű libériás inasnak, ehhez a szerephez le kell borotválni a bajuszát. Ezért ötvenöt forintot kér, pedig Rózer csak kerek ötvenet akar adni. De Georges makacs: „*Azt az ötöt a borbélynak kell adnom – mondá, bánatosan sóhajtván –, egész életében hadd emlékezzék a gazfickó, hogy mit semmisített meg ezen a napon.*” Persze Gyuri gesztusa kisszerű Zrínyiéhez képest. Csak öt forint, nem száz arany, nem egy harcos kapja, csak egy borbély, és csak a bajusz elpusztításáról van szó, nem az egész emberéről. De a gesztus mégis azonos, és nem mondhatnám, hogy a kártékony inverzióról lenne szó itt (Tournier kifejezésével élve¹⁶): a gesztus nem fordul a visszájára, nem kezd valami egész mást, önmaga ellentettjét jelenteni. Úgy érzi, valami fontos semmisül meg, és ezt azzal nyomatékosítja, hogy a megsemmisítést elvégző ellen-

15 Uo. 129–130.

16 Michel Tournier: *A rémkirály*. Ford. Barta András, Budapest, 1983. Európa, passim.

séget (akit éppen az ellenségesség hangsúlyozására nevez gazfickónak) példátlanul magas borralalóval jutalmazza.

Kétségtelenül lefokozó jellegű ez a párhuzam; a nagyszabású gesztus kicsivé és komikussá alakul. Zrínyi azt a büszkeséget fejezte ki ezzel, amivel egész nagyúri életére tekintett, Szabó Gyurka pedig csak a bajuszára büszke. De azért két szempontot érdemes tekintetbe venni. Egyfelől a párhuzam megmutatja, hogy már a heroikus gesztusban is van valami gyerekes. Zrínyi keserű mosollyal mondja a száz aranyról: „Azt én úgy szoktam” (215.) – bár ez az önirónia főleg a gesztus megismétlésének szól. Ez a hősi tettet nem minősíti le, de valami szerethető emberi gyengeséget mutat meg a mélyén. Másfelől a bajusz megsemmisítése nem egyszerűen a modern világot mutatja kisszerűnek a reneszánsz ember teljes önfeláldozásához képest, hanem egy szociális különbségre is rámutat. Szabó Gyurka nem arisztokrata, hogy igazán nagyszabású gesztusokkal tudná beírni emlékét a történelembe, hanem az emlék nélkül elmúló kisemberek közé tartozik. Zrínyi kirohanásakor persze mintegy 300 közember is feláldozta életét, ugyanolyan hősiességgel, mint a vezérük. De ők nem tudtak aranyakat tenni a zsebükbe, nekik nem teltt ilyen költséges gesztusokra. A 19. század végén egy inasnak is telik. Csak persze kisebb léptékben. Nem akkora az áldozat, sokkal kisebb az összeg, és a veszteség képét is csak egy borbélylegény emlékezetébe igyekeznek bevésni.

Kucserka Zsófia

Regények, vég nélkül

A *Különös házasság* és a regénybefejezés¹

Mikszáth Kálmán írói életművét három, a korábbiakhoz képest jóval nagyobb terjedelmű regény zárja: a *Különös házasság* (1900), *A Noszty fiú esete Tóth Marival* (1906–1907) és utolsóként *A fekete város* (1908–10).² Ezek a regények nemcsak terjedelmükben térnek el az őket megelőző elbeszélésektől és (kis)regényektől, hanem a lezárás tekintetében is: mindhárom kései regény a történetbefejezés kérdését problematizálja valamilyen módon. A lezárás (vagy annak hiánya) a kései regények esetében a befogadás egyik legfontosabb sarokkövét, problémáját jelenti. A következőkben a befejezés hiányának értelmezési lehetőségeit próbálom meg körbejárni a *Különös házasság*ra koncentrálnva.

I. A *Különös házasság* megkettőzött regényzárata

A befejezés problémája természetesen nem egyformán jelenik meg a három regényben, azok inkább változatait nyújtják a lezárás problematikájának. A *Különös házasság* esetében tulajdonképpen egy kettős befejezésű regénnyel találkozunk. A cselekmény a lezárásig egyértelműen halad előre, az elbeszélő biztos, hiteles tudásra alapozva, az igazság nevében bontja ki a történetet. Az első bekezdés a következőképp pozicionálja az elbeszélőt: „Egy még nem is nagyon megsárgult krónika után írom ezeket a dolgokat, úgy, amint következnek. Annyira biztosak és hívek az események egyes fő adatai, hogy a neveket se tartom szükségesnek megváltoztatni, és semmi cirádát, semmi írói arabeszket nem teszek hozzá.”³

Az elbeszélő tényszerű krónikára hivatkozva mutatja be Buttler János és Piroska gyermekkori szerelmének kibontakozását, az eljegyzést, majd a kényszerházasságot. A pereskedés hosszú küzdelmeiben is mindvégig megmarad ez a biztos értelmezésű elbeszélő, aki olvasójának szemernyi kétséget sem hagy a történet felől. A megbízható elbeszélést közvetítő krónikás csak az utolsó fejezetben tűnik el, hogy átadja helyét egy, a történet kimenetelét tekintve bizonytalan elbeszélői szólamnak. A regény itt, az utolsó fejezetben,

1 Az itt közölt írás kibővített és átdolgozott változata a *Mikszáth-kollokvium* című konferencián elhangzott előadásnak: *Mikszáth-kollokvium*. Pécs, Művészetek Háza, 2004. október 29.

2 A Jókai-életrajtot itt most nem tekintem regénynek.

3 Mikszáth Kálmán: *Különös házasság*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1960. Kritikai kiadás 13–14. kötet, szerkesztette: Bisztray Gyula és Király István. (A kiadásra a továbbiakban MKÖM, kötetszám, oldal-szám rövidítéssel utalok.) MKÖM 13., 5. o.

a történet két eltérő befejezését is felkínálja, mintegy alternatívát nyújtva ezzel az olvasónak, aki a kedvére való lezárást választhatja olvasatában. (Az egyik változat szerint Buttlér holtan fekszik a családi kriptában; a másik változatban a temetés csak megjárás volt, és ő szerelmesével megszököve boldogan él egy távoli vidéken.) A legendás vagy mesei értelmezést, hogy a koporsót üresen temették el, és a két főszereplő bizonyosan megszökött, az eddig megbízható elbeszélő egy szereplő szájába adja, ráadásul egy hangsúlyozottan megbízhatatlan szereplő szájába, így relativizálja annak érvényét.⁴ Tóth uram, a kocsmáros meséli el feleségének, és a történet így terjed el a vidéken. Tóthról pedig alig néhány fejezettel korábban tudtuk meg, hogy nehezen hiszi el kedves hőseiről, hogy azok meghaltak: Buttlérnek korábban azt bizonygatja, hogy Napóleon még mindig él.⁵ Történetértelmezéseire egyfajta szándékérvényesítés jellemző: az eseményeket (vagy regénybeli tényeket) szabadon változtatja aszerint, hogy kedvére való történetváltozatot gyúrjon belőlük.

Mikszáth több más regényében, elbeszélésében is szerepeltet ilyen alakokat, akik olvasásmódjára, illetve történetértelmezésére a fenti eljárás jellemző. A *Két választás Magyarországon*ban expliciten is megfogalmazza ennek a történetértelmezési eljárásnak a sajátosságait: „boldogok, mert az történik, amit elgondoltok. II. Rákócit még huszonöt év múlva is hazavártátok a halála után; egyiktek-másiktok találkozott is vele az ország valamely gránicán, ahol álruhában settenkedett. Nem imponál nektek a halál sem. Hisz az csak egy tény. S ti többre veszitek a föltevéseket.”⁶ Tényszerűség és – a történetre vonatkozó – olvasói szándékérvényesítés kerül itt is egymással szembe, csakúgy, mint a *Különös házasságban* Tóth történetértelmezéseiben. Így a regény, miközben felkínálja a legendás happy endes befejezést, egy analogikusan értelmezhető eseten keresztül mindjárt vissza is vonja annak hitelét azzal, hogy példát szolgáltató Tóth tényeket felülíró, saját szándékát vagy elvárását érvényesítő történetértelmezési stratégiájára. A legendás befejezés csak elbizonytalanítva, kérdőjelekkel ellátva kap teret a szövegben.

Ugyanakkor az elbeszélés semmivel sem erősíti meg a másik befejezés érvényét sem: a lezárás végső soron függőben marad, a szöveg azt az olvasóra bízta. A *Tace* című zárófejezet kettős kimenetelével értelmezi át a megelőző fejezeteket, amelyek így szintén kétarcúakká válnak, aszerint, hogy melyik befejezéssel olvassuk a regényt, melyiket fogadjuk el hitelesnek. A huszonkettedik fejezetben például Buttlér és Piroksa utoljára találkozik Tóth kocsmájában, és onnan kettesben sétálnak fel a dombra, ahol elválnak. A jelenetet mindvégig a kocsmáros nézőpontjából látjuk, az ő belső beszéde értelmezi azt számunka, így nem is halljuk, hogy hőseink miről beszélgetnek útközben. Ha hitelt adunk a Tóth által híresztelt legendás befejezésnek, akkor ez a jelenet visszamenőlegesen teret enged egy olyan értelmezésnek, amely szerint itt a szereplők a szökés részleteit beszélhették meg. Ehhez hasonlóan működik a koporsó felnyitásának jelenete. Az elbeszélés itt is úgy szerveződik, hogy nem nyújt biztos tudást afelől, hogy mi van a koporsóban; az olvasó abba nem lát bele, csak Buday uram arkifejezéséből vonhat le következtetéseket arra vonatkozóan, hogy ő mit láthatott abban. A jelenet itt az örök nézőpontjából kerül elbeszélésre, és így mindkét vég felőli értelmezésre nyitott marad. A részletben a bizonytalan befejezéstől ingerelt vagy kíváncsivá tett olvasó, aki mint egy nyomozó próbálja eldönteni a történet végét, kedvére fedezhet fel jeleket mindkét értelmezés számára. Eszerint Buday megrendülése a koporsó fölött az egyik értelmezés

4 A Mikszáth-szövegek relativizmusáról bővebben lásd Takáts József: *Mikszáth-szövegek relativizmusa*. Holmi 1997/11.

5 Lásd MKÖM 14., 170–171. o.

6 Mikszáth Kálmán: *Két választás Magyarországon*. MKÖM 9., 7. o.

számára annak a bizonyítékává válik, hogy a koporsó üres volt, míg a halált lezárásként elfogadó olvasók számára hihető lesz Buday önértelmezése: „– *Semmi, semmi – szólt tompán. – A halál megrendítő.*”⁷ (Ugyanezt a kiszólást a másik befejezés felől olvasó az öröknek szánt tettetésként értelmezné.)

Különösen jól megragadható ez a fajta olvasási stratégia Váradai Béla 1910-es Mikszáth-monográfiájában. A *Különös házasságról* írva a szerző olvasónapló-szerűen rekonstruálja saját olvasói magatartását, és számot ad az olvasás közbeni érzelmi, illetve értelmezői aktivitásáról. Lineárisan haladva idézi fel a regényt, és rögtön kiemeli a fiatalok gyermekkori szerelmének és az eljegyzésnek idilli rajzát, melyet a regény legsikerültebb részletének tart. Már itt nyilvánvaló, hogy a szerző Buttler és Pirooska szerelmi története felől olvassa a regényt, és nem az egyház kritikájaként vagy egy társadalmi probléma boncolgatásaként. Olvasóként így meg is rázza a második kötet, amelyben az általa olvasott történet félbeszakad, a szerző azt elejtve a pereskedés bonyodalmaiba merül. Olvasónk hangot is ad elégedetlenségének: „*Nem tagadhatjuk, egyedül az elfogulatlan műélvezet álláspontjáról, azt a kielégítetlenséget, lehangoltságot, melyet bennünk a feladott problémának a második kötetben végigkísért megoldási útja támaszt.*” Váradai olvasóként az olvasás közbeni érzelmeiért vonja felelősségre a regényt és annak íróját. Nem meglepő ezek után, hogy amikor Buttler és Pirooska kocsmabeli találkozásához ér a regény felidézésében, akkor ismét megkönnyebbülten dicséri az idill folytatását. Váradai Béla, aki tehát mindvégig a szerelmi szálát tekintette elsődlegesnek olvasatában, természetesen azt a befejezést választja, amelyik megfelel olvasói beállítódásának: vagyis teljes bizalommal fogadja el, hogy a két főszereplő szerelme titkon, valahol messze beteljesedett. Nem érzékeli, hogy a regény két befejezést is felkínál, amikből ő csak választ; egyértelműnek írja le a regény végét. A befejezés felől pedig reflektálatlanul vetíti vissza értelmezését a korábbi jelenetekre. A már említett sétát például így idézi fel: „*nem lehet [...] jó kívánatainkat nem küldeni az istentől egymásnak teremtettek után, amint a kocsmából gyalogosan megindulnak a dombtető felé, megbeszélve útközben egy más országban való boldog egyesülésiük módját*”. Mikszáth szövegében természetesen erről szó sincs. A regényből nem tudjuk meg, hogy a szereplők miről beszélgettek a séta közben.⁸

Az eldöntetlen zárású, kettős befejezéssel ellátott szöveg tulajdonképpen két különböző regényt foglal magába. A befejezés az olvasás folyamatában kitüntetett pont, és az egész mű utólagos (át)értelmezése függ ettől; ezért a bizonytalan lezárás a regény más, azt megelőző jeleneteit is elbizonytalanítja, azoknak két értelmezési síkját is felkínálja. A *Különös házasságban* a lezárás kettőssége folytán két regény él egymás mellett, amik között az olvasó választhat. Ilyen értelemben magának a regénynek nincsen vége, csak a koherens történetet felépíteni szándékozó olvasó számára áll össze a regény egészként.

A befejezés eldöntetlensége könnyen tetten érhető a regény kritikai fogadtatásának történetében. Az értelmezők között nagyjából fele-fele azoknak az aránya, akik szerint Buttler meghalt, illetve akik szerint boldogan élt tovább. Ugyanakkor ezek az értelmezők lényegében mind problémátlanul elfogadják a kedvükre való befejezést, és fenntartás nélkül azonosulnak az általuk olvasott regényvéggel. Csak néhány kivételszerű szövegben történik utalás arra, hogy a befejezés kétértelmű vagy eldöntetlen⁹, a többség számára ez a probléma nem érzékelhető.

7 MKÖM, 14., 178. o.

8 MKÖM, 14., 172–173. o.

9 Ilyen kivétel: Karácsony Sándor: *A cinikus Mikszáth*. Exodus, Budapest, 1944. 65. o.

II. Olvasói elvárások és regénynarráció

A koherens és egységes történetet felépítő olvasói eljárások könnyen magyarázhatónak tűnnek olyan olvasáselméletek felől, mint például az iseri elmélet.¹⁰ Ugyanakkor, mivel Iser az olvasás általános elméletét igyekezett felállítani, így ebben a konkrét esetben (vagyis egy kettős lezárású regény befogadásában működő olvasási eljárások leírásakor) sem mondhatunk elmélete alapján mást, mint hogy az olvasás általában így működik: koherenciára törekszik. Ha viszont kíváncsiságunk egy adott történeti kontextusban megfigyelhető konkrét jelenségre irányul, akkor ezzel kapcsolatban ez az elméleti keret meglehetősen szűkszavúnak bizonyul. Annak a kérdésnek a vizsgálatában – hogy hogyan értelmezhető a Mikszáth-próza kései szakaszában beállott poétikai változás, amely a regények végét érinti, illetve, hogy ennek a változásnak milyen összefüggései lehetnek korabeli olvasói eljárásokkal – sokkal termékenyebbnek látszik egy olvasástörténeti jellegű megközelítés.

Az olvasástörténeti vizsgálat nem annyira az olvasás általános elméletét próbálja meg leírni, hanem inkább a történeti kontextus által meghatározott konkrét olvasási gyakorlatokat és a különböző olvasói szöveghasználatokat elemzi.¹¹ Úgy tűnik, hogy a kettős befejezés a *Különös házasság* esetében eltérő olvasási stratégiák számára egyaránt olvashatóvá teszi a szöveget. Tulajdonképpen három olvasási minta nyomait találjuk a regény szövegében, és ez a három olvasói eljárás fedezhető fel a regényről írott értelmezésekben, kritikákban is. (1) A szerelmi szál központinak tekintő, a szerelmi szál mentén olvasók általában azt a befejezést választják, amely szerint a hősök megszöknek, és boldogok lesznek. (2) A társadalmi vagy egyházi, egyházpolitikai szempontot elsődlegesnek tekintők számára a főszereplő halála válik a regény végévé.¹² (3) A harmadik olvasásmód érzékeli az eldöntetlenséget, és reflektál a regényzárás bizonytalanságára. A kérdés – melyet jelen dolgozat feltesz – problémafelvető jellegű: vajon milyen történeti magyarázat adható arra, hogy a regény poétikai felépítése három különböző olvasási igényt is kielégít? Hogyan értelmezi egymást a szöveg történeti kontextusa és poétikai felépítése?

A Mikszáth-próza történetépítésében beállott változás tulajdonképpen csak a regények lezárását érinti, és abban is elsősorban csak a szerelmi szál befejezését. Maguknak a regényeknek a poétikai felépítése, elbeszélési stratégiái lényegében hasonlóak maradnak a korábbi elbeszélésekhez. Egy egészen specifikus változásról van tehát szó, ami nem annyira a romantikából a realizmusba való átlépéssel ragadható meg, mint inkább ennek a speciális, csupán a történetlezárásban megfigyelhető változásnak az elemzésével. A kései regények (csakúgy, mint a korábbiak) beindítják azt a történeti sémát, amely sze-

10 Lásd erről Hajdu Péter: „A regény egységességéről.”, in: *Az elbeszélés módozatai*. szerk.: Józán Ildikó, Kulcsár-Szabó Ernő, Szegedy-Maszák Mihály. Osiris, Budapest, 2003.

11 Roger Chartier elméleti és történeti munkáiban egyaránt arra hívja fel a figyelmet, hogy nem létezik sem absztrakt olvasó, sem pedig absztrakt, anyagiságától, egyediségétől megfosztott irodalmi mű. Chartier szerint kutatásunknak a szövegek konkrét használati módjaira kell irányulnia. Konkrét olvasók konkrét befogadási eljárásait kell szemügyre vennünk, mert ezek az olvasási módok/magatartások/eljárások soha nem függetlenek a szöveg jelentésének létrejöttétől. Lásd Roger Chartier (szerk.): *Pratiques de la lecture*. Payot & Rivages, Paris, 2003.

12 Lásd például Kráhl Vilmos: *Mikszáth a jogász*. Budapest, 1941. A jogi szempontból közelítő értelmező számára nyilván kevésbé érdekes a szerelmi szál története. Kráhl a halált tekinti egyértelmű regényvégnek: „A nagy harc végül is kimeríti Buttler erejét, és a regény azzal végződik, hogy Buttler tragikus áldozata lesz az eredménytelen küzdelemnek. Belehal a küzdelembe, és vele kihal a gróf Buttler család Magyarországon.” Idézi: MKÖM, 14., 266. o.

rint két fiatal szerető szív egymásra talál, és – nehézségek árán – végül egymáséi lesznek. Csakhogy ezekben a regényekben a szereplők nem lesznek egymáséi, így a regények lezárása ellenszegül a séma működésének, megakasztja és zavarba ejti az olvasást. A regények lezárása visszamenőlegesen vonja kétségbe egy olyan olvasási stratégia működését, amely a szerelmi történet felől várja a happy endet. A *Különös házasságban* ugyan a kettős lezárás révén az elbeszélés még lehetőséget ad ennek az olvasásmódnak arra, hogy kiolvassa a regényből a maga boldog befejezését, de *A Noszty fiúban* és *A fekete városban* már nem ajánl fel a regényzárás ilyen alternatív regényvégeket.

Az olvasói elvárások és a regénynarráció alakulásának viszonyát több szempontból is megközelíthetjük. Egyrészt magukból a Mikszáth-szövegekből következtethetünk egyfajta olvasási gyakorlatra, amivel a szerző feltehetően számolt. Láttuk, hogy több Mikszáth-regényben is előfordulnak olyan szereplők, akik úgy értelmeznék történeteket, mint a *Különös házasságban* Tóth. Erre az olvasásmódra a tényeket felülíró szándék- vagy akaratjelzés jellemző. Az olvasói szándék és a regényvég alakulása szempontjából érdekes adalék a Csiky Etelka édesapja és Mikszáth Kálmán közti levelezés hátulján fennmaradt feljegyzés, amelyet a kritikai kiadás idéz. Csiky Etelka így emlékszik vissza: „Gödöllőn – jól emlékszem – Péter-Pálkor volt együtt a kedves társaság, melynek tagjai között Bernáth Dezső bácsi [...] is jelen volt, aki akkor családi levéltárukat Mikszáth K. rendelkezésére bocsátotta, ahonnan sok becses és az igazságnak megfelelő adatot gyűjtött a nagy író.

Én, mint polgarista növendék, lelkesen olvastam e regényt napról napra, de rettenetesen bántott, fáj, hogy kérdésemre: »Egymáséi lesznek-e végül Buttler gróf és Horváth Piroska?« azt felelte Mikszáth bácsi: »Nem lehet, mert – és Dezső bácsira mutatott – akkor a valóságnak nem felelnék meg. Ti. Buttler sohase tudott br. Döry Máriától elválni, amely házasság akaratán kívül történt meg. De hogy kedves kis húgomnak is kedvére írjak, (nagyon szeretett Mikszáth bácsi) majd talállok én megfelelő befejezést, aminek meg fog örülni.« Így született meg az az »Utóhang, Tace«, amire büszke vagyok, hogy az én kedvemért íródott, amelyből lehet azt is következtetni, amit én oly igen óhajtottam: Buttler és Horváth Piroska szerelmének teljesülését. Mikszáth bácsi aztán ősszel meg is kérdezett: »Na, kis húgom, meg van-e elégedve a befejezéssel, amit a maga kedvéért írtam?«¹³

Az idézetben szerzői szándék és olvasói elvárás kerül egymással szembe. Az olvasói elvárásban az a fajta szándékjelző olvasási mód fedezhető fel, mint amiről fentebb már volt szó, a szerzői ellenállás pedig a tényszerűsége, valószerűsége hivatkozik vele szemben. A történetet éppen ellenkezőképpen építené a két szándék vagy elvárás, de a regény kettős lezárása végül lehetőséget ad a kompromisszumra: így mindkét igény teljesülhet. Ha el is tekintünk a konkrét visszaemlékezéstől, hiszen ennek fennmaradása esetleges, hitelem bizonyos, akkor is feltételezhetjük egy ilyen jellegű kommunikáció létét szerző és olvasó között. Csiky Etelka visszaemlékezése jó példát mutat arra, hogy milyen szándékok érvényesülhetnek egy adott mű létrejöttében és olvasásában.

Mikszáth Jókai-életrajzának egy részlete nem az olvasói, hanem a szerzői oldalról világítja meg ugyanezt a néma vagy láthatatlan (bár olykor explicitté is váló) párbeszédet a szerzői és olvasói szándék, illetve szöveg és olvasásmód között. Az új földesúr születéséről írva – amit a Jókai-életmű csúcának tart – jegyzi meg Mikszáth a következőt:

„Jókai szerencsés volt abban, hogy meg tudta találni minden időben a szükséges témát. Mert nem véletlen az, hogy már tárgyainál fogva ingert ébresztett az olvasóban. Az »Egy magyar nábob«-ban az 1848 előtti társadalmat rajzolja, mert ehhez áhítozott vissza a regény megjelenésekor, 1853-ban minden magyar szív.”¹⁴ Majd alább:

13 MKÖM, 14., 240–241. o.

14 Mikszáth Kálmán: *Jókai Mór élete és kora*. MKÖM, 19., 50. o.

„Úgy kell őt felfognunk, hogy mikor nagyobb alkotáshoz kíván fogni, mindenekelőtt gondosan fölteszi magának a kérdést: Miről szeretne most a közönség olvasni és mi szükséges ébrentartására? Előbb a miliót dönti el. Csalhatalan abban az érteke.”¹⁵

A szerző és olvasója közti párbeszéd, amire Csiky Etelka emlékszik vissza, itt is előkerül. Mikszáth feltételezi, hogy Jókai alkotási folyamatának, írói munkájának egyik legfontosabb része volt ez a belső párbeszéd a szerző és az (odaértett) olvasó között. Mikszáth nem kevesebbet állít, minthogy ebben rejlik Jókai sikerének titka, hogy érzékenyen rátapintott olvasójának elvárásaira, és azokat szem előtt tartva alkotta meg regényeinek meséjét. Az olvasói elvárások, az olvasásmódok ismerete, azoknak tudatos szem előtt tartása ilyen értelemben az alkotási folyamat részévé válik, és beépül az adott szövegbe. Az olvasásmódok, olvasási eljárások története az irodalomtörténettel – itt az irodalmi szöveg megírásával – szerves egységbe fonódva jelenik meg a mikszáthi gondolatmenetben.

Láttuk, hogy Jókai kapcsán Mikszáth ennek a feltételezett olvasói elvárásnak a kielégítésében látja Jókai művészetének sikerét; ugyanakkor saját kései regényei éppen ezzel az olvasói elvárással vagy igénnyel szegülnek szembe. Jól megragadható a két szerző narrációs eljárásainak különbsége egy látszólag hasonló regényzárás megformálásában. Az *arany ember*ben, ahol a két szerelmes között nem jöhet létre a házasság, szintén egy álhatalást teszi lehetővé Tímár Mihály szökését, és a boldog idill beteljesülését a Senki szigetén. Míg a *Különös házasság* szövege egy mendemondára bizza a főszereplő tettetett halál általi szökését, és megbízhatatlan szereplő szájába adva kérdőjelezi meg ennek a távoli boldogságnak a lehetőségét, addig Jókai mindent elkövet, hogy hitelesítse a Senki szigeti idillt. Az *arany ember* Utóhangjában a regény születéséről írva az elbeszélő (aki itt szerzőként lép fel) elismeri, hogy a Senki szigetének ötletét és a regény történetét komáromi legendákból merítette, amiket ő maga sohasem hitt igazán. Egészen addig – írja –, míg természettudós barátja el nem vitte a titokzatos szigetre, ahol aztán ő maga, saját szemével győződött meg az idilli hely létéről és az ott élők életkörülményeiről. Nemcsak, hogy az elbeszélő maga látogatja meg a szigetet és tesz tanúbizonyságot léte mellett, de mindezt a sziget fikciós voltának beismerése után teszi, amivel még nagyobb hatást ér el. Ráadásul az elbeszélő/szerző egy természettudóssal utazik oda, ami szintén hitelesítő funkcióval bír. A természettudós tényszerű kutatásai a szigeten mintha a regényen belül igyekeznének tudományosan is bizonyítani a sziget létét. Jókai úgy szervezi *Az arany ember* zárását, hogy minden lehetséges elbeszélési stratégiát bevet annak érdekében, hogy hitelessé tegye a történetet. A két befejezés mintha egymással vitatkozna. Míg Jókai a tényszerűség érveivel erősíti a szándékérvényesítő olvasási módnak kedvező befejezést, addig Mikszáth a tényszerűség érvét arra használja, hogy a szándékérvényesítő olvasási módnak ellene ható történetet építsen. A kérdés tehát az, hogy milyen más igény, követelés vagy elv jelentkezik a kései Mikszáth-regények lezárásában? Milyen elvárás jut érvényre azon az áron, hogy a házasságot váró, szándékérvényesítő olvasásmód érvénytelen olvasásmóddá váljon és a regények befogadásának akadályozó tényezőjévé minősüljön át? A kérdés megnyugtató tisztázására ebben az írásban nem lesz lehetőség. A következőkben csupán arra teszek kísérletet, hogy felvázoljam annak néhány vonatkozását és lehetséges kontextusát (mint további kutatási irányokat).

15 MKÖM, 19., 52. o.

III. Tényszerűség és történetsema mint narrációs tényezők

Mikszáth, amikor reflektál erre (a szándékérvényesítő, történetsema mentén való) olvasásmódra vagy saját regényeinek befejezésére, akkor általában a valóságnak való megfelelésre hivatkozik, mint ami meggátolja, hogy kielégítse a happy endre áhító olvasót. Erre utal a *Két választás* fent idézett részletében, és ezzel indokolja Csiky Etelka visszaemlékezésében a *Különös házasság* végét. Legkifejtettebben *A Noszty fiú* Utóhangjában foglalkozik a kérdéssel, ahol a lezárás hiányát úgy értelmezi, mint a regény műfaji változásának következményét. Eszerint a regénynek a riporthoz kellene közeledni, ami „legközvetlenebb rajzolata a valóságnak”, és el kell veszítenie szépen lekerekített formáját, hogy pusztán csak az életből kimetszett eset leírásává váljon. A kimetszettség magyarázná, hogy a történet nem ér véget, és a tényekhez való riporter hűség lenne ott a házasság elmaradásának oka.¹⁶ Az indoklás érvénye már magában a *Nosztyban* is kérdésessé válik, de talán még jobban megvilágítja a mikszáthi magyarázat ellentmondásosságát *A fekete város* lezárása. *A fekete város* végével kapcsolatban szintén fennmaradt egy kortárs visszaemlékezése, amelyben Takáts Sándor¹⁷ egy olyan beszélgetést ír le, ami kísérletiesen hasonlít a Csiky Etelka által felidézett párbeszédhez: „Tudott dolog, hogy a regény végén Lőcse városa lefejezteti Görgey alispánt. A történeti hűség kedvéért ez bátran elmaradhatott volna. Figyelmeztettük is Kálmán barátunkat, hogy ne így fejezze be a regényt. De ő makacsul ellenállott.”¹⁸ A beszélgetésben itt is olvasói elvárás ütközik a szerzői szándékkal a történet végkimenetelének eldöntésében. Az olvasók mindkét esetben még a mű születése közben szólnak bele a történetalakítás folyamatába, és aktívan részt kívánnak vállalni az írás munkájából. (Erre nyilvánvalóan a folyóiratbeli megjelenés adott lehetőséget). Takáts Sándor azonban (Etelkával szemben), úgy tűnik, nem tudta keresztülvinni olvasói szándékát; Mikszáth a maga elképzelése szerint fejezte be a regényt, és ezzel ellene ment a fiatalok boldogságára vágyó olvasói elvárásnak. A felidézett beszélgetés egyik legérdekesebb vonása, hogy Takáts Sándor Mikszáth saját normáit vagy elveit veti be a vitába. Etelka egyszerűen a naiv, beleérző, szereplőkkel együtt érző olvasó szempontjából fogalmazta meg vágyát a boldog végre, és amikor a szerző a tényszerűség követelményére hivatkozik, azzal Etelka nem tud vitába szállni. Ezzel szemben Takáts Sándor éppen a tényszerűség érvét szegezi a szerzőnek. Azt állítja, hogy a történeti hűség nem érv amellet, hogy a regénynek Görgey halálával kell végződnie. Mikszáth saját normáját használva küzd a szerzői történetalakítás ellen. A tényszerűség, vagyis Mikszáth magyarázata a regényvégek problematikusságára nem minden esetben indokolja a kései regények történetfelépítésének változását. Úgy tűnik, hogy nem pusztán a valóságnak való megfelelésről van itt szó.

Amennyiben elfogadjuk, hogy az alkotási folyamatnak része a szerzőnek olvasójával folytatott (képzeltbeli vagy valóságos) dialógusa, akkor ezek a regények felfoghatók úgy, mint egyfajta olvasásmódnak való tudatos ellenszegülés. *A Noszty fiú* lezárását és az Utóhangot értelmezve Milbacher Róbert is arra hívja fel a figyelmet, hogy a lekerekített, kiengesztelődést nyújtó befejezés elsősorban a Jókai-szövegeken szocializálódott olvasó-

16 *A Noszty fiú* lezárásával kapcsolatban lásd elsősorban Hász-Fehér Katalin: „*A vigjáték és a regény párbeszéde.*” In: Tiszatáj, 1997/1. Diákmelléklet. Valamint: „*A Noszty fiú esete Tóth Marival*” *Tanulmányok.* című kötet számos írását. Szerkesztette: Milián Orsolya. Gondolat – Pompeji, Budapest–Szeged, 2008.

17 Takáts Sándor (1860–1932) művelődéstudomány, történelemtanár. Mikszáth Kálmán barátjaként és történelmi tanácsadójaként jelentős része volt *A fekete város* történelmi háttérének kialakításában. Vö.: MKÖM 22., 249–250.

18 MKÖM 22., 249–250. o.

közönség elvárásrendjének lehetett sajátja.¹⁹ A szerelmi szálát elvágó (félbehagyó vagy nem az elvárt módon lezáró) Mikszáth-regények ellenállnak az olyan olvasási gyakorlatnak, amely saját szándékait vagy akaratát igyekszik érvényesíteni az olvasásban (és így lemond arról a közönségsikerről is, amit Jókai számára szerinte épp az olvasói elvárások kielégítése garantált).

A Mikszáth-szövegekben működő narratív sémák szerepéről és működéséről S. Varga Pál nyújtott kitűnő és továbbgondolásra inspiráló értelmezést.²⁰ S. Varga tanulmányában elsősorban azt elemzi, hogy a Mikszáth-szövegek szereplői hogyan értelmezik saját világukat bizonyos (értelmezői) narratívák, sémák segítségével. Az elemzés arra mutat rá, hogy a mikszáthi regényvilágban nincsenek megkérdőjelezhetetlen tények vagy történetek, csak bizonyos szereplők (vagy szereplői közösségek) által sémába rendezett információk: narratívák. Maguk a szövegvilágok felfoghatók úgy, mint ezeknek a narratíváknak egyfajta diszkurzív versengése, ahol azonban nincs olyan kitüntetett pont, ahonnan az egyes narratívák érvényessége eldönthető volna. Bár S. Varga tanulmánya elsősorban a szereplői világ (vagy történet) értelmezést tárgyalja,²¹ gondolatmenetét tovább fűzve lehetőség adódik az olvasói történetértelmezésben működő sémák leírására is. Az utolsó regények narrációs eljárásai ugyanúgy beindítják bizonyos jól ismert és bejáratott történet-sémák működését, mint Mikszáth korábbi szövegei, de a szöveg egy adott pontján (a fenti regények esetében ez a pont a befejezés) megakasztják ezeknek a sémáknak a működését, és kizökkentik az ismert(nek vélt) történet-sémára támaszkodó olvasási folyamatot. A sémákra támaszkodó olvasásmódnak ellenszegülő elbeszélések zavarba ejtik és megakasztják a szövegek befogadását, és eltérő olvasási stratégiák kialakítására kényszerítik a Mikszáth-regények olvasóját.

19 „A regény utóhangját szokás úgy olvasni, mint valamiféle realizmus melletti hitvallás dokumentumát. Az utóhang valószínűleg a folyóiratközlés olvasói visszajelzései nyomán keletkezhetett. Úgy tűnik, hogy a regény olvasói hiányolhatták a happy endet, vagyis nem tartották helyesnek a házasság elmaradását. Ez az olvasói elvárás nyilvánvalóan jelzi, hogy olyan szövegvilágon szocializálódott a közönség, amely nem engedi meg a szöveg megoldatlan nyitottságát, elvárja a szerzőtől a harmonikus lekerékítést, amely mindig magában foglal valamiféle morális, társadalmi, szerelmi/magánéleti stb. kiengesztelődést. Ez az elvárásrend természetesen Jókai szövegeinek világát jellemzi legtöbbször.” Milbacher Róbert: „Mikszáth Kálmán esete Jókai Mórral, a valósággal (és talán kicsit Kemény Zsigmonddal is)”. In: „A Noszty fiú esete Tóth Marival”. Tanulmányok. i. m., 125. o.

20 S. Varga Pál: „A narratív sémák szerepe A Noszty fiúban.” In: „A Noszty fiú esete Tóth Marival” Tanulmányok. I. m., 7–29. o.

21 Rövid utalást tartalmaz szövege az olvasásban működő történetértelmezési sémák működésére is. I. m.: 19–20. o.

Török Zsuzsa

Megelevenedik a holtak csöndes birodalma

(Mikszáth Kálmán: *A fekete kakas*)

A *Pesti Hirlap*ban 1899-ben nyolc részben, illetve a kritikai kiadás tizenkettedik kötetében közölt *A fekete kakas* című elbeszélés¹ is jó példa Mikszáth különböző elbeszéléstechnikai lehetőségekkel való játékára.² Az elbeszélés megszerkesztettsége a történetekre vonatkozó különböző szövegek és az ebből adódó értelmezések sokféleségére és egyensúlyára hívja fel a figyelmet.

A kritikai kiadás jegyzetapparátusa Mikszáth egyik legművészebb alkotásaként említi *A fekete kakast*, hangsúlyozza, hogy méltatói általában a történet misztikumát emelik ki³, és felhívja a figyelmet szerkezetének arányosságára.⁴ György Lajos szerint ez a „poétikus elbeszélés” azt a benyomást kelti, „*hogyan Mikszáth a népköltészetben világszerte ismert hálás halott indítékára építette fel cselekményét.*”⁵ Beöthy Zsolt Mikszáth romantikus hajlamának és miszticizmusának egyik jellemző példáját látja a műben.⁶ Várdai Béla a legendás miszticizmust az elbeszélés alaphangjának idilli humorával hozza összefüggésbe.⁷ Nagy Sándor a nép életéből vett Mikszáth-elbeszélések kontextusában hangsúlyozza a szöveg jelentőségét.⁸ Schöpflin Aladár szerint pedig az „enyhe, érzelmes misztikum” lehetővé teszi Mikszáth számára történeteinek kedve szerinti befejezését.⁹ Schöpflin ugyanakkor

1 Mikszáth Kálmán, *A kakas, csöngettyűvel*, *Pesti Hirlap*, 1899, 21. évf., 328. sz. (nov. 26.), 2–4., 330. sz. (nov. 28.), 1–3., 331. sz. (nov. 29.), 1–3., 332. sz. (nov. 30.), 1–3., 333. sz. (dec. 1.), 1–3., 334. sz. (dec. 2.), 1–4., 335. sz. (dec. 3.), 2–5., 337. sz. (dec. 5.), 1–4. A kritikai kiadás sorozatában: *Uő., A fekete kakas* = MKÖM, 12. köt., Budapest, Akadémiai, 1959, 5–54.

2 Mikszáth prózájának izgalmas elbeszéléstechnikai megoldásaira az utóbbi évek Mikszáth-újraértelmezései hívták fel a figyelmet: Eismann György, *Mikszáth Kálmán*, Budapest, Korona Kiadó, 1990; Hajdu Péter, *Csak egyet, de kétszer (A Mikszáth-próza kérdései)*, Budapest–Szeged, Gondolat–Pompeji, 2005 és T. Szabó Levente, *Mikszáth, a kételkedő modern (Történelmi és társadalmi reprezentációk Mikszáth Kálmán prózapoétikájában)*, Budapest, L'Harmattan, 2007.

3 Bisztray Gyula, *Jegyzetek* = MKÖM, 12. köt., Budapest, Akadémiai, 1959, 212.

4 Uo., 216.

5 Idézi Bisztray, i. m., 213.

6 Idézi Bisztray, i. m., 228.

7 Idézi Bisztray, uo.

8 Idézi Bisztray, i. m., 229.

9 Idézi Bisztray, i. m., 232.

azt is megjegyzi, hogy a „*babonások egyes apró motívumokban gyakoribbak Mikszáthnál, mint minden más magyar írónál.*”¹⁰

Az egyértelműen pozitív értékelés ellenére *A fekete kakas* hangsúlytalan darabja a Mikszáth-életműnek. Különböző válogatásokban ugyan hétszer is szerepelt 1955-ig, franciára is lefordították, viszont nem gyakran emlegetett és értelmezett darabja a Mikszáth-szakirodalomnak. Pedig egyik legsikerültebb megvalósulása az 1899-ben már igen népszerű Mikszáth azon próbálkozásainak, amelyekkel korábban tematika és elbeszélés mód kapcsán az olvasókkal való kapcsolatteremtésben¹¹ és a kísértet téma ilyen célú kiaknázhatóságában kísérletezett.

Tanulmányom célja a szöveg szorosabb értelemben vett, elbeszélői szövegeket és perspektívákat figyelembe vevő értelmezése. Ezt készítik elő a kísértet témának és általában a misztikus iránti érdeklődésnek a Mikszáth-művekben való jelenlétét tárgyaló, illetve a szöveg értelmezésében fontos szerepet játszó „kísértet” és „hálás halott” fogalmak jelentésének az áttekintésével foglalkozó fejezetek.

1. Mikszáth kísértettörténetei és a titokzatos iránti vonzalma

Mikszáth nem egy írásában foglalkozik a kísértet problematikával. A téma iránti érdeklődése szinte egész pályáján végigvonul, korai írásaitól a későbbiekig. Az 1878-as *Egy igazi kísértet* például egy házasságtörési esetről szól. A történetben a hajdani, de immár házas kedves kísértetnek álcázva csalja régi szeretőjét kastélyukba. A szerető még egy kísértettel is kész szembenézni annak érdekében, hogy hajdani kedvese által hímezett ködmönét visszaszerezhesse, amely kalandos módon épp hozzá (a kedveshez) került.¹² Kellemes meglepetésére azonban a kísértet maga a hölgy. Így már abba sem nehéz beleegyeznie, hogy a továbbiakban rendszeres időközönként megkísértse a kedves „kísértet”. A Pesten megjelent történet szegedi változatát Mikszáth a *János úr a politikus, avagy a szegedi kísértet* című novellájában meséli ismét el.¹³

Egy másik kísértettörténetének hőse nem tud megegyezni nagynénjével házuk eladását illetően. Mivel az ősi fészekhez ragaszkodó ájtatos nagynénit a ház fele részben megilleti, ezért hősiünk kénytelen furfangos megoldáshoz folyamodni: kísértetet fogad fel, és a rémült nagynénit végül így sikerül rávennie a ház eladására.¹⁴ *A kísértet* című novella jegyzetapparátusa a tréfacsináló kísértettörténetek közé sorolja ezt az elbeszélést. Ezek jellemző közös vonása ugyanis, hogy a kísértetjárások mögött rendszerint valamilyen huncutság húzódik meg. A házasságtörési, illetve a szerelmiháromszög-féle tematika kapcsán írt tréfás kísértettörténetek legsikerültebb darabja az 1892–1893-as *Kísértet Lublón* című.¹⁵

A szóban forgó történeteknek nemcsak a huncutság, a tréfacsinálás a közös jellemzője, hanem az is, hogy az olvasó a történetek végén racionális, mondhatni hétköznapi magyarázatot kap a misztikum feloldására. Ilyen tekintetben ehhez a csoporthoz sorolható a

10 Idézi Bisztray, i. m., 233.

11 Erről: Hász-Fehér Katalin, *Utószó Mikszáth Kálmán elbeszéléseihez* = Mikszáth Kálmán, *A lohina fű és más elbeszélések*, Budapest, Unikornis, 1998, 289–293.

12 Mikszáth Kálmán, *Egy igazi kísértet* = MKÖM, 30. köt., Budapest, Akadémiai, 1965, 42–51.

13 Uő., *János úr a politikus, avagy a szegedi kísértet* = Uo., 66–71.

14 Uő., *A kísértet* = MKÖM, 31. köt., Budapest, Akadémiai, 1966, 152–155.

15 Uő., *Kísértet Lublón* = MKÖM, 5. köt., Budapest, Akadémiai, 1957, 5–63.

kevésbé tréfás, de a misztikumot szintén hétköznapi magyarázattal feloldó *A fehér kutya* című elbeszélés is.¹⁶

Mikszáth más kísértettörténeteiben viszont igencsak nagy bizonytalanságban hagyja olvasóját. *A jó palócokban* olvasható *Galandáné asszonyom*¹⁷, vagy például a *Prakovszky, a siket kovács* betéttörténete, *A csehek Krizsnócon*¹⁸, inkább a misztikum, a titokzatos felőli olvasásra ad nagyobb lehetőséget, mintsem a rejtélynek a hétköznapi logika segítségével való feloldására.

A kísértet tematika magánéleti élményanyagára, a dajkamesékkal beszívott babonára, a palóc nép misztikummal, hiedelmekkel gazdag világára Mikszáth már a *Galandáné asszonyomban* felhívta a figyelmet. A titokzatos iránti vonzalma ebből az élménykörből is ered. *A fehér kutya*ban például gyermekkori élményét meséli el arról, hogyan kísértette meg egyik éjszaka a szomszédos faluból hazafelé menet egy fehér kutya, amelyről végül kiderült, hogy saját, Sajó nevű kutyájuk. Az elbeszélés felütése némi felvilágosítással is szolgál Mikszáth kísértettörténetekhez való viszonyáról.

„Minden embernek van legalább egy kísérteties története, – még nekem is. Csakhogy a falusi embernek szükséges ez; boldog volna, ha leírná és kinyomatná. A hosszú téli esteken falun hasznát veszi, sőt nem is tartanák érdekes embernek, ha soha sem történt vele olyas, ami a csömörre hajló hátakat megborzongatja.

Nekem, fővárosi pogánynak, azonban nincs szükségem rá; én belevehetem a kísérteties történetet könnyű lélekkel a nagy betűtengerbe. A fővárosban nincsen a kísérteteknek semmi kellesük, sőt kísértetek sincsenek, amit pedig nehéz megmagyarázni, minthogy temető itt is van. Talán az a nyitja, hogy a halottak fekvő helyét oly drágán kell megváltani a városi tanácstól, hogy aztán a halott is jobban megbecsüli és nem mászkál ide s tova éj évaadján sem, veszteg marad, kifekszi az árát nyugodtan, mozdulatlanul.”¹⁹

A folyóiratokban és napilapokban rendszeresen publikáló Mikszáth misztikum iránti vonzalmát és a palóc hiedelemvilágból őrzött élményanyagot, feltételezem, tudatosan használta ki egy-egy misztikumra kiélezett hétköznapi esemény kapcsán is. Bár szerkesztői válogatás eredménye is lehet, érdekes példa e tekintetben, hogy *A fekete kakast* a *Pesti Hirlap*ban néhány nappal megelőző *A fehér kutya* története épp mindenszentek és halottak napját követően, november 4-én, a túlvilágra való figyelés különösen érzékeny periódusában jelent meg. A két falu közötti temetőn éjszaka átvergődő, megkísértett kisfiú története így nemcsak kísérteties, hanem aktuális vonatkozásokat is kap, és erre az aktualitásra a lap korábbi számainak közleményei rá is hangolják az olvasót.²⁰

Az is érdekes viszont, amit a fenti idézet a falusi, illetve a városi embernek a misztikummal való kapcsolatáról állít. A titokzatos történeteknek a falu világában társaság-szervező szerepük van: hosszú téli esteken elúzik az unalmat, pezsdítik a beszélgetést, stimulálják a fantáziát. Urbánus környezetben viszont közeget váltanak, és látszólag funkciótlanná válnak. Látszólag, hiszen az olvasói szokásokat és igényeket 1899-ben már igen jól ismerő Mikszáth megjegyzését az írásaiban mindegyre felbukkanó kísértet tematika és a „felvilágosult” 19. század még mindig erőteljes misztikum iránti vonzal-

16 Uő., *A fehér kutya*, Pesti Hirlap, 1899, 21. évf., 306. sz. (nov. 4.), 1–4.

17 Uő., *Galandáné asszonyom* = MKÖM, 32. köt., Budapest, Akadémiai, 1968, 136–142.

18 Uő., *Prakovszky, a siket kovács* = MKÖM, 8. köt., Budapest, Akadémiai, 1958, 138–144.

19 Mikszáth Kálmán, *A fehér kutya*, Pesti Hirlap, 1899, 21. évf., 306. sz. (nov. 4.), 1.

20 November 2-án a tárcarovatban például: Homok, *Járjuk a temetőt...*, Pesti Hirlap, 1899, 21. évf., 304. sz. (nov. 2.), 1–2.

mának ismeretében lehetetlen nem ironikusként olvasni. Ráadásul a korszak némely kiadványa abba a kontextusba enged belátást, amelyben a babonáság urbánus környezetben is megtalálja a helyét és funkcióját. A falusi kisközösséghez hasonlóan a városi szalonokban a babonának szintén társaságszervező szerepe van. Funkciója a mulattatás és az unalom elűzése, különböző társasági játékok formájában, mint amilyen például a kártyavetés vagy a spiritizmus, egyszóval tehát a szórakoztatás: „egy kis réműlet – a thea mellé, csinos pikanteria a régi pletykázás mellé.”²¹

Mikszáthnak a kísértet tematikával és általában a titokzatossal való kísérletezésében azonban nagy szerepe volt a detektívregénynek is. *A kísértet* című novella főhőse épp Wilkie Collinst és Edgar Allan Poe-t, a műfaj két 19. századi jelentős művelőjét említi.²² A titokzatos szépirodalmi kiaknázhatósága ugyanis nemcsak tematikailag, hanem formailag, poétikailag is új lehetőséget nyújtott Mikszáth számára a kétértelműség központi szervezőelemmé tételével, és elbeszéléstechnikailag a nézőpontok folyamatos változtatásával.²³

A babonás gondolkodásmód, a titokzatos iránti vonzalom általános, kortól és társadalmi hovartozástól független antropológiai sajátosságát és a detektívregény poétikáját kiaknázó történetek bizonyára a babonával játszó szalonok világában is falusi környezetükhöz hasonló funkciót töltöttek be. Mindenesetre *A fekete kakas*, bármilyen környezetben olvasták is, a történetekre vonatkozóan élénk véleménynyilvánításra, szempontok, meglátások, perspektívák ütköztetésére adott lehetőséget. A misztikus illogikátlan és a hétköznapi logikus viszonyát és az ezzel való játék lehetőségeit illetően, úgy vélem, Mikszáth egyik legsikerültebb írása. Szerkezetének egyensúlya mindkét olvasásmódra egyenlő mértékben nyújt pro és contra érveket.

2. Kísértet vagy hálás halott?

*A fekete kakas*ban elmesélt történet röviden a következő: az idős Kupolyi házaspár Parászka községben él unokájukkal, Palival, aki a községgel szomszédos vernyói bányában dolgozik a bányamérnök segédjeként. Az öreg Kupolyi József influenzában megbetegszik, a község orvosa pedig azt tanácsolja neki, hogy a többi beteghez hasonlóan gyógyulás végett utazzon fürdőre. A gleichenbergi út és az ott-tartózkodás azonban csak jó búzatermés esetén kivitelezhető Kupolyiék számára. Az unoka és szolgáljuk, Vince furfangos segítségével (titokban saját költségükön kiegészítik a termést) azonban a terv megvalósíthatóvá válik. Kupolyi József és Vince így együtt indulnak el, hogy a legközelebbi vásárban eladják a búzát. Útközben találkoznak egy súlyosan beteg leánnyal, aki gyakran beszél egy fekete kakasról lázálmában. Felveszik a szekerekre, beviszik a városba, ott Kupolyi ápoltatja, gondját viseli, és a lány halála után el is temetteti. Így azonban

21 K.-Beniczky Irma: *Babonáság a salonban*, Budapest, Franklin-Társulat, 1877, 7.

22 Poe *Murders in the Rue Morgue* című novelláját például épp Mikszáth fordította le a *Mulattató* 1875-ös évfolyamában.

23 A detektívtörténet poétikájának jelenlétéről Mikszáth prózájában: Tarjányi Eszter, *Mikszáth Kálmán esete a detektívtörténettel*, *Literatura*, 2005, 31. évf., 1. sz., 50–78. A detektívtörténet és a populáris kultúra eljárásainak sajátos, mikszáthi értelmezéséről: T. Szabó Levente, *A detektívtörténet és a populáris kultúra eljárásainak újrajrása: a Szent Péter esernyője reflexív jegyei* = T. Sz. L., *Mikszáth, a kételkedő modern (Történelmi és társadalmi reprezentációk Mikszáth Kálmán prózapoétikájában)*, Budapest, L'Harmattan, 2007, 199–221. A kétértelműség szövegszervező szerepéről: Takáts József, *Mikszáth-szövegek relativizmusa* = T. J., *Ismerős idegen terep (Irodalomtörténeti tanulmányok és bírálatok)*, Budapest, Kijárat Kiadó, 2007, 281–299.

elkölti a fürdőre szánt pénz egy részét, másik felét pedig kártyán veszíti el, az elköltött visszanyerésének reményében. Aggodalmak között indulnak haza, és jogosan, hiszen Kupolyiné nem bocsátja meg a történeteket. Életük visszazökken a szokásos hétköznapiakba, míg egy nap azt a hírt nem kapják, hogy a vernyói bánya beomlott, és az ott dolgozók mind odavesztek, vélhetően unokájuk is. A hír estéjén azonban Pali váratlanul mégis hazaérkezik, és elmeséli nagyszüleinek menekülése történetét: egy fekete kakasos lány felhívta a bányából, üzenetet hozott neki, az üzenet nyomán ő elindult az erdő felé, és így életben maradt. A történetből még az is kiderül, hogy annak ellenére, hogy végül mégsem volt lehetősége fürdőre utazni, nagyapja is, a gazdasággal kapcsolatos teendői közepette, csodamód meggyógyult.

A történet első olvasásra kétségtelenül titokzatos hatású. György Lajos hívta fel a figyelmet arra, hogy *A fekete kakas* azt a benyomást kelti, hogy Mikszáth a népköltészetben ismert hálás halott indítékára építette fel a cselekményt. György óvatos fogalmazásmódja azonban valószínűleg onnan ered, hogy igen nehéz egyértelműen eldönteni: kísértetről, vagy valóban csak egyszerűen „hálás halottról” van itt szó. A bizonytalanság alapja az a tény, hogy *A fekete kakas* tökéletes egyensúlyban működteti a keresztény szimbolikát és a pogány világlátást, és e kettős szimbólumrendszer mellett még egy erőteljes természetudományos háttér jelenléte is érzékelhető a novellában.

A néprajzi szakirodalomban a kísértet meghatározatlan „szellemlény”, a természetfeletti világ képviselője, aki az ehhez a világhoz tartozó lények általános tulajdonságaival rendelkezik: alakot változtat, láthatatlanná válik, repül, tüzes alakban jelenik meg, hirtelen tűnik el, váratlanul bukkan fel rendszerint rossz órában (éjjel, éjfélkor, délben, két karácsony között) és rossz helyen (keresztúton, mezsgyén). Szűkebb értelemben a kísértet a megholt sírjában nyugodni nem tudó lelke. A visszajáró halottól az különbözteti meg, hogy nem rendelkezik családi kapcsolatokkal, személytelen, „közösségi” lény. Általában a közösség életében elkövetett vétségért bűnhődik, vagy azért, mert nem a közösség normái szerint halt meg. Gyakran jelenik meg valamilyen állat, például ló, tyúk, disznó, kutya alakjában, és sajátos színe a fehér, a fekete vagy a vörös.²⁴

A hálás halott mesealak olyan természetfeletti segítőtárs, aki a hőshöz szegődik hálából, mert eltemette, vagy bántalmazástól mentette meg azáltal, hogy kifizette adósságait. Az Aarne–Thompson-féle katalógus egész típuscsoportját sorolja fel ennek a mesének (AaTh 505–508).²⁵ Ponyvaváltozata is ismeretes.²⁶

A fekete kakas többféle értelmezésének lehetősége szerkezetének egyensúlyából, az apró részek kidolgozottságából és ezek funkciójának utólagos (nem az adott szöveghelyen való) felismeréséből ered. Az elbeszélés szerkezetileg két nagyobb részre tagolódik: az első rész Parászka községgel és Kupolyiékkel, illetve Kupolyi uram megbetegedésének körülményeivel ismerteti meg az olvasót, ezt követi magának az útnak a leírása, a rész zárlatában pedig a lány halálával kapcsolatos titokzatos kakashang felidézése: „*E szempillantásban odakünn élesen, harsányan kukorékolt egy kakas. Meglehet, az a fekete kakas. Talán azért, mert éjfél van, vagy azért, mert valaki, aki nagy úton volt, megérkezett.*”²⁷

A második rész a hazatérés körülményeit, Kupolyi József gyógyulását (mivel otthon a történetek után nem érezte már olyan jól magát, gyakran járt ki a mezőre, a friss levegőtől és a mezei munkától pedig meggyógyult), illetve Kupolyi Pali menekülését részletezi, a

24 *Magyar Néprajz*, VII. köt., főszerk. Dömötör Tekla, Budapest, Akadémiai, 1990, 547–549.

25 *Magyar Néprajzi Lexikon*, 2. köt., főszerk. Ortutay Gyula, Budapest, Akadémiai, 1979, 419–421.

26 *János utitársa vagy: Az elvarázsolt királykisasszony*, Pesten, Nyomatja és kiadja Bucsánszky Alajos, 1873.

27 Mikszáth Kálmán, *A fekete kakas* = MKÖM, 12. köt., Budapest, Akadémiai, 1959, 31.

zárlatban ismételten a fekete kakas hangjával: „E pillanatban egy kakas szólalt meg odakünn. Vagy az anyóka kakasa volt, mely azt hirdeti, hogy már éjfél van. Vagy az a másik, rejtélyes kakas jött figyelmeztetni: Kikiriki! Itt voltunk, mi voltunk.”²⁸

Az elbeszélésben számos motívum a történetek babonás, kísérteties értelmezését erősíti és készíti elő, vagyis azt valószínűsíti, hogy a titokzatos lánynak a kísértetek természetfeletti világához, mi több: a pogány világképhez van köze. A motívumok közül először is legfontosabb maga a fekete kakas, színével (fekete) és alakjával (kakas) együtt. A kísértetek világával való rokonságra utal, hogy az elbeszélés mindkét részének zárlatában „rossz órában”, éjfélkor szólal meg. Az sem lehet véletlen, hogy a leány halálát közvetlenül megelőzően az orvos épp éjfélkor toppan be, de segíteni már nem tud. És amikor Kupolyi uram a temetés költségeit kártyán próbálja visszanyerni, sikertelenül, szolgálja méltatlankodására válaszként egyenesen az ördög jelenlétére hivatkozik: „– Ne szidd az Istent, Vince. Nekem is volt ezemben, de a kártya nem az ő találmánya. Az ördögé. Ott, ahol kártyáznak, az Isten nincs jelen.”²⁹

A történet egy másik motívumsora egyértelműen a keresztény szimbolikához köthető. Amikor Kupolyi József úgy dönt, hogy gondját viseli az ismeretlen leánynak, szolgálja, Vince zsörtölődésére Jézus Krisztusra hivatkozik, aki szintén ápolta a betegeket. Maga a tény, hogy Kupolyi uram a búzával útra kelhet, unokája és Vince irgalmas szeretetének köszönhető.³⁰ És ugyancsak igen egyértelmű a keresztény kultúrkörre való utalás Kupolyi József hazatérésének jelenetében is:

„S [Kupolyiné] elöl eresztvén a szegény apókát, aki a nagy röstelkedéstől azt se tudta, melyik lábára lépjen, maga utána topogott, mint egy porkoláb, s maga mellé ültetvén őt, meghagyta a kocsinak [...], hogy léptetve hajtson a falun keresztül, mert keresztényeknek épületes látvány az elveszett juh föltalálása és hazavitele.”³¹

A keresztény és a pogány szimbolika azonban nem minden esetben választható egyértelműen szét. A leány temetésével kapcsolatos elintéznivalók részletezésénél a keresztire festett fekete kakas egyszerre utal mindkét kultúrkörre. Kupolyi uram, ugyanis, mivel nem tudja a leány nevét, arra kéri az asztalost, fessen egy fekete kakast a keresztire, hogy arról ismerje majd fel a leány sírját. Mi több, a kakas nyakába még egy csengettyűt is festet, ami végképp szokatlan, az asztalos is csak jó pénzért vállalja. A csengettyűnek a keresztény szimbolikában való jelentésére Kupolyi József és unokája elbeszélésvégi párbeszédében történik ismét utalás. Kupolyi kérdésére, hogy volt-e a Palit megmentő leány kakasának a nyakában csengettyű, unokája így válaszol: „Nem volt semmi csengettyűje a kakasnak, az csak a bárányoknak szokott lenni.”³² Mellesleg, a keresztény szertartással eltemetett leány temetésén. „A különös keresztet igen megbámulták a népek az utcákon, úgy sietés közben.”³³

28 Uo., 54.

29 Uo., 40.

30 Az „örök szent irgalom” nevében való búzacsempészésnek a salamoni templom helyének legendájával való hasonlóságáról és a legenda történetének arab, zsidó, keresztény állomásairól: Scheiber Sándor, Mikszáth Kálmán és a keleti folklór = S. S., *Folklór és tárgytörténet*, 2. köt., Budapest, A Magyar Izraeliták Országos Képviseletének kiadása, 1974, 184–253.

31 Mikszáth 1959, 44.

32 Uo., 53.

33 Uo., 37.

A címmé emelt fekete kakas jelentése azonban már önmagában is összetett. A tyúknak és a kakasnak nemcsak a magyar népmesékben, hanem a magyar néphitben is kettős szimbolikája ismeretes. Egyrészt hasznos, „őrző” állatként tartják számon őket, a vigyázat, a gondos virrasztás szimbólumai, másrészt pedig kártékonyakként. Alakjukat a rossz szellemek néha magukra öltik, vagy pedig ők maguk állnak rossz szellemek szolgálatában. A néphit szerint az ördög és a boszorkány gyakran kakas, főleg *fekete kakas*, tyúk alakjában jelenik meg, vagy pedig épp az ördög kíséretében áll, akinek ő maga különös áldozata.³⁴ A fekete kakas összetett szimbolikájáról Vörösmarty *A' holdvilágos éj* című novellája kapcsán Milbacher Róbert is írt, utalva egyrészt a felkelő nap, illetve a Krisztus-szimbólumra, másrészt pedig a fekete kakasnak az elkárhozott lélekkel kapcsolatos jelentésére, utóbbira elsősorban a fekete szín kapcsán.³⁵

A keresztény és a pogány szimbolika mellett az elbeszélés természettudományos hátterének is jelentős szerepe lehet az elbeszélésvégi párbeszéd előkészítésében, a történetekre vonatkozó racionális meglátások, értelmezések kifejtésében. Ide sorolható maga a történetek kiindulópontjául szolgáló betegség, az influenza, és ennek kapcsán a fürdőzés mint gyógy mód, és áttételesen, mint a Monarchia általános társadalmi jelensége.³⁶ Ugyancsak ehhez a háttérhez tartozik a bánya, az orvos, mint Aesculap úr jelenléte, de a női testre való finoman erotikus utalások is. Hiszen az egyik lehetséges perspektívát arra vonatkozóan, hogy valójában mi történt, vagy történhetett, az elbeszélésnek épp ez a vonulata, illetve Kupolyi Palinak a férjezett Horváthnéhoz való viszonya készíti elő. Egy Kálmán-napi mulatságon például Horváthyné

„...kivágott ruhában jelent meg s csak úgy ringott-rengett táncközben az a finom fehér hús, amelyből a gyönyörű nyaka kezdődik, mint a tojás fehérjéből vert hab.

Hanem iszen nem csoda, ha ennyit lát Kupolyi Pali, hogy többet is megkíván. Csak egy kicsit jobban kellene vigyáznia a világ szeme miatt. Sok, ami sok; azok a pillantások, az az egymáshoz való tapadás tánc közben.”³⁷

A keresztény és a pogány szimbolika együttes jelenléte, illetve az elbeszélés természettudományos világképe azt a perspektívaváltogató, véglegesen elbizonytalanító jelenetet készíti elő, amellyel a novella befejeződik. A történet narrátora a párbeszéd során egyetlen szereplő perspektíváját sem erősíti, hanem a történet értelmezésének egyenrangú lehetőségeként vonultatja fel őket.

3. A fekete kakas: perspektívák, értelmezések

A történet arányos szerkezete a népmesei „jó tett helyébe jót várj” motívumának kiaknázásából és következetes végigviteléből is ered. Kupolyi József a népmesék hőiséhez hasonlóan útra kel, megoldandó feladatokkal, próbatételekkel találkozik utazása során, és

34 Wlislóckiné Dörfer Fanni, *Kakas, tyúk és tojás a magyar néphitben*, Ethnographia, 1895, 6. évf., 3. sz. (máj.-jún.), 205–213.

35 Milbacher Róbert, *„...földben állasz mély gyököddel...” (A magyar irodalmi népiesség genezisének akkulturációs metódusa és pórias hagyományának vázlata)*, Budapest, Osiris, 2000, 106.

36 Mikszáthné visszaemlékezései szerint maga Mikszáth is egy zsélyi fürdőzés alkalmával hallott olyan misztikus történeteket, amelyeknek néhány elemét később beépítette elbeszéléseibe, bizonyíthatóan *A fekete kakasba* is. Mikszáth Kálmáné *Visszaemlékezései*, Budapest, Szépirodalmi, 1957, 219.

37 Mikszáth 1959, 47–48.

a választott megoldások, illetve magatartása függvényében nyeri el jutalmát az elbeszélés végén. Tettei, viselkedésmódja a mindennapi életben szinte érthetetlenek. A keresztény értékrend felől talán még beláthatók, ennek ellenére az egyház intézményes képviselői is túlzásnak, sőt őrültségnek tartják: „Nincs jó esze. [Mondták Kupolyiról.] Nagy fantasztá. Még a papok se dicsérték. A vernyói lutheránus pap azt mondta volna állítólag: »Az ember prédikál olyanokat, de megcselekedni nem lehet.«”³⁸ Magatartásának jutalma az elbeszélés végi kettős csoda: nemcsak unokájának a megmenekülése, hanem saját gyógyulása is.

Bár a történet csattanós befejezése hajlamossá teheti az olvasót a babonás magyarázatra, megszerkesztettsége, az egyes világképeket erősítő motívumok együttes jelenléte, a különböző szereplők perspektívája többirányú értelmezésre is lehetőséget ad. Kupolyi József, Vince, Kupolyiné és Pali más-más szemszögből nézi és értelmezi a történeteket, Mikszáth pedig mindegyik értelmezést legalább ugyanannyi érvel, és az értelmezéseket erősítő motívumrendszerrel készíti elő a történetmondás során.

Kupolyi József az egyszerű ember misztikumértelmezésével, a természetfölötti, csodás szemszögből szemléli a történeteket. Értelmezését a szöveg a fekete kakas után szaladó haldokló lánytól, a két rész kukorékolásos zárlatáig és a fekete kakassal a hóna alatt Palihoz érkező lány visszatéréséig, illetve a kísértetiességhöz kapcsolódó motívumokig számos ponton alátámasztja. Ezért Kupolyi értelmezése szerint az elbeszélés első részében meghalt és eltemetett lány *azonos* a második részben Palit megmentő lánnyal, azaz visszaterő, neki ily módon köszönetet mondó, hálás kísértet vagy hálás halott.

„Öreg Kupolyi arca átszellemült. Kezét imaszerűen összetéve mellén, szemeit a magasba emelve, ájtatosan rebegte:

– Bizonynal ő volt az. Eljött őt megmenteni.

– Ki? – kérdi az asszony.

– Az a leány, akit eltemettem – ismétlé babonás csodálattal.”³⁹

Kupolyiék szolgája, Vince szintén az irracionális felől magyarázza a történeteket, hiszen ezek nyomán saját életére vonatkozóan is történik csoda. Paraszti józanságának köszönhetően adott helyzetben sokkal racionálisabban (azonban nem irgalmasabban, segítőkészebben) gondolkodik Kupolyinál. Amikor például rátalálnak a beteg leányra, és felveszik a szekerükre, Vince kérdésére, hogy mire való ez, a következő párbeszéd zajlik közöttük: „– Jézus Krisztus is ápolta a beteget, Vince szolgám. / – Igen, mert ő ráért. Nem volt más dolga. De nekünk sietni kell, hogy még odaérjünk a piacra.”⁴⁰ A Kupolyi által képviselt önzetlenség és a saját célok teljesítése között Vince józan paraszti gondolkodásmódjából, de nem rosszindulatából adódóan mindvégig ingadozik. Éppen emiatt számára a történetek értelmezése az Istennel való találkozás csodájával esik egybe. Kupolyi fent idézett értelmezésére ő a következőképpen reagál: „De Vince, az okos, a hitetlen Vince megmozdult a kuckóban.

– Igen, ő volt! – bizonyítja, reszkető hangon keresztet vetve magára. – Dicsértessék a Jézus Krisztus!”⁴¹

Kupolyiné és az unoka, mivel nem közvetlen tapasztalói az utazásnak, illetve az utazás során a lánnyal való találkozásnak, távolságtartóbban, közvetettebben, racionálisabban értelmezik a történeteket. Ők nem valamilyen természetfölötti, misztikus magyarázathoz kötik ezeket, hanem egyszerűen a véletlennek tulajdonítják, és az öreg Kupolyi babonás

38 Uo., 41.

39 Uo., 54.

40 Uo., 22.

41 Uo., 54.

csodálatára józan aggodalommal reagálnak: „Az anyóka harmadszor is összenézett az unokával. Szemeik fájdalmasan mondták: Elvette az eszét a nagy öröm.”⁴²

Az olvasó számára a történet egyaránt lehetőséget ad az egyes szereplők szólamába való belehelyezkedésbe, és ezek együttes átlátásába is: lehetősége van mind a babonás, mind az isteni csodás, mind a véletlenre bízott értelmezésre, mind pedig egy, a szereplők perspektívájából csak részben látható, sejthető, de a végkifejlet előtt szintén előkészített, nem a véletlenre bízott racionális értelmezésre is. A Kupolyi Pali és Horváthyné feltételezett viszonyára és erotikus vonzalmára való utalások ezt az értelmezést készítik elő.

Az idős Kupolyi házaspárnak az unokájukkal kapcsolatos talán legnagyobb aggodalma, hogy Pali férjes asszonyra, a vernyói Horváthynéra vetette szemeit, és a vonzalom ráadásul kölcsönösnek bizonyul. Az erre vonatkozó epizódot éppenséggel Kupolyi József megbetegedésének körülményei során említi Mikszáth. A megbetegedés oka ugyanis, hogy Pali hivatalba lépésekor az öregek mulatságot rendeznek, ahová a rokonokat is meghívják. Ezen a mulatságon hangzik el a rokonok szájából a sokatmondó célzás Pali Horváthyné iránti vonzalmáról. Ugyanezen a mulatságon betegszik meg a kimelegedett Kupolyi apó is.

Pali és Horváthyné feltételezett viszonyáról Kupolyi hazatérése után, a bányasze-rencsétlenséget közvetlenül megelőző epizódban esik ismét szó, szintén egy multság kapcsán. Egyik falubelijük Kálmán napjára rendezett vacsoráján Kupolyi Pali ugyanis oly módon táncoltatja meg Horváthynét⁴³, hogy az a férjnek is feltűnik – így pletykálják ezt másnap a faluban:

„Nem is történt aztán egész nap délutánig semmi figyelemreméltó; néhány nyelvos asszony eljött Kupolyiékhoz pletykázni egyet-mást a Paliról meg a Horváthynéről. Hogy azt mondják, a férj észrevett valamit, mert egyszer csak lecsapta a kártyát éjfél után, oda ment, ahol táncoltak, és kiakasztotta egy sző, egy magyarázat nélkül az asszony karját a Paliéből.

Legott felültette bricskára és hazavitte. Képzeltetni, hogy volt otthon jelenet. Ha neki volnék, elkergetném; de nem is lesz ennek jó vége, majd meglássa, lelkem nénémasszony;”⁴⁴

Ha erről az epizódról sem feledkezünk meg, és azt is figyelembe vesszük, hogy a kaka-sos leány egy asszony üzenetét továbbította Palinak akkor, amikor felhívta a bányából, a történeteknek láthatóvá válik a racionális és nem a véletlenre bízott magyarázata is. A Pali megmenekülését bemutató párbeszédben a nagyanya szólama egy helyen finoman utal is erre:

„– Azt kérdi tőlem [a fekete kakasos leány]: én vagyok-e a Kupolyi Pál? Mondom: én vagyok. Hát akkor jöjjön, jöjjön – lihegte izgatottan –, egy asszony várja az erdőben a tisztáson, ő fogadott meg, hogy jöjjenek és elhíjam. Nincs sok veszteni való idő, jönnie kell, mert nagy veszedelemről van szó. – Hát persze mentél, mert gondoltad, hogy ki? – mondá a nagymama jóságos szemrehányással.”⁴⁵

A fekete kakas a felsorakoztatott értelmezések közül mindenikre egyaránt lehetőséget ad, de egy pillanatig nem engedi egyik értelmezés felülkerekedését sem a másikon. Az imént idézett párbeszéd folytatásában például, Pali nagyanyjának adott válasza az, hogy a leírás nemigen hasonlított arra, akire az öregasszony gondolt, vagyis Horváthyné. Kupolyiné

42 Uo.

43 A vonatkozó részt korábban idéztem már.

44 Uo., 48.

45 Uo., 52.

ismételt kérdésére, hogy márpedig mégis ő lett volna, unokája bizonytalanul válaszol: nem tudja.

A fekete kakasos lányok azonosságának és a történet értelmezésének, az értelmezési lehetőségek egyensúlyának kulcsjelenete szintén az öreg Kupolyi és Pali párbeszéde. A párbeszéd során Mikszáth felsorakoztatja mindazon *minimálisan szükségszerű közös elemet*, amely *lehetőségessé*, de *nem bizonyossá* teszi az azonosságot. Pali is egy fekete kakasos szőke leányról mesél, fején pettyes kendővel (a Kupolyi által gondozottnak fekete babos kendő volt a fején), aki egy kissé ferdén tartotta a nyakát. Kupolyi pártfogoltjának „*a terme nem hibátlan, a bal válla kinőtt egy kicsit.*”⁴⁶ Pali és nagyapja leírásában tehát azonos elem a piros taréjú („*És a kakasnak piros volt a taréja? [...] – Hiszen minden kakas-taréj piros, apóka.*”⁴⁷) fekete kakas, illetve a pettyes kendő, ennél bizonytalanabb azonosságú a leány testtartása, Pali leírásából pedig teljesen hiányzik a kakas nyakán lógó csengettyű. A csengettyűről először a leány beszél Kupolyinak lázalmában: „*– Ahol szalad ni, egy fekete kakas, annak a fején van egy veres taréjsapka, abban a taréjban belül van egy taréjcsöngettyű, annak a szava után megyek, mert hallom azt csilingelni.*”⁴⁸ A csengettyűt Kupolyi képzelete helyezi utólag a taréjon belülről a kakas nyakába, amikor a helyi asztalosnál koporsót és fakeresztet rendel, a keresztre pedig kakast festet csengettyűvel a nyakában. A párbeszéd tanulsága tehát (melyet az elbeszélés második részének a kakas vaglyagosságára utaló zárata is hangsúlyoz), hogy az azonosság (kísértetiesen) valószínű, de nem bizonyos.

*

Úgy gondolom, hogy Mikszáth a magánéletből, a palóc környezetből hozott élményanyagot az aktuális kontextushoz is igazítva néha, és a titokzatos iránti általános emberi vonzalmat, érdeklődést kihasználva írja misztikus történeteit. A tematika már eleve kínálja a babonás gondolkodásmód történetalakítói és történetértelmezői lehetőségeinek kiaknázását, a befogadóra tett hatás fokozását és az olvasói igények többirányú kielégítését. Ahhoz, hogy *A fekete kakas* mégis hangsúlytalan darabja maradt a Mikszáth-életműnek, valószínűleg az olvasói szokások adott, történeti állapota jelentette a kiindulópontot. A misztikum érzékeléséhez nélkülözhetetlen érdeknélküliség ugyanis hiányzott a példázatos, allegorikus olvasásmóddhoz szokott, és gyakran a referenciális vonatkozásokat kereső 19. századi közönség olvasói szokásaiból.⁴⁹ *A fekete kakasnak* a misztikumot nem egyértelműen feloldó, a többirányú értelmezést lehetővé tevő szerkezete és befejezése azonban legalább annyira katartikus lehet mind a naiv, mind pedig a gyanakvó olvasó számára, mint például a rejtélyt egyértelműen kiderítő tréfacsináló vagy a detektívregény mintájára működő történeteké.

A fekete kakas azonban nem klasszikus értelemben vett detektívtörténet. Legalábbis nem abban az értelemben, hogy a titokra egyértelmű magyarázatot adna, mint ahogy azt a korábbi *Kísértet Lublón* megteszi. A lehetséges különböző perspektívákból való elgondolása tekintetében talán egyetlen Mikszáth-elbeszélés sem hagyja a történetekre vonatkozóan annyira kétségek, a történetmondás zsenialitására vonatkozóan felismerések között az olvasót, mint *A fekete kakas*. Todorovi értelemben is *fantasztikus*.⁵⁰

46 Uo., 22.

47 Uo., 53.

48 Uo., 24.

49 Vö. Tarjányi Eszter, *Utószó, avagy fantasztikum magyar módra = XIX. századi magyar fantasztikum regények*, Vál., az utószót és a jegyz. írta Tarjányi Eszter, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2002, 435.

50 Vö. Tzvetan Todorov, *Bevezetés a fantasztikus irodalomba*, Budapest, Napvilág, 2002, 25., ill. 31.

Kántor Lajos

A „szükséges” és a „jó”

Közel fél évszázad távlatából visszanezve másképp mutatkoznak a dolgok, mint ahogy azt mi, egykori erdélyi (romániai) magyar fiatalok, az ún. Forrás-nemzedék induló költői, prózaírói, kritikusai megéltük. Az itt következő tanulmány (egy készülő könyv fejezete) megpróbálja szembesíteni az időszeleteket, a kolozsvári *Korunk* 1961-es évfolyamának újraolvasása során – nevéen nevezve számos szerzőt és szöveget. Ez a fajta szembenézés talán nem csupán a romániai sajtó- és irodalomtörténet vonatkozásában érdemelhet figyelmet – a Kárpát-medencei térség egészére is vethet némi fényt.

A holtak már nem – az élők persze perelhetnek az újraolvasóval.

Régebben – legalábbis a *Korunk* szerkesztőségében – szokás, sőt kötelező volt (nem kívülről ránk erőszakolt kötelesség!) a rendszeres lapbírálat. Itthoni *Korunk*-gyűjteményemben egy halvány(uló) ceruzajelzésekkel ellátott számot találok, az 1961-es 8–9. jelzetű füzetet. A mai kommentárra érdemes-érdekes szövegeket keresve először a tartalomjegyzékben a szerzők-címek elé tett jelekre, szavakra figyelek föl; saját írással két szó váltakozik: „szükséges” és „jó”, illetve egy-egy vonal, amelyekhez aztán bent, a laptestben további megjegyzések társulnak. Most már emlékszem, a rám osztott lapelvező-bevezető „könyved” előkészületéről van szó itt, nehéz, nem éppen kellemes munka: egy teljes *Korunk*-lapszám végigolvasása során gyűjtött benyomások rögzítéséről. Egykori magamat tesztelhetem hát, no meg a kort, a körülményeket. Utólag önvédelemnek mondanám, bár valószínűleg 1961 szeptemberében-októberében(?) is annak szánhattam a (mindössze) kétszer előforduló „szükséges”-t (utóvégre ünnepi, azaz „felszabadulási” számról beszéltünk): Balázs Sándor hosszú (és hosszú, fantáziátlan című) cikkét, *A szocialista termelési viszonyok fejlődési üteme hazánkban*-t jelöltem így, a főlapból, valamint a „Világgazdaság, világpolitika” rovatban elhelyezett Gál Mátyás-cikket (*A kapitalizmus általános válságának új szakasza*). A lap első részéből egyetlen közleményt emeltem ki „jó”-val, bizonyos V. Aszmusz (oroszból fordított) eszmefuttatását (*Az olvasás mint munka és alkotás*), amelyben többek közt az *Anna Karenina*, *A Karamazov testvérek*, a *Don Quijote*, Puskin és Majakovszkij költészete szerepel példaként; és amely így végződik: „Nagy segítséget nyújthat az olvasó neveléséhez kritikánk és irodalomelméletünk. A jó kritikus – író, aki, ha lehet így mondani, az »emberek között«, »hangosan« olvassa és elemzi az irodalmi alkotást, amelyet bonyolult szervezetnek, nem pedig elvont gondolatok és tételek »formába« öltöztetett, egyszerű összegének tekint.” A rovatokból több írásnak adtam jó minősítést, egymástól meglehetősen különböző szerzők különféle tárgyú szövegeinek. Így: Szász Jánosnak (*Műzsák az asztalfőn*), Dán Klárának (*Kolozsvári filozófusok írásairól*), Pierre Daix-nek (*Beszélgetés az asztronautika új szakaszáról*), Jánosházy Györgynek (*Költő – receptre*). Külön-külön meg kellene most próbálnom indokolni egykori szavazatomat. Szász ugyan rovatindító jegyzetében nem fordít hátat a szocialista realizmusnak és a pártos elkötelezettségnek, de állítja, hogy

az „összeegyeztetetlen mindenfajta hitvitázó elvakultsággal”, egyoldalúsággal, a költői belső és külső formák területére nem lehet átvinni a világszemléleti egyértelműséget; nem lehet szembeállítani Majakovszkijt Becherrel, Éluard-t Tvardovszkijjal. Hogy Dán Klára recenziója miért tetszett, ma nemigen tudom megmagyarázni, az asztronautikáról folytatott diskurzus pozitív fogadtatása érthetőbb. Jánosházy Székely Jánossal folytatott polémiajában, a Horváth István verskötetét s a mellette kiálló kritikusokat védelmébe vevő vitacikkében érdekelt voltam, minthogy én is méltattam a *Krizantémok* című verseskötetét. Jánosházy keményen bírálta Székely János „szűk, mondhatni vulgáris” realizmusfelfogását, és „elvitathatatlan költői tehetsége”, gáttalan művészi fejlődése érdekében figyelmeztette vitafelet: „a merev esztétikai kánonok tisztelete saját költészetét fenyegeti”. Ennek nyílt kimondását azért is „jónak” nyilváníthattam, mert Székely mint az *Igaz Szó* versszerkesztője a fiatalokkal (a majdani *Forrással*) szemben is ugyanezt a merev esztéticizmust érvényesítette.

Megjegyzés (bejegyzés) nélkül maradt – többek közt – Lászlóffy Aladár szolgálatos („szükséges”?), szabvány ünnepi verse (*Harcok fénye*), Bajor Andor hasonlóan ünnepi publicisztikája (*Új hazai földrajz*), Szíves Sándor (*Találkozás Bukaresttel*) és Veress Zoltán prózája (*Ölélő tenger*). Annál több széljegyzetet találok Herédi Gusztáv főlaptesti vívmány-szövegéhez (*Parasztságunk kollektivistá életformája*). Több bekezdéséhez is odaírtam: „hamis!” – sőt azt is, hogy „felolvasni!”, vagyis a lapbírálaton résztvevőket szembesíteni az 1961 őszen is szembetűnően primitív szöveggel. Álljon itt egyetlen kiragadott mondat, emlékeztetőül: „Az élet biztonságosságára vall, hogy a kollektivisták már nem vetnek magas díszágyakat, hanem nyugodtan alusznak a párnákon, lepedőkön.” A faluhoz (a mezősegi Székhez) közelebb álló, néprajzusként a vidéket járó – és időnként a *Korunknak* riportokat hozó – Nagy Olga jobb minősítést kap tőlem a Fejő-üzemért, mozgósítónak véltem ugyanis ezt a riportját. És még „a szocializmus építőtelepéről” úgymond hírt hozó írásoknál maradvá, Farkas Helén semmitmondó összegezése (*A kollektív gazdálkodás megszilárdítása*) a legsűrűbben glosszázott, például így: „bármelyik szeminárium hallgatója tudja”. (Természetesen párt-szemináriumokra történt utalás.) Lupán Anna Mária közgazdaságinak szánt ismertetése (*A Tehnofrig üzem minőségi terve*) lényegében ugyanilyen jelzőket kap („semmitmondó az olvasó számára”, „napilapba való”). Francisc Pállnak S. Goldenberg várostörténeti monográfiája, a bukaresti akadémiai kiadásban napvilágot látott, Kolozsvár XVI. századát feldolgozó könyv recenzióját hiány- és felkiáltójelekkel kísértem. Például ezt a különösen furcsa mondatot: „A XIII. század második felében Kolozsvárt nemcsak románok és betelepített németek laktak, hanem magyarok is, hiszen a ma Luxemburg nagyhercegségben fekvő Echternach kolostor krónikájának idézett részlete arról értesít, hogy az 1241. évi nagy tatárjáráskor »magyarok végtelen sokasága esett el valamilyen Cluse (Clusa) nevű várban«.” (Ezt a mondatot is felkiáltójeleztem – ma is megtenném: „Az ismertett könyvvel kapcsolatos apróbb bírálati észrevételeink a mű tervére, egyes tisztázatlan vagy érvekkel nem alátámasztott kérdésekre, vitatható megállapításokra és más egynéhány általában kevésbé jelentős hiányosságra vonatkoznak.” – Apróbb, kevésbé jelentős hiányosságok?)

Az 1961-es évfolyam egészében egyes képet mutat. Az új évtizedet kezdő, januári lapszám címlapjára elsőként az került, hogy Pártpolitika és jólét, a bukaresti politikus Manea Mănescu (később Ceaușescu miniszterelnöke) cikkének címét (*A dolgozók jólétének emelése – a párt politikájának legfőbb célkitűzése*) tömörítette így valamelyik szerkesztő. Bent, a laptestben Nagy István cikke került az élre (*Választunk*), de előkelő helyet kapott (Mănescu előtt!) Lászlóffy Aladár verse is, holott a Ruha Istvánnak ajánlott *A hegedű húrjai* már nem a *Harcok fénye*-szerű zöngemény. Szerzője ugyan, évtizedek múltán – a Korunk Galériában is sokat szereplő kiváló hegedűsre emlékezés szerkesztőségbeli alkalmával –, nem lelkesedett verse előkereséséért, programba iktatásáért, mégis az induló költő egyik figyelemre méltó teljesítményének mondható ez a Lászlóffy-vers, leszámítva a benne föllelhető

feltétlen jövőhítt. Akkor mindenesetre úgy éreztük, hogy a belénk nevelt a priori hit itt sokkal emberibben szól, mint mondjuk a Mánescué vagy a Nagy Istváné. (Az „Ember és szocialista ember” című részben így: „...A szocializmus nem egy terület, ó, nemcsak ország, / hanem mérték, minőség, fokozat az ember útján, / mit mindenütt elérnek majd az életformák.”) A hegedű húrjai zárósorai viszont ma igencsak mentegetés nélkül idézhetők:

Négy húr a tér –
most újra megnyugodva hallgat.
Keresztben rajta a vonó – nagy, dőlt virág –
nem hervadó, csak fáradt,
mint új anya, vagy nyárra a barázda:
megtermette s kiosztotta
nektek a kívánt magokat.

Tudomásom szerint nem volt szándékosság abban, hogy épp e *Korunk*-szám Szemle-rovatában jelent meg Lőrinczi László (körülményes, magyarázkodó-köntörfalazó, de mégiscsak pozitív) kritikája a Méliusz művelte szabad versről (*Jegyzetek Méliusz József költészetéről*), amelynek elején Szilágyi Domokos és Lászlóffy rokon verseire is utal. („Mert képzeljük magunkat egy fiatal költő, tesztem azt Szilágyi Domokos vagy Lászlóffy Aladár bőrébe, akikenél leg-erősebben érzem egy sajátos arculatú költészet születési kínjait, és akikenél – bár korántsem kizárólagosan – határozott fajsúllyal jelentkeznek a szabad verssel való kísérletezés tehetséges eredményei, és nézzünk körül az ő szemükkal.”) A „Méliusz-probléma” taglalása során Lőrinczi fölveti a kérdést, hogy mit tehet és mit nem egy kommunista költő. A következő Szemle-cikket J. Nagy Mária egyetemi tanársegéd jegyzi (*Stilisztikai észrevételek Kányádi Sándor verseihez*) – és itt is megjelenik, a korabeli Kányádi-versekből kiindulva, a pártosság szempontja, „a szocializmust igenlő mondanivaló”. A Szemle és bírálat „Tudomány” fejléce alatt pedig Csehi Gyula folytatja fejtegetéseit egy szovjet könyv kapcsán, *A marxista-leninista esztétika mint művészetfilozófia* témában. (Jegyezzük meg, hogy a lap végén a Tartalom nem csupán magyarul olvasható, hanem – rövidített változatban – románul és oroszul is.)

Ez a kettősség – ami itt olykor még „kettős egységnek” látszik – végigkövethető az 1961-es *Korunk*-évfolyamon. Egyrészt a marxista örökség, a romániai szocializmushoz(?) igazodó jelen feltétlen elfogadása, a tökéletes betagozódás a Szovjetunió vezetett szocialista táborba – másrészt a többé vagy kevésbé érzékelhető újító-tisztító szándék, nem utolsósorban egy új (irodalmi) nemzedék térkövetelése, térhódítása állapítható meg a tizenegy (köztük egy dupla) lapszám újraolvasásakor. Csehi Gyula képviseli a korunkos öregek nemzedékét, a nemzetközi és a saját forradalmi hagyományt a mával összekapcsoló esztétikai-irodalomtörténeti igényt (*Proletárirodalmak a két világháború között*. 1961. 2.); a Gaál Gáborral egyidős pártmunkás, egyetemi tanár, Kohn Hillel a régi *Korunkat* és (Dienes utáni) szerkesztőjét az egyetemes és romániai politikai munkásmozgalom összefüggésben mutatja be (a már hét éve elhunyt) G. G. születésének 70. évfordulóján. A nem olyan rég, az ötvenes évek legelején, pártutasításra politikai osztály alá vett ideológus (Csehi is a támadó! közt volt!) most a feltétlen elkötelezettség, szilárdság példajaként jelenik meg: „Gaál Gábor, maga is elnyomott, üldözött – az elnyomott és üldözött igazsággal volt szolidáris, ezt szolgálta saját cikkeiben éppúgy, mint a *Korunkhoz* beérkezett írások feletti ideológiai-politikai őrtállásában” – állítja ki Kohn Hillel G. G. most már megfellebbezhetetlennek látszó káderlapját (1961. 7.). Belpolitikai vonatkozásban – a Kommunisták Romániai Pártja 40. évfordulójára készülődve, azt ünnepelve – a párthoz való feltétlen hűség („Egyek vagyunk a Párttal”), a szocialista építés, a népgazdaság sikereinek visszhangzása adja az alaphangot, külpolitikailag pedig a hidegháború szelleme hatja át a hidegháborút szavakban elitelő

cikkeket, összeállításokat. Az emberért – az embertelenség ellen cím alatt főként világirodalmi válogatást közöl a lap (1961. 3.), többek közt Paul Éluard (*Guernica*), Rafael Alberti (*Ballada arról, aki sosem látta Granadát*), Stefan Heym és Asturias szövegeivel, de a bevezetőt Erdélyi László, a világpolitikai rovat vezetője jegyzi (*Fasizmus, hidegháború, antifasizmus*), így igazítva el az olvasót a jelen kérdéseiben: „Amikor felmérjük a fasizmus veszélyét, számolnunk kell azzal, hogy a kapitalizmus általános válságának elmélyülése a tőkés rendszer belső ellentéteinek még nagyobb mérvű kiéleződését vonja maga után. A fasiszta terrorizmust az imperialista agresszorok utolsó üttőkártyájuknak használják, de az újfasizmus nem erejük jele, hanem halálos kór szimptomája.” Ebbe az összeállításba kerül Fábry Zoltán új publicisztikája is (*Hitler elment, a tábornokok maradtak*), a német militarizmus ellen folytatott harcát a stószai remete az NDK dicséretével kapcsolja össze: „A Német Demokratikus Köztársaság nem véletlenül lett a béketábor fontos tényezője. Itt és most először próbálkozik és valósul országos méretben németül valami egészen új, valami egészen más: a német nép mint a béketudat hordozója.” És ennek a szellemiségnek a képviselője, zászlóvivője, véli Fábry, Walter Ulbricht.

Itthoni, saját vers is található a *Korunk* antifasiszta összeállításában (a máig egyik legjelentősebb, talán a legjobb ebben a témában az előző évfolyamban jelent meg, Szilágyi Domokos ciklusa, *A halál árnyéka*); Veress Zoltán (*Üzenet ifjú kortársakhoz*) költőként mutatkozik meg, ígéretesen. A – később elnevezendő – *Forrás*-nemzedék tehát hallatja a hangját, mint látni fogjuk, egyre hangosabban. A pártévfordulóra készített lapszámban azonban az előttünk járó nemzedék(ek) a hangadó(k). Jánosházy György mint *Korunk*-szerkesztő, hosszabb idő után jelentkezik verscsokorral (*Áradó szívvel*. 1961. 5.), oldottabb formában zengi a Párt dicsőségét, szerelmes verssel köszöntve a kommunista örökséget folytató Román Munkáspártot („és rád találtam pártom”). A *Piros szívvel* indító ciklusnak ilyen részei vannak: *Mivé lennék nélküled*, *Egy ütemre*, *Holnap fölvezetsz a csillagokba*. (Jól emlékszem: nem a szerkesztőség kérte Jánosházytól az ünnepi verselést, ő jelentkezett a feladatra, ebben a műformában. Érthetően, a folyóirat élére került a műve – a teljes azonosulást kifejező szerkesztőségi vezércikk után.) Miron Radu Paraschivescu és Szemlér Ferenc pártverse (*Felirat a doftánai hősök síremlékére*) képviseli a továbbiakban a műfajt. Kiss Jenő és Szász János egy-egy négy sorosa ugyanígy Gagarin világraszóló űrrepülését köszönti, miként Kányádi Sándor is (1961. április 12.), második szakaszában így:

*Érdemes volt, érdemes:
Leninnel harcba menni,
erre a kéklő csillagra
vörös csillagot tenni.*

Hogy magamat se vonjam ki ebből a hangulatból, a lelkesedés felidézéséből, a *Korunk* novemberi, hagyományosan az októberi forradalmat ünneplő számára ugrom (amely a „Gheorghe Gheorghiu-Dej elvtárs hatvanéves” aláíratú fényképpel s a hivatalos üdvözlő levél, mármint a „központi” köszöntés szövegével indul, csak utána jön a szovjet tematika). *Emberföldrajz* című jegyzetem kijevi, leningrádi, moszkvai turistaút emlékeinek és a gagarini repülés visszhangjának leírásával illeszkedik be a szám egészébe. De az én bűnöm – ha ma annak olvasható – egy Jevtusenko-, egy Martinov- és egy Prokofjev-vers közlése is, Lászlóffy Aladár és Jancsik Pál fordításában. Akkoriban – még a középiskolai intenzív orosz tanulásnak az eredményeként – a szerkesztőségbe érkező orosz nyelvű irodalmi folyóiratokat képes voltam átböngészni, és kerestem-találtam fordításra érdemesnek vélt verset-prózát (inkább verset). Jevtusenkónak mint a szovjet irodalomban, sőt a közéletben új hangot próbáló költőnek neve volt már, mifelénk is, *A komisszárok* pedig, harcos tematikája ellenére, lírai értéknek tűnt – azt hiszem, ezen nem változtattak az évtizedek

–, talált Lászlóffy Ali saját költői hangjához. Az *Ágacska* pedig, Alekszandr Prokofjevától, tökéletes apolitizmusával, Jancsik Palinak való volt, a tolmácsi feladatot kitűnően oldotta meg. Az egy évvel későbbi, látványosabb folytatásba már Robert Rozsgyesztvenszkijt, Bella Ahmadulinát és Andrej Voznyeszenszkijt, illetve Lászlóffy Csabát (majd Bölöni Sándort) is bekapcsoltuk, én pedig írtam az összeállítás elé egy nemzedéki szempontú eszmefuttatást (*A szovjet költészet fiatalága*), amit, meglepő módon, 1963-as megjelenésű Forrás-kötetemből már kitanácsoltak. Úgy emlékszem, nem esztétikai, hanem irodalompolitikai volt az ok.

Mert hogy irodalompolitizáltunk már – részben a korabeli potentátokkal szemben, részben a hivatalosság „farvizén”, kihasználva nyíló lehetőségeket. Az 1961. februári *Korunk*-szám Szemle és bírálat rovatának élén talállok rá *Szélesre tárt kapuk* című beszámolóra: a romániai fiatal írók III. országos tanácskozásán már mi, jövődő *Forrás* is jelen lehettünk, a kor „elfogadott” irodalmának alkotóiként (például Nichita Stănescu, Cezar Baltag oldalán). A bukaresti Calea Victoriei-en, az Írók Házában, főképpen pedig az egyetemi könyvtár aulájában történtek föllevenítése mellett (asztalunkhoz jött Nagy István, sőt az elnök Mihai Beniuc is) helyzetünk tisztázása, megszilárdítása olvasható ki ebből a publicisztikai közleményből, akár vitában – például az *Igaz Szóval*. Erre utal a következő, igen jellemző (beismerem, nem túl elegáns) két mondat: *„Ma már valamennyiünk előtt nyilvánvaló, hogy a romániai magyar irodalom legfiatalabb »befogadottjai«, az öt-hat évvel ezelőtt jelentkezett költők, novellisták, irodalomkritikusok – Lászlóffy Aladár, Szilágyi Domokos, Veress Zoltán, Jancsik Pál, Bálint Tibor és a később csatlakozottak – »nemzedék-egysége« nem jelenthet valamiféle különállást, ahogy az írói tapasztalatban és korban előttünk járók is a szocialista építés szolgálatába állítják alkotó energiájukat. Éppen ezért érzékenyen kell reagálnunk minden pontatlan megfogalmazásra, amely esetleg zavart kelthet.”* Korábbi vitákra utal a cikknek a szabad vers védelmében elhangzó utalása, a „modernista törekvések” pozitív emlegetése, a konferencián elhangzottak szellemében. Hiszen ilyen „műfaji” kérdésekben folyt már a polémia, akár a szerkesztőségben belül is. (Leírtam már, de itt ismételnem kell: Balogh Edgár mondta egyszer nekem, pontosabban kérdezte tőlem: „mikor fog Lászlóffy Aladár olyan szép verseket írni, mint Létay Lajos?”...)

Párhuzamosan érvényesül azonban egy másfajta irodalompolitizálás is a hatvanas évek elejének *Korunk*jában: a Balogh Edgáré. Ennek – ma egyértelműen így mondhatjuk – félelmetes megnyilvánulása az 1961 júniusában közölt *Irodalompolitikai jegyzetek*. Noha beemelő-irányító szándékú mondatokban, felsorolásokban rólunk, fiatalokról is szól, tulajdonképpen pozitív minősítéssel (engem külön is megdicsér a Horváth Imre költészetét feltérképező tanulmányért), borzasztó nyelvi sivársággal érvényesíti az irodalom (múlt és jelen) „politikai konkordanciák” szerinti számbavételét – amin nem változtat „egy félreértés” publicisztikai szintű kizárása, „hogy értékeléseink magától értetődő feltétele az író művészi alkotóképessége, ami nélkül el sem képzelhető felelős írói szerep”. Csakhogy Balogh Edgár több mint hat nyomtatott oldalon át valójában egy politruki irányvezérség eszményét követve kíván új „napiparancsot” adni a romániai magyar irodalomnak, a proletárirodalmi hagyományokat kiteljesítő szocialista realizmus érdekében, Gaál Gábor örökségének legrosszabb pillanatait követve. A kortárs, „népi demokratikus táborra szélesített” íróársadalom történelmi előzményét, a folytathatóság és tagadás kérdését a parancs 1961-es megfogalmazója így összegezi: *„...antidialektikus volna, ha mai irodalmi termésünket egy általánosan értelmezett hazai magyar irodalomra akarnók visszavezetni. Ez a kategória a régi tőkés-földesúri világ ellentmondásaként magában foglalja ugyanis a régi polgári kultúrát is, olyasmint tehát, ami ma már legfeljebb csak ideológiai maradványok alakjában vegetál tovább. Időszerű – a szocializmus felé kibontakozott – hazai magyar irodalmunknak egy ilyen átfogó irodalomtörténeti kategóriához a közös földrajzi és nyelvi elemeken túl annyi a köze, hogy csírái kétségkívül már a*

kapitalizmus idején megszülettek: a nemzeti és osztályelnyomással tudatosan szembeszegülő proletárok irodalma alakjában. Ez az irodalom mint a hazai magyar polgári kultúra ellentéte vonta magához és szívtá fel érése során – az antifasiszta küzdelemben, majd a felszabadulás kedvező körülményei között – mindazt, ami a polgári élet és felfogás negációjaként kritikai realizmusban, különféle ideológiai és formabontó kísérletekben, főleg pedig a paraszti elmaradottságból menekülést kereső eszmei lázongásokban emberséget képviselt, szemben tőke és úriság osztályönzésével, nacionalista elfogultságaival, tömegellenes kasztszellemével.” Balogh kimondja, hogy a régi Korunk irodalompolitizálásához kell visszatérni, azt kell az új romániai valósághoz igazítva folytatni. Idézzük tovább a napiparancsra emlékeztetést, a példa felidézését: „Hol állott ez a szerep az irodalomtörténetet nemzetileg elszigetelő s az adott viszonyok között provinciálissá hervasztó filologizálástól, a homogénnek vett kategóriákkal való esztétizálástól? Gaál Gábor irodalompolitikája a marx–lenini ideológia határozottságával szakította szét a transzilvanizmus ködfüggönyeit, a romániai valósághoz mérte az erdélyi magyar írás reális feladatait, s az Erdélyi Helikon hivalgó előkelőségével szemben üzem, külváros, faluvég és erdő egyszerű embereinek adta meg a szót.” Konkretizálva, „sajátos irodalomtörténetünk” olyan írómonográfiáit sürgeti, mint a Salamon Ernőről, Brassai Viktorról, Kovács Katona Jenőről, Korvin Sándorról, Józsa Béláról megírandót, utánuk említi Méliuszt, Szilágyi Andrást, Asztalos Istvánt, Szentimreit – merthogy a Nagy Istváné már elkészült, Sóni Pálnak köszönhetően (csak a „politikai konkordanciák pontos számbavételével tartjuk még kiegészítendőnek”). Ahogy cikkét egy 1955-ös, a Román Munkáspárt II. kongresszusán elhangzott Gheorghiu-Dej-idézetrel kezdte – és többszörösen hangoztatta a román irodalomhoz való felzárkózást –, az utolsó bekezdéssel ráerősített felelős szerkesztőnk: „Az eddigi fejlődés törvényszerű menetének ismeretében sem kétséges, hogy pártos irodalompolitikával – a Román Munkáspárt irányításának maradéktalan érvényesítésével – időszerűen fokozhatjuk hazai magyar irodalmi életünk szocialista kapcsolódását az országépítés üteméhez, szorosabbá fűzhetjük éltető viszonyunkat a szocialista román irodalommal, s forróbban és bensőségesebben léphetünk be az egész szocialista világ nemzetközi vérkeringésébe is.” (Jegyezzük meg: Balogh Edgár írása nem vezércikkhelyen jelent meg, hanem a Szemle és bírálat rovat élén...)

Azt ugyan nehéz volna felmutatni ennek az időszaknak a Korunkjából, hogy valamegyikünk is a már többé-kevésbé rendszeresen közlő fiatalok közül nyíltan vitába szállt volna ezzel az ortodox marxista-leninista irodalomszemlélettel, pártos romániai elkötelezettséggel – mégis, azt gondolom, akár 1961-es (irodalmi) közléseink is elkülönülnek, legalább hangvételben, a most B. E.-től idézettekétől. Közel fél évszázad távlatából nézve vissza korai Horváth Imre-szintézisemre (amely egyébként meghozta baráti, noha a költő részéről szemérmesen tartózkodó, kapcsolatunkat), az értékelés lényegén, a kiemeléseken, a (szelíden jelzett) tévutakra rámutatáson (leltárkészítés az ország napfényes földjéről – a tömör négysorosok korszaka után) nem kellene ma sem változtatnom, csak e korántsem pozitív változás okát lehet már nyíltabban megnevezni (Horváth Imre hűsége. 1961. 4.). Az „öregek” új termésének bíráló számbavétele volt az országjáró költő, Kiss Jenő „inkább ódikus, mint ódai hangú”, építő költeményeiről írt kritikám, amely már címével provokatívnak hathatott: *Ámulat vagy megértés?* (1961. 7.) Az éveik számát tekintve előttünk járók egyikéről, a befutott *Utunk*-szerkesztő poétáról, Márki Zoltánról Láng Gusztáv készített higgadt, pontos kritikai elemzést (*A tengerész és a halál.* 1961. 11.), „a pártos öntudat, a minden elemében a kommunizmus eszményeire épülő világnézet”-et szembesítve az esztétikailag értékelhető megvalósítással. És természetesen itt vagyunk mi, ifjú költőinkkel a *Korunkban*, csoportosan is. Szilágyi Domokos (*Szerelmes versek a szabadsághoz* – részletek az *Álom a repülőtéren* című ciklusból), Lászlóffy Aladár (*Az esti sípszó*), Jancsik Pál (*Meditáció*) és Fábíán Sándor (*Minden úr ellen*) verseit Szilágyi Júlia vezeti be (még nem tagja a szerkesztőségnek) (*Közülünk jöttek.* 1961. 10.), a lírai minőség elismerését ideológiai-irodalompoliti-

kai igazolással támasztva alá: „Egy tőről sarjadtak, egy nyelvet beszélnek, »Ötszirmú csillagot« hordanak homlokukon, a tenyerükben. Ugyanazt, amely zászlaink selymén, gyáraink kapuján, könyveink borítékán ékeskedik és hirdeti: a dolgozóké a hatalom és a dicsőség, az igazság és a szépség.” És azt is hozzáteszi a korigényhez igazított, elegánsan megfogalmazott káderlaphoz: „Gagarin és Tyitov kortársai ők.”

Hát így irodalompolitizáltunk, mondhatnám „nemzedékileg” – de többről is szó volt. A régi, az öreg *Korunk* tekintélyére támaszkodva a fiatalság felé fordulás kezdett programmá válni, és ebben főnökeink, mármint Gáll Ernő és Balogh Edgár partnerként viselkedtek. „*Korunk világnézete és tudománya – ki a legtájékozottabb?*” címmel még 1960 novemberében és decemberében versenysorozatot hirdettünk középiskolások számára, 1961 januárjában és február elején pedig meg is rendeztük ezt a korunkos „Ki mit tud?”-ot Nagyváradon, Székelykeresztúron, Székelyudvarhelyen és Kolozsvárt, látványos sikerrel. Az ideológiai (ön)igazolás ezúttal sem hiányzott – a kérdések (amint ez a folyóirat 1961. februári számában olvasható) a *Lupta de clasă* (a párt úgymond elméleti folyóirata), a kolozsvári „testvérnap”, a *Tribuna* és a *Korunk* számai alapján készültek (ha emlékezetem nem csal, Szabó Sándorral, a lap ifjú ideológiai szerkesztőjével közösen végeztük e munkát) –, de a lényeg túlmutatott a hivatalosságon, az osztályharcos szemléleten. A népes közönség mellett a résztvevők minősége hangsúlyozandó; érdemes a nevek említésével visszatekinteni a nyertesekre, a 21. század első évtizedéből. Ki gondolta volna, hogy a *Korunk* majdani főszerkesztő-helyettese is a versenyzők, a diáknyertesek között van? A kolozsvári vetélkedőn ugyanis a brassais Horváth Andor lett az első, megelőzve Szabó Bálintot. A díjazottak közt volt Nagy Ágnes, Ágopcsa Marianna és Gellért Gyöngyi is. Nagyváradon Kiss Mária nyert Vajda Sándor előtt; Keresztúron Demeter Elek és Geréb Géza tizedikes után következett Hegedűs János tizenegyedikes; Székelyudvarhely képviselőjében Balázs András a győztes, a vlahicai Ferencz Csaba lett a második. (Nem volna érdektelen felmérni legalább az első hat helyezett későbbi életútját – nem csupán a közéletben, kultúrában-irodalomban ismertté váltakra utalva.)

Mínthogy – bevallva – a magam *Korunk*-történetét (is) írom, nem hagyhatom említés nélkül Kerelószentpálon készült riportomat. A helyszín megválasztásában (*Hivatása: falusi értelmiségi*. 1961. 10.) a Maros menti faluban tanító Nagy Erzsébet kétségtelenül szerepet játszott (Kolozsvárt ismerkedtünk meg, két év múlva feleségem lett, majd két fiunk anyja); ez a még nem családi kapcsolat mindenesetre segített abban, hogy ne a szokásos egyszeri riporterlátogatás nyomán szülessenek a leírások, az ítéletek – úgy érzem, nem vívmányriport, hanem ember közeli falu- és értelmiségi-bemutató sikeredett az 1961 nyarán tett látogatás során. És még egy öröm: a grafikus Tóth Lászlót sikerült meggyőzni egy szentpáli „kiszállás” erejéig, jó rajzok kísérhették így kevés riportjaim egyikét. (Később, a Besztercéről szólót, Cseh Gusztáv barátom rajzai élenkítették.)

A képzőművészeti közlésekben az 1961-es évnél két, súlyosabb mozzanatát is emlétenem kell. Emlékezetem szerint rám bízott a nyolcvanéves Picasso köszöntésére szánt rebrók kiválasztása (a néhány soros magyarázat „a spanyol származású nagy francia kommunista festőről”, a haladó sajtóra és a békeharcosra utaló sorok szerzőségét átengedem, utólag mindenképpen, a rovatvezetőnek, Jánosháznak). Banner Zoltán tanulmányát Nagy Albert művészetéről tudtommal nem én szerkesztettem, a *Korunk* további Nagy Albert-elkötelezettségét viszont vállalom, természetesen. (Barátságunk, a kiváló festőnek járó tisztelet a *Fehér volt a világ* című Kriterion-kötetben csúcscsodott, jóval N. A. halála után.)

És még egy adat a decemberi lapszámból: bukaresti és kolozsvári román nemzedék-társaink közül a lírikusokat a neves fővárosi esztéta, Crohmălniceanu bevezető tanulmányával (*Öt fiatal költő*) közöltük; Leonida Neamțu, Cezar Baltag, Ilie Constantin, Nichita

Stănescu és Gheorghe Tomozi alkotta az ötöket (a fordítók: Kányádi Sándor, Jancsik Pál, Lászlóffy Aladár, Jánosházy és Deák Tamás). Ugyanitt jelent meg Vasile Rebreanu két novellája, Bálint Tibor fordításában. És ebben a lapszámban is megtalálható a nemrég indított, a folyóirat frissítésére-könnyítésére kitalált Fókusz-rovat (mint a Krónika alrovata); Bajor Andor, Szász János, Banner Zoltán, László (V.) Ferenc (a zenész) ismétlődő szerzői a rovatnak (én decemberben *Patika-mérleg – patika-méreg* címmel írtam a főként Marosi Péterre jellemző, dekázó kritikát pellengérező jegyzetet). Egy levelet is találok, rendezés közben (1961. december 10-i keltezésű); az új rovat koncepciójára kérdez rá, nekem címezve, László Ferenc Nagyszebenből (végzés után oda helyezték, a zenekarba); nyilván én kértem fel őt a rendszeres Fókusz-közreműködésre, tőlem kérte számon, jogosan, hogy merre akarjuk vinni a rovatot, mert egyelőre még eléggé heterogén. Bizonyára igaza volt régi kedves osztálytársamnak (első elemitől jártunk együtt a reformátusokhoz, ő aztán átment a zenei középiskolába). De hát aligha ez volt az egyetlen kifogásolható, megoldandó szerkesztői kérdés akkor a *Korunknál*.

Zelei Miklós

Jelen van és figyel

Beszélgetés az Új Könyvpiac tulajdonosaival:
Lafferton Kálmánnal és Pécsi Györgyivel

Összeírtam néhány témakört, amiről beszélgetniünk kellene, mielőtt elmentem az Új Könyvpiac felelős kiadójához, Lafferton Kálmánhoz és felelős szerkesztőjéhez, Pécsi Györgyihez. Meg akartam kérdezni, vajon mindenki nemzeti hős, aki a tudás leértékelődésének, az irodalom szerepvesztésének idején kulturális vállalkozást, könyvújságot alapít. Aztán a hősiességet kerültük, s a munkánál maradtunk. A házaspár húsz éve dolgozik szenvedéllyel és szakszerűen a magyar irodalomért, a magyar könyvért. A nyolcvanas évek végén indult sok kiváló lap közül elvétele tudott egy-egy fennmaradni. Az Új Könyvpiacnak sikerült. Meglehet, csak ennyi a titkuk: kicsi szerkesztőség, nagy munka.

– Magyar tulajdonos kulturális vállalkozása az Új Könyvpiac. Hogyan kezdődött, mi az alapítás története?

Lafferton Kálmán: – Egy író barátunk szólt 1990 nyarán, hogy indul egy kft., négyen már vannak, és kellene egy ötödik tulajdonos. Merthogy abban az időben egymillió forint volt a tőzsrésztőke, amelyet le kellett tenni a cégalapításhoz, s legalább a felének valóban meg kellett lennie, amikor a cég elindult. Négyen már voltak, az négyszázezer forint, és kellett az ötödik százezer, hogy meglegyen a tőzsrésztőke fele! A másik felét ugyanis a cég ráért pontosan egy évvel később befizetni.

– 1990 nyarán ez még sok pénz volt?

– Igen, sok. Nekünk mindenképpen. Merthogy nem volt! Úgy kellett összekalapoznunk a családon belül. És nem is lapkészítésről volt szó, hanem egy Ausztriában terjesztett reklámújság, a *Bazar* magyarországi terjesztéséről.

– Örök ifjúság, fogpaszta, antik bútor?

– Így valahogy... Az ősterv a *Bazar* terjesztésére vonatkozott, nagy, szivárványos elképzeléssel, hogy majd hatalmas bevételre teszünk szert általa. Az alakuló beszélgetés végén bólintottunk, hogy rendben van, beszállunk, megpróbáljuk ezt a pénzt előteremteni. És gondolkodtunk, vajon hogyan is kell ezt a tevékenységet csinálni?

– Mi volt a cég neve?

– InterCity Kft.

– Volt már terjesztési tapasztalatod korábbról?

– Semmi. De a társaságban a gyakorlati kérdésekhez nekem volt a legtöbb affinitásom, merthogy műegyetemet végeztem.

– *Milyen szakon?*

– Gépészkaron, azon belül termelési rendszer szakon, úgyhogy nem voltak számomra szokatlanok, pláne ismeretlenek a gazdasági folyamatok, törvényszerűségek. De nem közgazdász voltam, és sose foglalkoztam lapterjesztéssel.

– *De a mérnöki agy rendet teremt?*

– Szeretem a jól látható számok világát, abban én elég otthonosan mozgok. Láttam, hogy a tervek túlzóak, megalapozatlanok, s hogy a papír elbírja őket. Azt követően, hogy beszállítunk Ausztriából tízezer vagy húszezer példány újságot, senki sem tudta, hogyan terítjük az országban. Mivel mozgatjuk? Hol vannak a célállomások, ahol a szállítmányt fogadják és terjesztik? Nagy, szürke köd volt az egész. Senki sem értett a lapterjesztéshez, mi több, semmilyen felszerelésünk vagy infrastruktúránk nem volt hozzá. Györgyinek volt egy Erika írógépe, ez volt az egyedüli technikai eszközünk. Ekkor vetette föl Györgyi, mi lenne, ha indítanánk egy hirdetési lapot, *Könyvpiac* címmel. Ez az elnevezés akkoriban meglehetősen provokatívnak számított, mert még javában folyt a vita, hogy a könyv árú-e vagy sem. Mivel mindenkinek megtetszett az ötlet, és senki nem tudta, hogy fogjunk bele a *Bazar* terjesztésébe, úgy döntöttünk, hogy inkább könyves lapot jelentetünk meg. Persze ehhez sem volt számítógépünk, nyomtatónk, szkennernk, faxunk és megfelelő tudásunk. De egy, a lapkészítésben, a számítógépes tördelésben jártas ember segítségével sikerült 1990 decemberére megjelentetnünk az első mutatványszámot: tizenhat oldalon, műnyomó papíron, végig színes, gusztusos kivitelben, húsz ezer példányban. Állati nagy bukta volt! Ugyan sikerült valamennyi hirdetőt találni a még nem látott laphoz, és az érdeklődés is várakozáson felüli volt, de a befolyó hirdetési és lapeladási bevétel, húsz forintért lehetett megvenni egy számot, meg sem közelítette a nyomdaköltséget.

– *És a szellemi siker?*

– Meglehetősen jó volt a fogadtatás, az új lap láttán nagyon sokan felkapták a fejüket! De sajnos, csak szellemi sikerből nem lehet lapot kiadni. Az első szám gyakorlatilag elvitte a tőkénk kétharmadát, miközben a munkánk után egy fillért nem láttunk. Ráadásul ekkor omlott össze Magyarországon a könyvpiac, ekkor rogytak térdre a nagy állami könyvterjesztő vállalatok, az Állami Könyvterjesztő Vállalat, a Művelt Nép és a Téka, és ekkor zsugorodott töredékére a huszonnégy nagy állami könyvkiadó is. Ezzel párhuzamosan gombamód alakultak és jöttek létre az új magánkiadók és -terjesztők. Ebben a környezetben kellett talpon maradnunk. Világos volt számomra, ha nem tudjuk nyereséggel megjelentetni a lapot, akkor rövid úton kimúlik. Az első szám után azt mondtam az ügyvezetőnek, ha mindenki bábáskodik a lap fölött, akkor nincs esély a megmaradásra, azért kardoskodtam, hogy csak egy ember legyen a gazdája. Mivel Györgyi volt az ötletgazda, megbízott a lapkiadási teendők elvégzésével, amit a többiek is elfogadtak. Az volt a feltételem, hogy szabad kezet kapjak az ügyintézéshez. Az első dolgom az volt, hogy a *Bazar* terjesztését levettem a napirendről, mert nyilvánvaló volt, ha bármilyen másik tevékenységbe fogunk, akkor búcsút mondhatunk a *Könyvpiac* következő számának. Másodsorban a lapot kellett úgy átalakítani, hogy kisebb legyen a megjelentetés költsége. A példányszámon nem változtattunk, de a papír minőségén és a megjelenés gyakoriságán igen. A drága műnyomó helyett felerészben olcsó ofszetpapírt használtunk, áttértünk a kéthavi megjelenésre, az olvasóknak pedig ingyen adtuk a lapot. E változtatásoknak, és főként a növekvő számú hirdető partnernek köszönhetően a negyedik számunk megjelenése után elmondhattam, hogy sikerült a kft. pénzügyi egyenlegét nullára hozni. Igaz, hogy egy fityinget nem láttunk a munkánk után, de életképesnek bizonyult a lap és az sem volt lényegtelen, hogy menet közben beletanultunk a lapszerkesztési és kiadási teendőkhöz.

– *Miből éltetek?*

– Györgyi születési szabadságon volt, én pedig a Képző- és Iparművészeti Szakközépiskola kollégiumának voltam a nevelőtanára. Szerencsére a munkám és annak beosztása lehetővé tette, hogy mellette sok időt foglalkozzam a lappal.

– *És mi lett a Bazzarral?*

– Szerencsére nem indult el. Ha elindul, akkor vége a *Könyvpiac*nak. Kiderült az is, hogy az InterCity Kft. nem életképes, csak idő kérdése, hogy mikor dől össze és temet maga alá bennünket. Mivel ezt nem akartuk megvárni, úgy döntöttünk Györgyivel, hogy kilépek a kft.-ből és magunk próbálunk szerencsét. Egy év kemény munka után egy fillér nélkül távoztam a társaságtól, az engem megillető tulajdonrészemért a *Könyvpiac* kiadási jogát vásároltam meg. Ez volt a tanulópenz, enélkül soha nem vágtunk volna bele lapkiadásba. Úgyhogy nem üres kézzel távoztunk, amikor 1991 nyarán elköszöntünk az InterCity Kft.-től, s szeptemberben már meg is jelent az *Új Könyvpiac* címre keresztelt édes gyermekünk. A kiadására pedig megalapítottuk a ma is működő vállalkozást.

– *A Lafferton és Tsa Bt.-t?*

– Igen, a Lafferton és Tsa Bt.-t, éppen húsz éve. Nemcsak névváltozással kívántuk jelezni lapunk változását, hanem formátumváltással is. A folyóiratformát felváltotta a napilapméret, a műnyomó-ofszet minőséget az újságnymó papír. De továbbra is megtartottuk a nagy példányszámot. Nagyon fontos feladat volt, hogy a húszezer példányban megjelenő *Új Könyvpiac*ot az utolsó példányig eljuttassuk az olvasóhoz. A terjesztésben kezdetben magam is oroszlánrészt vállaltam, magpakoltam az autónkat újsággal, és boltról boltra vittem.

– *Milyen autóval terjesztettél?*

– Egy pöfögő Wartburggal.

– *Négyüteművel?*

– Kétüteművel. Az apósomtól kaptuk, hogy könnyebben tudjunk mozogni a gyerekekkel, például a nagyszülőkhöz, de használtam, amire csak tudtam. Hamar kiderült, hogy ketten már kevesen vagyunk a laphoz, szükségünk van gépi és emberi munkaerőre. 1992 januárjában beruháztunk egy számítógépre és nekiálltunk tanulni. Amikor a gyerekek lefeküdtek este, mi akkor kezdtük az éjszakai műszakot, nemritkán hajnalig. Nagyon fárasztó volt, de megvolt az értelme az erőfeszítéseknek. Ha szerényen is, nagyon beosztva minden lépést, minden kilométert nagyon kiszámolva, de már az első számtól kezdve hozott a konyhára az *Új Könyvpiac* kiadása.

– *Budapesten terjesztettetek vagy országosan?*

– Az első számtól kezdve országosan terjesztettük az *Új Könyvpiac*ot.

– *Hogyan?*

– Még az intercity-s időszakban felvettük a kapcsolatot az ÁKV-val, a Művelt Néppel, a Tékával, ahol örömmel fogadták a lapunkat, ezért csak annyi dolgunk volt, hogy a nekik szánt mennyiséget leszállítsuk a vállalat központjába. Az ekkor még kis létszámú magánkönyvesboltokkal viszont egyenként kellett felvenni a kapcsolatot. Ugyanilyen keserves feladat volt a kiadók feltérképezése! Személyesen mindegyiket megkerestük, és tájékoztattuk őket a lapunk kínálatáról. Rengeteget gyalogoltunk, autóztunk ekkor, de nem lehetett megtakarítani. Cserébe rövid időn belül naprakészen megismertük a könyvszakmát,

kinek hol a székhelye, kinek mi az elképzelése, terve. Ekkor vetődött fel bennünk, mi lenne, ha megszerkesztenénk a kiadók és könyvkereskedők adattárát. A kiadványt, amelyet 1993 óta folyamatosan megjelentetünk, nagy örömmel fogadta a könyvszakma, segítségével bárki könnyűszerrel kapcsolatba léphet a hazai és a határon túli magyar kiadókkal vagy kereskedőkkel. Kezdetben bibliaként tartották számon, lopták egymástól a cégek.

– *Nem ingyenes kiadvány?*

– A bekerülés ingyenes, de magához az adattárhoz pénzért lehet hozzájutni. A cég- és könyvészeti adatokat két év múltán már nemcsak nyomtatva, hanem elektronikusan is elérhetővé tettük, kezdetben floppyn, később CD-n. Peter Weidhaas, a frankfurti könyvvásár neves igazgatója, akivel a kilencvenes évek derekán először készítettem interjút, amikor a lapunk mellett az adattárunkat is megmutattam neki, fontosnak tartotta kihangsúlyozni: *„Ahhoz, hogy egy könyvszakma megszervezze magát, olyan kiadványra van szüksége, amely a kiadókat és a kereskedőket föltérképezi.”*

– *Milyen változásokon ment keresztül az Új Könyvpiac?*

– Kezdetben nyolc, aztán tíz, majd tizenkét oldalon jelentünk meg. A kilencvenes évek derekáig főként a könyvszakmára, annak változásaira koncentráltunk. Nagyon sok interjút készítettünk kiadókkal, kereskedőkkel, könyves szakemberekkel, főként azt firtatva, milyen könyveket fognak megjelentetni és hogyan kívánják őket eljuttatni az olvasókhöz. Nagy változást jelentett az 1998 szeptemberében indult Könyvsarok rovatunk, amely neves szerzők tollából szakszerű recenziókkal gazdagította lapunkat. Ekkor már legtöbbször tizenhat, olykor húsz oldalra nőtt a terjedelem. Az igazán jelentős megújulás 2002 januárjában következett be. Tartalmilag és formailag egyaránt nagyon megváltozott a lapunk, ekkor nyerte el a ma is ismert alakját. Ízig-vérig az olvasónak szóló könyves lap lett, tele sok-sok könyvbe-mutatással. Azt a filozófiát valljuk, hogy mindent a könyveken keresztül mutatunk be.

– *Minden megyébe eljut a lap?*

– Talán az se túlzás, ha azt mondom, hogy minden nagyobb városban jelen vagyunk. Nemcsak a könyvesboltokban, hanem a hírlapárusoknál és a könyvtárakban is. A határon túlra sajnos éppen csak eljut a lapunk, pedig mi készek vagyunk nagyobb példányszámot is biztosítani számukra.

– *Ha visszatekintünk az elmúlt húsz évre, voltak gazdaságilag igazán fenyegető korszakok?*

– Szerencsére nem. Mi nem vagyunk nagy cég, komoly fenyegetések között nyilván nem létezhetnénk.

– *Hányan dolgoztok benne?*

– Négyen, plusz a könyvelő. Rajtunk kívül van egy szerkesztőségi titkár, egy irodavezető-szerkesztő, aki marketinggel is foglalkozik, kis túlzással szólva azonban mindenki mindent csinál. De azt is mondhatnám, hogy kétszázhuszonnégyen vagyunk, mert ha valaki megnézi a honlapunkat, láthatja, hány szerzővel voltunk, vagyunk kapcsolatban. Mint felelős szerkesztő 2002-ig én jegyeztem a lapot. Miután áttértünk az új formára, és azt mondtuk, hogy a könyveken, a szerzői teljesítményeken keresztül próbáljuk meg bemutatni a könyvszakmát, azóta Györgyi a felelős szerkesztő, én pedig a felelős kiadó.

– *Hányszor jelentek meg egy évben?*

– Tízszer. Nyolcszor standard formában, tizenötezer példányban. Májusban és novemberben könyvheti, illetve téli könyvvásári katalógusként, százezer példányban. A kataló-

gusok üzletileg megtérülő kiadványok, míg a standard számok megjelentetésével, a mai gazdasági helyzetben, támogatás nélkül már nem boldogulnánk.

– *És közben rászoktál az olvasásra mint egykori műegyetemista?*

– Valamikor az ezredforduló táján ellátogatott hozzánk egy könyvügynök Angliából. Akkor még nem itt, a tágas Erkel utcai irodában voltunk, hanem a lakásunkkal szemben bérelt pici, ötven négyzetméteres lakásban. Hosszan elbeszélgettünk, megnézte az *Új Könyvpiacot*, a *Heti Könyvpiacot*, kéthetente megjelenő kereskedelmi lapunkat, az adattárat és a honlapunkat, amely akkor még gyerekcipőben járt, majd nevetve mondta: „*Tudják, ezt nálunk egy irodaháznői cég végzi, legalább ötven-hatvan emberrel.*” Ezért aztán olvasni csak lopva, sátoros ünnepeken tudok, amikor nem rohanok az egyik helyről a másikra.

– *Hogyan lesz valakiből szellemi vállalkozó?*

Pécsi Györgyi: – A nyolcvanas évek legvégén megnyíltak a határok, én Vas megyei vagyok, gyakran jártunk haza, Nagytilajba. Átjártunk Burgenlandba is, és ott összemerkedtünk egy Szeberényi Lajos nevű úrral, aki a burgenlandi magyarságnak egyik képviselője volt, és nagyon sokat beszélgettünk vele. Azt mondta ez az öregember, hogy ha a politikusok nem csinálnak nagy stiklit, akkor Magyarország ugyanolyan jólétben fog élni, mint Ausztria. Ő hat évet mondott először, aztán módosítottuk ezt, és kiegyeztünk tíz évben, hogy tíz év múlva Magyarország eléri Ausztria színvonalát. Mondtuk, hogy ez baromság. De azt felelte, hogy nem! Mert 1955-ben, amikor kimentek Ausztriából a megszálló csapatok, akkor nem éltek jobban az osztrákok, mint a Rákosi-rendszerben itt az emberek. És annyi erő, tehetség, szorgalom van Magyarországon az emberekben, hogy ha nem csinál nagy stiklit a politika, és hagyják, hogy az emberek működjenek, dolgozzanak, tíz év múlva el fogják érni az ausztriai életszínvonalat. Na most ugye már húsz év van mögöttünk, de nem nagyon közeleedtünk ahhoz az életszínvonalhoz. Óriási várakozás volt húsz évvel ezelőtt a társadalomban, nagy energiák szabadultak fel és óriási mozgás indult el. Azt gondoltuk mi is, ahogy a magyarországi társadalom szerintem döntő többsége gondolta, hogy egy kicsit harmadikút-szerű modell fog itt Magyarországon létrejönni. Nem elvadult kapitalizmus, de nem is kommunizmus, hanem a svéd vagy dán modellre hasonlító jóléti szocializmus, nagyon erős középosztály, a kisvállalkozók megerősödnek, és föl fog virágozni az ország. Mindenki, akiben valami mocorgott, elkezdett valamit csinálni. Teljesen ösztönösen. Mert nagy bátorítást nem kaptak! A rendszerváltás előtt pár évvel már a Széphalom Könyvműhelyben dolgoztam Mezey Katalinnál, és valahogy belekeveredtem ebbe a könyves, könyvkiadói világba. És miközben az InterCity Kft. sitty-sutty, egy év alatt csődbe ment, azért azt is érzékeltük, hogy van még hely a nap alatt, lehetne mozdulni. Pénzünk nincsen. De nem is kellene megvárni, amíg majd megmondják, hogy „rendbe jött a gazdaság, fölszedtük a szocializmus alapjait és már építjük a kapitalizmust”, hanem magunk is kezdhethetnénk magunkkal valamit.

– *Másként még most is várakozhatnánk, hogy a startpisztoly eldőrdüljön.*

– És persze nagy gyanútlanág, jóhiszeműség volt bennünk. Mert teljesen a perifériáról, pénz nélkül álltunk neki. Egyetlen oka volt annak, hogy belevágtunk ebbe a vállalkozásba, az a lendület, ami megvolt az országban akkor. Hogy itt most lehet mozdulni. Nem tartott túl sokáig, talán '89-től '91-ig. A reprivatizáció elmaradásával kiderült, hogy itt nem arról van szó, hogy az egész ország kárpótlást kapjon a kommunizmusért. Elmaradt a tavaszi nagytakarítás is... És azután folyamatosan nyesegették a vállalkozókedvet. Az egyik határkő, amikor megszakadt ez a lendület, szerintem a reprivatizáció elmaradása volt. A másik talán ennél is brutálisabb esemény, amikor hatalomra került a Horn-kormány, és leállított-

ta Magyarország világkiállítási programját. Abban az egy-két évben, amíg úgy tudtuk, hogy lesz a világkiállítás, láttam, tapasztaltam, emberek és kisvállalkozások iszonyatosan készültek rá, hogy mozgósítsák az energiáikat, és bennük volt, hogy meglendül az élet, ugyanúgy, mint Spanyolországban. Furcsa most 2010-ben arról beszélni, mennyi energia volt ebben az országban akkoriban, ami elpazarolódott.

– *Hol vagy te ebben a történetben az Új Könyvpiaccal?*

– Ez a lendület vitt minket is. A Széphalom Könyvműhelyben akkor ismerkedtem én is a kiadással. Hirtelen változott akkor a könyvszakma. Először a kiadást privatizálták, majd egy jó idő után a kereskedelmet is. Hirtelen létrejöttek új könyvkiadók, nagyon nagy számban. Majd amikor a kereskedelmet is privatizálták, szétestek a nagy hálózatok, s rengeteg könyvesbolt meg könyvkereskedés nyílt az országban.

– *Már szűntek is meg boltok?*

– Nem nagyon szűntek meg, akkor nyíltak. Értelmiségi emberek csinálták, megyeszékhelyeken, nagyobb városokban, akiknek az volt a céljuk, hogy rétegirodalmat adjanak el. Nem milliókat akartak keresni, hanem minőségi irodalmat akartak eljuttatni az embereknek.

– *Szabadon és saját vállalkozásban, önállóan.*

– Hogy létrehozzanak kis családi könyvesboltokat, ahol minőségi könyveket árulnak, rendezvényeket szerveznek, jó szellemi hangulatot teremtenek. És megélnék belőle. Nem meggazdagodni akartak. Megélni. Ösztönösen tudta mindenki, hogy a nagy hálózat nem erre fog specializálódni. A Széphalomnál is az volt a gondunk, hogy megjelentettük a könyveket, de nem tudtuk hol eladni. És egy nagyon furcsa helyzet volt, mert akkor mindenki óvta, féltette az információt. Kiadók embereket alkalmaztak arra, hogy vadásszák a könyvkereskedések címét Budapesten és országosan. Úgy gondolták, hogy aki előbb ér oda, az adja el a könyveit. Elég abszurdnak tartottam ezt a helyzetet, és jött az ötlet, hogy akkor szüntessük meg ezt az abszurdumot. Legyen minden nyilvános. És működött az ötlet, mert az indulásunkkor, amikor az A3-as újságunkat kiadtuk, nagyon sikeresnek minősült. Kereskedők, kiadók hirdették címeiket, szolgáltatásaikat, és ilyen egyszerűen szűnt meg az abnormális titkolódzás. *Könyvpiac* lett az újság címe, én találtam ki. Azt gondoltam a nagy eszemmel, hogy valami jó kis provokatív címet találtam ki, de aztán kiderült, hogy a két háború között az Officinánál már megjelent ezzel a címmel egy pár számot megélt periodika. Erről nem tudtam, hanem csak azt tudtam, hogy a könyvszakma átalakulásának az értékelése elmaradt. Senki nem merte leírni, hogy a könyv áru. Mert az tabunak számított a kommunista rendszer idején. És amikor kijöttünk ezzel a címmel, hogy *Könyvpiac*, sokakat elborzasztottunk. Bár piacszerűen működött már minden. Az első tíz év alatt rendeződött a könyvszakma helyzete. Látszott, hogy már fölösleges a cégekkel foglalkozni, mert mindenki ismeri a szereplőket, akik elfoglalták a helyüket, s nagyon sok újdonság egyelőre nem történik. Foglalkozunk hát az értékes könyvekkel, ezekre irányítjuk a figyelmet! Elindítottuk a kritikai, szemlélő rovatot.

– *Még térjünk vissza a kezdetekhez. Sikerült-e begyűjteni külföldi tapasztalatokat?*

– Nem voltunk teljesen naivak meg tájékozatlanok, mert mihelyt egy picit szabadsága volt az embernek, tájékozódott. És láttuk Nyugaton, hogy bármelyik szakma több szaklapot is el tud tartani a hirdetésekkel. Minden nyelvterületen, nálunk kisebb országokban is, nagyon sok lapot el tud tartani egy-egy szakma. Nem nagy példányszámúak ezek a lapok, de ha erős a piac, a hirdetések eltartják őket. Ahogy a vadászlapok is eltartja egy vadászati közösség, mert hirdeti a vadásztársaság a szolgáltatásait, a vadászboltos az esz-

közöket, az erdészet a lehetőségeket, és ebből jól lehet prosperálni. Nincs szükség állami támogatásra. És azt gondoltuk, hogy a könyvszakma, ahogy Nyugat-Európában is, itthon is el tudja tartani a könyvújságot. És a megerősödő középosztály. A kisvállalkozások. Ami nem is volt annyira vad álom. Mert az első tíz évben eltartotta a lapot a hirdetés, amíg el nem kezdtük jelentősen bővíteni recenziókkal, miközben jelentősen megnöveltük az oldalszámot is. Ha egy picit erősebb a gazdaság, és egy picit erősebbek a kiadók, akkor el kellett volna tartania ezt a szegmenst is a könyvszakmának. De ekkor már nem erről volt szó. Erősebb lett a tőkekoncentráció, s látszott, hogy másfajta gondolkodás alakul ki. Egyébként nemcsak a könyves újságot kellett volna eltartania egy prosperáló létnek, de szerintem az irodalmi folyóiratokat is. Ezek a lapok fillérekből működnek és dolgoznak. Van a megyében egy irodalmi vagy egy honismereti folyóirat, a helyi vállalkozó kötelességének érzi, hogy támogassa. De a társadalmi szemlélethől ez teljességgel kimaradt. És pillanatnyilag úgy áll, hogy mindenki az állam vagy a központi alapítványok tőgyén lóg, az önkormányzatoktól próbál pénzt szerezni. Mert a szakma eltartóképessége csekély, a helyi civil közösségek kimerültek.

– *Ez szemléleti probléma? Vagy anyagi? Vagy a kettő együtt?*

– Elsősorban szemléleti. Az irodalomnak, a minőségi könyvkultúrának a perifériára szorítása.

– *Szorítása vagy szorulása?*

– Szorítása. A mecénatúra megvan, de ez a mecénatúra nem erre adja a pénzét. Hanem giga- és megarendezvényekre, sportra, egyebekre. Ha egy megyeszékhelyen megjelenik egy harmadosztályú kézilabdacsapat, és meghirdetik, hogy lehet támogatni, biztos, hogy néhány napon belül, különösebb szervezés nélkül összegyűlik annyi szponzor, hogy a mérkőzést minőségi szinten le lehet játszani. De ha azt mondják, hogy a legjobb magyar költő fog odamenni a városba, vagy a tíz legjobb magyar író fogják vendégül látni, és erre keresnek szponzorokat, arra meg valószínűleg egy fillér sem folyik be.

– *Sok-sok kisebb-nagyobb könyvkiadó alakult. Ennek milyen hatása volt a könyvszakmára? A könyvek minőségére? Arra gondolok például, hogy kulcsfigurák tűntek el a könyvcsinálás technológiai folyamatából. A szerkesztő, a tervező, a korrektor... Mindezzel hol tartunk manapság?*

– Ellentmondásos a kis kiadók szerepe. Az egyik fajta kis kiadó, amelyiket mérhetetlenül nem szeretek, intézményi könyvkiadóknak hívom őket, egyesületek, szervezetek, esetleg alapítványok kiadói. Látnak valahol egy kis pénzt, amiből ki lehet adni egy könyvet. A pénzt megszerzik, a könyvet legyártják, és onnantól kezdve a könyv sorsa nem érdekes számukra. Ez az egyik fajta.

A másik kis kiadó, amelyik nekem nagyon rokonszenves, azt mondja, lehet, hogy évente csak három-négy könyvet fogok kiadni, de ebből nem megélni akarok, hanem valamilyen különleges, a nagy hálózatokból kieső értéket akarok közvetíteni. És beleteszi a pénzt, és szép könyvet készít, és házal vele. Szerencsére megvannak ezek a nagyon jó kis kiadói műhelyek, amelyek százpéldányos könyvet is kihozhatnak. Őket támogatni kell. A könyvszakmának a minőségi, vagy a könyvek minőségi oldala, amit említettél, az sem olyan egyszerű. A magyar könyvszakma a rendszerváltozásig világszínvonalú volt, mind technikailag, mind a munkafolyamatokat illetően. Nagyon gondos kézirat-előkészítés folyt, korrekktúrálás volt, többször is. Nagy gonddal állították elő az egyes könyveket. És amennyire lehetett, szellemileg is a nagyon friss dolgokat hozták. Azzal, hogy gombamód alakultak a kis kiadók, óhatatlanul együtt járt, hogy nemcsak a korábbi nagy állami kiadókból kisodródott munkatársak találtak maguknak helyet, s produkáltak továbbra is

jó minőséget, hanem mindenki alapíthatott kiadócskát, aki úgy gondolta, hogy nem olyan bonyolult dolog a könyvcsinálás! Van egy szöveg, legyártjuk, eladjuk és bekaszáljuk a pénzt. Ezzel szemben beindult a szakma önvédelmi folyamata, s a nagyon silány dolgokat kiszűrte. Már a kereskedők se voltak hajlandók forgalmazni a kiadványt, ha szétesett, ha csúnya volt, vagy látszott, hogy a tördelése vacak. A nagyobb gond akkor jelentkezett, amikor a számítógépes tördelés megjelent. Ettől fogva már valóban a laikusok tömege lepte el a könyvkiadást. De ez is gyerekbetegség volt, ezt is kinőttük. Vannak ellenben területek, ahol nem sikerült megtartani a minőséget. Ha megnézzük a gyerekirodalmat, hogy a határozott, határozatlan névelőt mikor használja tulajdonnév, személynév előtt, ott már teljes a kaosz, ahogy az alany-állítmány egyeztetésében is.

– *A magyar műfordítás hagyományosan nagy kitekintésű, gyors és színvonalas. A változások milyen hatással voltak rá?*

– A minőségi kiadók változatlanul ügyelnek a fordításra. A szakmai környezet is erre kényszerít. Hogy például ne közvetítő nyelvből fordítsanak le jelentős irodalmi műveket. Ha van magyarországi fordító, akkor Orhan Pamukot ne angolból, hanem törökből fordítsák.

– *Van-e a mai kiadói hálózatnak kultúrafinanszírozó szerepe oly módon, hogy képes fenntartani írói egzisztenciákat legalább egy-egy mű megírásának az idejére? Kérdezem ezt oly korban, amikor az írói tiszteletdíjat szinte teljesen eltörölték.*

– Úgy tudom, egyedül az Ulpius Ház próbálkozott ezzel, néhány szerzőnek ösztöndíjat adott vagy rendes finanszírozást egy-két évig. Mindig oda lyukadunk ki, hogy ha működési modellt keresünk, akkor a kis országokat kell megnézni, hogy ott miképpen működik. Már húsz év eltelt a rendszerváltozás óta, és még mindig csak beszélünk arról, hogy a Márai Programot elindítja a magyar kormány.* Ennek az lenne a lényege, hogy éves szinten egymilliárd forintot költ a program minőségi könyvek vásárlására, értékes magyar szépirodalmat, gyerekirodalmat, tudományos meg magas szintű ismeretterjesztő könyveket vásárol meg a kiadóktól, és azokat eljuttatja a közkönyvtárakba. A Márai Program a skandináv modellt követi. A skandinávok kitalálták, nem volt nehéz, hogy a nemzeti nyelv, a nemzeti kultúra akkor marad meg, ha az állam jelentős mértékben hozzájárul a megőrzéséhez, az ápolásához. Norvégiában szintén nem tudják piaci alapon működtetni a kis hazai kiadókat, és eltartani a szerzőket. De nagy példányszámban megvásárolják a könyveket a könyvtárak számára. És van a programjuknak egy olyan része is, hogy akinek a könyve elérte azt a színvonalat, hogy a norvég könyvtárakba bekerüljön, az a következő egy vagy két évben havi ösztöndíjat kap. Kiépítettek automatizmusokat, és ezek működnek. Nálunk is van valamennyi finanszírozás, de elszakad a könyvtől. És elszakad attól, hogy az írói művet szellemi teljesítményként is értékelje, ne csak mint piaci produktumot. Ezt valamennyire biztos, hogy kompenzálni fogja a Márai Program, amelynek lassan már működnie kellene, de még úgy látom, rövid nekifutással indítják, és attól is tartani lehet a mai gazdasági helyzetben, hogy a könyvtárak alapállomány-gyarapításra fordítják a keretüket, és nem az úgynevezett rétegirodalomra, mert őket is az olvasói, látogatói számmal számoltatják el. Mindenképpen nagyon jó a Márai Program, de azt gondolom, önmagában nem elegendő. Komolyan kellene végiggondolni, hogy ér-e az író Magyarországon valamit. Nem csak a szépíró, a szakkönyvíróra és a tankönyvíróra is ugyanez vonatkozik.

* 2010. február 22-én dr. Hiller István oktatási és kulturális miniszter hivatalosan bejelentette, hogy az elkövetkező hetekben útjára indítják a Márai Programot.

– *A támogatási rendszerről is beszéljünk! Tudható, hogy egy-egy könyvön mennyi ideig, olykor évekig dolgozik a szerző. A magyar támogatási rendszer ellenben úgy működik, hogy január elsején elindul a támogatás, és szilveszterre be kell küldeni a kész művet, pezső! Egy év alatt mindennek el kell készülnie. Miközben bőven kell mellette mást is csinálni, hiszen a támogatás a megélhetésre nem elég.*

– Akik fenntartják és működtetik ezt a rendszert, azt mondják, a tapasztalatok azt mutatják, ha valamihez hozzá lett nyúlva, mert igazítani kellett rajta, az rendszerint azzal végződött, hogy elvették azokat a pénzeket is, amelyek addig már megvoltak. Amire szükség volna: kiépíteni, fölépíteni egy életszerű, arányos struktúrát, támogatási rendszert, ösztöndíjrendszert... Folyamatosan kellene kiépíteni az újat és leépíteni a régit. De erre pillanatnyilag nem látok politikai akaratot, s azt mondom, hogy igen, ami van, még mindig jobb, mintha semmi se volna. Bárki került is hatalomra, megígérte, hogy megváltoztatja a struktúrát, s aztán ha hozzányúlt, akkor rendszerint elvette a pénzeket. Mindig erről szólt a játék. Meglehet, rossz az intézményrendszerünk, de inkább ez maradjon fenn, mint helyette semmi.

– *Távoli utalásként említem Sigmund Freud *Rossz közérzet a kultúrában című tanulmányát*. Átírhatjuk a címet annak érdekében, hogy plasztikusabban lássuk, amit szemlélünk. *Rossz szerkezetek a kultúrában!*...*

– A könyvkiadás szerkezete sem jó, nagyon sok ponton elindulhatnánk, hogy miért nem. Azon a ponton is, amelyre a Freud-tanulmány címének átírása mutat. De sokkal gyakorlatiasabb módon is közelíthetünk hozzá. A nemzeti irodalmat például, a múlt nemzeti irodalmát folyamatosan piacon kellene tartani. Akkor is, hogyha nem veszik az emberek. Nagyon jó minőségben kellene kiadni ezt az irodalmat. A skandináv országokban fenntartanak erre a célra egy-egy központi állami kiadót, amelyik megkapja az éves költségvetést, hogy a nemzeti irodalom klasszikusait kiadja, s kellően finanszírozza azokat a munkatársakat, akik ezzel foglalkoznak. Igen, állami tulajdonú! Elterjedt egy ostobaság, hogy az állam rossz gazda, csak a magántulajdon a jó gazda, mindent el kell venni az államtól és magánkézbe kell adni. Ez baromság, van úgy, hogy az állam jó gazda, a magántulajdon meg rossz. A kis- meg középméretű magáncég többnyire jó gazda, mert az egzisztenciája múlik rajta, a multicég meg másként számol. Magyarországon pillanatnyilag nagyon ingatag a régi irodalom kiadása. Kiadja a nemzeti irodalmat vagy szakirodalmat az Akadémiai Kiadó, a Balassi Kiadó, az Osiris és még néhány kiadó, például az Argumentum. De ők mind ugyanabba a pályázati rendszerbe vannak beszerítve, konkrétan a Magyar Tudományos Akadémia keretébe. Az Akadémia meg vagy ad pénzt vagy nem ad, tehát kiszolgáltatott helyzetben vannak. És ahhoz képest, hogy ilyen életidegen keretek között működnek ezek a kiadók, még mindig jól teljesítenek. Kellene egy olyan állami kiadó, amelyik megfelelő költségvetéssel, megfelelő szakértelemmel a nemzeti irodalmat piacon tartja, korszerű kísérő tanulmányokkal, kommentárokkal, szószerkezetekkel ellátja, él a multimédia lehetőségeivel. Hadd térjek vissza röviden a rossz szerkezetekre általában. A könyvkiadás szerkezetének fölbillenése akkor következett be, amikor a három nagy könyvkereskedő kezébe került a könyvkereskedelem meghatározó része, és a könyvkiadás jelentős része is az övéké lett. Nyugaton a nagykereskedelmek meg a hálózatok nem adnak ki könyvet. Tiszta profilúak. Mert világos, hogyha olyan monopolhelyzetbe kerül egy könyves cég, hogy nagy bolthálózata van, és nagy számban ad ki könyvet is, akkor fölöslegessé teszi a többi szereplőt. Majdhogynem az a helyzet, mint a kommunizmusban.

– *Ezt át kellene gondolni abból a szempontból is, hogy nincs-e versenylimitáló hatása.*

– A Nemzeti Tankönyvkiadó, azt gondolom, nagyon sokáig tabu volt. A Nemzeti Tankönyvkiadót azért senki se merte privatizálni. Eszébe nem jutott. Merthogy a reflexe-

inkben ott volt, hogy a Nemzeti Tankönyvkiadó a nemzeti oktatás alapkönyveit adja ki, állami kézben kell, hogy legyen. Még akkor is, hogyha az ember folyamatosan azt hallja, hogy az állam rossz gazda, csak a magántulajdon a jó gazda.

– *Ennek kapcsán, pontosabban a világcsődöt előidéző amerikai házépítési boom következményeit elemezve, Almási Miklós tavalyi, Hová tűnt az a rengeteg pénz? című válságkönyvében azt mondja, hogy „a neoliberais filozófia, »az állam ne szóljon bele« országában (az Egyesült Államokban) az állam (és a központi bank) segítette ki a bankokat, biztosítókat. Készpénzzel, garanciavállalással, hitelek átvételével.” Mai magyarra lefordíthatom ezt így is: az éjjeliórt kizsebelik.*

– A Nemzeti Tankönyvkiadót is meg kellett volna állami kézben tartani. De miután tankönyvet kiadni óriási üzlet, gazdára talált. Ellenben máig nem sikerült megoldani, hogy például amerikai mintára, a magántőke adókedvezményeket kapjon, ha támogatja a kultúrát. Fölmerült már nagyon-nagyon régen, hogy a Szerencsejáték Rt. bevételéből is lehetne fordítani a kultúra támogatására. Ami megint csak nem egy elszállt gondolat, mert Angliában ez működik: szakmai kuratórium dönt a pénzek odaítéléséről. Na most, volt már szó a Márai Programról, ami a lottóalapból kap szubvenciót. Ez most hirtelen az ölünkbe pottyán, óriási. Csak közben eltelt húsz év, folyamatosan kellett volna építkezni, de példákat nem a fel-, hanem a leépülésre lehet találni. Még Magyar Bálint első miniszterkedése idején, 1994–98 között, amikor szerintem ő jó miniszter volt, évi hatszázmillió forintot különítettek el arra, hogy a felsőoktatási tankönyveket támogassák. A szerzőket és a kiadókat, hogy jó színvonalú hazai szerzők tudják megírni a tankönyveket. Aztán ez ment lejjebb, lejjebb. A Fidesz-kormány idején még volt olyan kétszázmillió, utána pedig teljességgel megszűnt. És most részben ki vagyunk szolgáltatva a tankönyvimportnak, ami tényleg minőségi, de az országnak elsősorban a saját szellemi kondícióját, a hazai szellemi tőkét kellene megerősítenie, rendszeren meg kellene fizetni a hazai szakembereket, hogy a maximumot hozzák ki magukból, és legyen idejük „kihordani” a szellemi teljesítményüket. Általában is az a jellemző, hogy amit hamar kellene megcsinálni, azt elnyújtjuk, halogatjuk, amire pedig időt kellene szánni, azt összecsapjuk. Hadd mondjak még valamit a Márai Programhoz. Mielőtt Portugália belépett volna az unióba, látták, hogy hozzá kell nyúlniuk az oktatási törvényhez, mert az oktatási rendszerük elavult, „nem EU-kompatibilis”. Leült az összes létező politikai erő, az összes létező szakmai erő, azután vagy két évig dolgoztak az oktatási törvényen. És amikor eljutottak odáig, hogy mindenki számára elfogadható lett, akkor vitték országgyűlés elé és emelték törvényerőre. De abban az is benne van, hogy húsz évig nem nyúlhatnak hozzá a törvényhez, de ha mégis muszáj lenne, akkor is csak a legteljesebb konszenzussal. Ez a kiszámíthatóság, biztonság a magyarországi társadalomban hiányzik.

– *Szellemileg hogyan tudod fönntartani a lapot? Hogyan jutsz információhoz? Hogy jönnek be a recenziós példányok?*

– Az ember figyel és jelen van. Ennyi a titok.

– *Ez napi hány órát jelent?*

– Nem tudom. Én azt tudom, hogy tavaly folyamatosan olvastam, kritikákat is írok, az *Új Könyvpiac* mellett több helyre, valamint recenziókat, könyvajánlókat. De összesen talán két könyvet olvastam a magam kedvére, mert érdekelték és kíváncsi voltam rájuk, és nem azért, mert valamilyen módon a munkámhoz tartozott. Amikor a lapunk szerzőgárdáját szerveztük, a könyvrecenziós részt kitaláltuk és elkezdtük működtetni, akkor nagyon komolyan kellett dolgozni, mondhatnám, a nap huszonnégy órájában. Pillanatnyilag kényelmes helyzetben vagyok, mert sikerült megtalálni nagyon sok jó szakembert, akik a

maguk területén vadászskutya módjára figyelnek, nézik, hogy mi jelenik meg, mi várható. És a legjobb minőségű könyveket megtalálják nekem. Nem nekem találják meg, hanem egyszerűen úgy működnek, mint a fény-lyukkártya, bemennek egy könyvesboltba, és azonnal látják, ami számukra fontos. Nagyon sok jó kiadóval van annyira jó személyes kapcsolat, hogy azt mondja a kiadói szakember: a most kiadott könyveink közül ezt a hármát-négyet fogjuk keményen reklámozni, ezeket fogjuk eladni, ezekből tudunk pénzt csinálni. De van azért két-három olyan is, ami igazi egzotikum, igazán nagyon jó, ezeket nem fogjuk tudni eladni, de a figyelmedbe ajánlom és elküldöm, nézzél bele. Kiket mondják a munkatársaink közül? Szóke Katalin az orosz irodalmat figyel, Szabó Gábor az amerikanisztikait, Bombitz Attila az osztrák, a német nyelvű irodalmat, Orosz István az angolt, Pál Ferenc a portugált, Elek Tibor, Füzi László meg minden területet. Találtam egy fiatal közgazdász doktoranduszt, aki a magyarországi közgazdasági szakemberek elemző könyveit figyel. Egy másik a pénzügyi könyveket. Mindezekhez én nem értek. De hál' istennek ők igen, és akkor nekem eladhatom csak bólogatnom kell. Hogy melyik kiadóra érdemes odafigyelni? Az *Új Könyvpiac* érték- vagy kánonkövető lap, nem ellenkánont vagy új kánont akarunk csinálni. Tehát ami eladható, ami nagy példányszámban jelenik meg és elég jó minőséget képvisel, azzal foglalkoznunk kell, de mellette arra is föl kell hívunk a figyelmet, ami értéket képvisel, de nem kap médiatámogatást. A kereskedelmi, az ipari könyvek meg hatalmas médiatámogatást kapnak. Figyeljük a klasszikus nagy kiadókat, de mindig dolgoznak mellettük kis kiadók, kiadói műhelyek, amelyek egészen fantasztikus dolgokat csinálnak. Teljesen abszurd, amit mondtál, hogy egy szerző egy évre kap ösztöndíjat, hogy év végén már el kell számolni. De teljesen abszurd az is, hogy egy minőségi könyvkiadónak minden évben pályáznia kell támogatásért, de akkor is alkalmanként csak néhány könyvre pályázhat. Szerintem egy kiadó el tudja dönteni, hogy mit akar, illetve a kiadó tudja eldönteni, hogy mit akar. Ha van kiadói programja, akkor minimum három, de inkább öt évre kell előre gondolkodnia. De ki van szolgáltatva azoknak a kurátoroknak, akik a helyzetből következően el se tudják olvasni a beküldött kéziratokat. Bele se tudnak nézni! Bocsánat, nem a kurátoroknak vannak kiszolgáltatva, hanem az abnormális struktúrának.

– *Milyen szempontok szerint választod ki, hogy melyik könyvről írtok?*

– Vannak feltételek. Évente nyolc-tízezer könyv jelenik meg Magyarországon, ebből mi körülbelül háromszázötvenet tudunk szemlézni, ha jó beosztással élünk.

– *Ez recenzálást jelent?*

– Recenzálást. Szolid kritikát.

– *Hány könyvet kellene szemlélni?*

– Ha évente körülbelül ötszáz-hatszáz könyvről tudnánk írni, azzal lefednénk azokat a könyveket, amelyeket a magyar kultúra alapjának tekintünk. Feltételnek akarom tekinteni azt is, hogy az a könyv, amely az újságba bekerül, legalább egy nagyterjesztői hálózatba jusson be. Mert ha nem jut be, akkor teljesen értelmetlen tizenöt-húszezer példányban népszerűsíteni. Úgy gondolom, arról a könyvről se érdemes ilyen nagy példányszámú lapban írni, amelyik esetleg csak száz példányban jelenik meg. Mert akkor az szakfolyóiratba való könyv lehet. Egy picit arra szeretném rákényszeríteni a kis kiadókat, ami nagy marhaság, mert nem tudok én kényszeríteni senkit semmire, de valahogy azt szeretném elérni, hogy a kis kiadók is legalább igyekezzenek annyi példányban megjelentetni a könyveiket, hogy azok eljussanak a kereskedelembe is. Abszurdum, hogy száz-kétszáz-háromszáz példányban jelennek meg fontos, jó könyvek. A kereskedelemben ennyit teríteni sem lehet. Egy

könyvesboltban ott kell lennie egy könyvnek legalább öt példányban. Ha hálózatról van szó, akkor tíz boltban vagy húszban, ez már mindjárt száz példány. De ha három hálózat van, akkor az már önmagában háromszáz. Ha ez a példányszám nincs meg, és a könyv nem tud bekerülni a boltokba, akkor az egy halott könyv. Sajnos nagyon sok réteggönyv ebben az értelemben halott. Feltétel az is, hogy a kiadó tartson bemutatót a könyvének, küldje szét a sajtónak, hogy van egy ilyen könyve. Azt tapasztalom, hogy nagyon sok esetben a kényelmesség dönt. Hát úgyse veszik meg a könyveinket, hát úgyis hiába kínálnánk, úgyse veszi át a könyvterjesztő... Hiába küldünk a lapoknak, úgyse írnak róla... Na most még gonoszkodni is fogok egy kicsit! Szívem-lelkem a határon túli magyar irodalomért és a határon túli magyar könyvekért! Rendszeresen próbálnám olvasni, magam is írnék róluk kritikát, recenziót ottani lapokba. Nem tudok.

– *Miért nem?*

– A rendszerváltás után összeomlott az intézményrendszer, amelyik a kommunizmus alatt cenzúrázva, erős felügyelettel, de működött. Az intézményi kollapszussal egy időben a határon túli magyar könyvek iránt is radikálisan megcsappant az érdeklődés. De miközben mindenki a polgárosodásról, a civil értékek megerősödéséről álmodozik, jó volna, ha egy kolozsvári, egy csíkszeredai könyvkiadó évente legalább egyszer csinálna civil mód, öntevékenyen, egy könyvbemutatót Budapesten meg néhány egyetemi városban Magyarországon. De ha még erre sem képes, legalább annyit tegyen meg, hogy az új könyveiből szakembereknek, irodalmároknak elpostázzon egy-egy példányt. Elég hajmeresztő, hogy ez nem működik. A határon túli könyvek többségét a rendszerváltozásig a könyvtárakban is meg lehetett találni. Ma csak a leginkább számon tartott műveket. A szemléletre hadd mondjak egy bődületes példát. Odamegyek a könyvhéten egy határon túli kiadóhoz, megmondom, hogy ki vagyok és mit csinállok. Látom azt is, hogy ők mit csinálnak. Itt vannak a könyveik, az egyik sorozatukat annyira izgalmasnak találom, hogy szeretném a könyves lapunkban bemutatni, szakember kezébe adni, hogy írjon róla, hozunk borítóképet is a könyvről... Azt feleli a kolléga, hogyha szeretnék vele foglalkozni, vegyem meg. Mondtam neki, hogy nekem föl szokták ajánlani, hogy fizetnek, csak benne legyenek a lapban!... Nem, nem, ők nem tehetik meg, hogy nekem recenziós példányt adjanak. Persze szidni kell a politikusokat, megérdemlik. De egy csomó dolog a saját élehetetlenségünk, a saját tehetetlenségünk, a saját kényelmességünk miatt nem sikerül.

– *Amikor elkezdtük tervezni ezt a beszélgetést a Forrásnak, akkor én írtam neked, hogy az Új Könyvpiac is rendszerváltó lap. Hiszen a húsz évvel ezelőtt indult lapokból alig maradt életben néhány. Te is rendszerváltó lapnak tekintet a lapokat?*

– Hát nem.

– *Hanem?*

– Egy olyan lapnak, aminek a rendszerváltozás csak esélyt adott, hogy létrejöjjön. De valójában egy hobbi. A hobbinkat éljük ki ebben a lapban. Én a személyes hobbimat, hogy irodalommal foglalkozhatok, és emberek, hála istennek, kiváló emberek sokaságával tartatom így a kapcsolatot. És azért a tavalyi esztendőig ebből mi meg tudtunk élni. Tavaly nem.

– *2009 nagyon rossz volt?*

– Brutális. Elismerően is olyan húsz-huszonöt százalékkal esett vissza a vásárlóerő, ami azt jelenti, hogy gyakorlatilag jóval több. Olyan harminc-harmincöt százalékkal esett vissza a könyvkiadás. Lehet, hogy a készpénzforgalom visszaszorulása miatt történt így,

ahogy mondta egy közgazdász ember nemrégiben, de gazdaságilag nem föltétlenül volt indokolt. Azonban azzal, hogy a világgazdasági válságot egy sokkoló médiahadjárat nyomta bele az emberek fejébe, visszatartották magukat a kiadók is, a vásárlók is. Így nagyobb a visszaesés annál, mint amekkora gazdaságilag indokolt volna, de ez megint csak azt igazolja, hogy majdnem minden a lélektanon múlik. Hálás vagyok, hogy volt egy rendszerváltozás, mert valamit kipróbálhattam. Valami itt működhetett. És azt is tudom, hogy ennek az *Új Könyvpiac*nak nem ilyen lapnak kéne lennie, mint amilyen.

– *Hanem?*

– Miután elindultunk, többször is változtattunk a lapon, egy picit mindig előbbre léptünk, és mindig az volt a fejünkben, legalábbis az én fejemben benne volt, hogy egy bookseller típusú lappá kellene tenni a lapot. Nagyon sok előjellese! Abszurdum, hogy egyedül csinálom ezt az újságot mint szerkesztő, holott itt a kultúrának egy nagyon jelentős szegmenséről van szó. Különböző szakterületeket, nyelvterületeket kellene még három-négy belső munkatársnak felügyelnie mellettem. Kellene, hogy rendezvényekre járjanak, friss információkat csípjenek föl, beszélgetéseket, interjúkat csináljanak... Uram bocsá', utazzanak! És jelezzék, hogy Amerikában, Franciaországban, német vagy orosz nyelvterületen mi történik... Kálmán biztosan elmondta, hogy a kilencvenes évek közepe, vége felé kijött egy angol nagy kiadó üzletkötője hozzánk. Akkor még Újpesten egy kis panellakásban szerkesztettük az újságot. Jött az angol, hogy szeretne egy adattárat venni, mert azt hallotta, hogy Magyarországon nálunk vannak meg a kereskedelmi adatok. Kijött, körülnézett és elkezdett kacagni. És azt mondta, hogy hadd nézzen alaposan körbe. Megkér minket, hogy mindenhova hadd nézzen be. És benézett. És azt mondta, hogy elképesztő, hogy ilyen ez a Kelet-Európa. És hazamegy Angliába, és a klubjában elmondja, amit látott. Mert hogy Angliában is van nagyon sok adatbázis, de ott megvan hozzá az iroda, az épület, a technika, a személyzet. Mi pedig házilagosan összebarkácsolgatjuk meg összegyűjtögetjük, és majdhogynem a nyomorküszöbön állítjuk elő azt az adatbázist, amelyet intézménynek kellene előállítania. De hát itt, Magyarországon az ember tartja az intézményt, és nem az intézmény az embert.

– *A könyves lapok között van konkurencia minálunk?*

– Tulajdonképpen nincsen. Matyi Dezsőnek van egy könyves magazinja, nagyon szépen, igényesen, nagyon sok pénzből megcsinált lap, de annak nem az a célja, hogy a rétegirodalmat áttekintse. Hanem a saját érdekeltségébe tartozó könyveket népszerűsíti. Van még a *Könyvhét* nevű újság, jóval utánunk indult. Egyiket se érzem konkurensnek. Néha persze kellemetlen, hogy azon a kevés pénzen osztozkodni kell, mert amikor könyves lapot támogatnak, mindig megosztják az *Új Könyvpiac* meg a *Könyvhét* között a pénz. Normális esetben azonban szerintem még három-négy lap is nyugodtan elférne a könyvszakmában. Szükség lenne rá, hogy teljes áttekintésünk legyen. Tökéletes marhaság, hogy a verseny abból áll, hogy az egyiknek ki kell szorítania a másikat. Ezt csak a nagytőke gondolja! Nem kell a másikat kiszorítani. Még az alakulásunkról akartam elmondani, csak kiment a fejből. Kívülről, civilként estünk be a szakmába, de ma is meghatódva gondolok vissza arra, hogy semmiféle gáncsoskodással, akadémikusodással, okoskodással nem találkoztunk. Ellenkezőleg. Nagyon is segítőkészek voltak a nagy cégek is meg a kis cégek is. Nem úgy van, ahogyan sulykolják az emberekbe, hogy a magyar az utálja egymást, irigy, hogy legszívesebben egy kanál vízben megfojtaná a másikat és örül a másik kudarcának. Nem! Én azt tapasztaltam, és a mai napig azt tapasztalom, akármennyire hihetetlen, de az a szemlélet uralkodik, a nagy gigacégeket kivéve, hogy a másik is hadd éljen.

– *Nem gondolsz arra, hogy abbahagyd?*

– Nem. Elment húsz év, megéltünk az újságból, de mindig csak megéltünk. A kulturális tőkéből nem lehet nagyobb pénzeket akkumulálni. Sajnálom, hogy nem az történt, mint amit az öreg Szeberényi mondott nekünk Burgenlandban, hogyha hagyják élni az embereket, akkor ők megtalálják a szerepüket, megtalálják a területet is, és az egész ország működik. Jó lett volna egy kicsit jobban élni.

Nem hiszem, hogy azért, mert én egy ilyen értékrendű újság mellett köteleztem el magamat, és nem arra játszom, hogy mindennap egy kicsit lejjebb vigyem a színvonalat, törvényszerű, hogy rosszabbul kell élnem. Egész életemben, ami munkaórát például a határon túli magyar irodalomra fordítottam, és azt egy segédmunkás órabérével kifizethetném magamnak, már volna egy egész rendes egzisztenciám. Sajnos a szerzőinket se tudjuk jobban fizetni, mint magunkat. Nagyon szolidan fizetünk, nem azon az áron, ami méltányos volna, hanem tulajdonképpen jelképes összegeket utalunk. Mondjuk egy háromszáz oldalas könyv rendes elolvasása négy-öt nap, utána pár napig rágódik rajta az ember, végiggondolja oda-vissza, azután ír belőle négy-ötezer karaktert, és kap érte tizenkét-tizenöt ezer forintot. Arcátlanság. Arcátlanság ezt normálisnak tekinteni. A jelenlegi viszonyok között annyit tehetünk, hogy igyekszünk azonnal kifizetni az írást, amint megjelenik. Nem ez volna a normális. Tudomásul veszem, hogy az egész életem egy abnormális világban zajlik. Mondjak még durvábbat?

– *Igen.*

– 1958-ban születtem a nyugati határszélen, Nagytilajban. Apám egész életében azt mondta, hogy ki kellett volna menni ötvenhatban. Mindenki ment, ki kellett volna menni. Az én nemzedékem java része Nyugat-Európában, Amerikában, a nagyvilágban született meg. Hiszen az a kétszázezer, aki kiment, a legaktívabb része volt a társadalomnak, biológiailag is, életerőben is, szellemileg is. Anyám nem akart menni, mert a bátyám pár hónapos csecsemő volt és beteges, és attól félt, hogy rámegegy a gyerek. Én a rendszerváltásig nem bántam, hogy itthon maradtunk. De ami a rendszerváltás után történt ebben az országban, amiatt már igenis bánom. Értem apámat.

Rigó Róbert

Egy Kecskemétre sodródott erdélyi irodalomtörténész megpróbáltatásai

Varró János: Erdélyi sorsvallató. Egy erdélyi 56-os utolsó vallomása

Tanulmányom első részében Varró János személyét mutatom be, majd az 1956-os erdélyi eseményekben játszott szerepét és elítélésének körülményeit. Ezt követően tárgyalom magát a „sorsvallatót”, Varró János be nem fejezett önéletrírását. Végül megemlítem Varró János kecskeméti munkásságát és emlékének ápolását is.

Varró János 1927. november 21-én született Marosvécsen egy szegény, négyholdas parasztcsalád harmadik gyermekeként. Tehetségének, tanítónőjének és családja áldozatvállalásának köszönhetően Marosvásárhelyen a Református Kollégium diákja lett, majd Kolozsváron tanult a Bolyai Tudományegyetem magyar nyelv és irodalom szakán. Tanulmányai befejezése után itt lett tanársegéd, majd 1957 szeptemberétől adjunktus. 1958 augusztusában a doktori disszertációján az utolsó simításokat végezte, amikor 26-án a Securitate letartóztatta. A kolozsvári katonai bíróság 1959. február 16-án 16 év börtönrre ítélte, az 1956-os magyar forradalom alatti „*ellenséges magatartása*” miatt. Innét a szamosújvári börtönbe vitték, majd 1959 szeptemberében a Duna-delta különböző kényszermunkatáborába, ahonnan közel hat év után, 1964. július 28-án szabadult. Ezt követően visszatért Kolozsvárra, ahol szeptembertől kishivatalnoki – egy vállalatnál számlázói – munkát kapott. Nem taníthatott, nem írhatott, kutatói munkáját sem folytathatta. 1965 tavaszán, miután meghalt Gheorghiu-Dej, a Román Munkáspárt első titkára, az új főtitkár Nicolae Ceaușescu lett, vezetése első lépései közé tartozott a múlt hibáinak feltárása, ami liberálisabb hangulatot hozott a korábbi éveknél. Ebben a légkörben Varró János is visszakapta közlési jogát, így 1966 őszétől a marosvásárhelyi *Igaz Szóban* publikálhatott, majd más folyóiratokban is. Varró János 1965-ben kérvényezte a kolozsvári egyetemen, hogy a korábban leadott kandidátusi disszertációját megvédhesse, de kérését elutasították. 1967-ben a kolozsvári egyetem magyar tanszékére versenyvizsgát írtak ki doktori képzésre, ahová felvételt nyert. Az újabb disszertációját Benedek Elek munkásságából írta, amit a Tudományos Tanács is jóváhagyott. 1968 tavaszán letette utolsó doktori vizsgáját és bemutatta disszertációja egy részét, amikor kiderült, hogy a minisztérium nem hagyta jóvá a disszertáció témáját. A döntés ellen fellebbezett, amire soha nem kapott választ, tehát a román hatóságok megakadályozták, hogy Varró János tudományos fokozathoz jusson. 1969-ben a kolozsvári katonai bíróság újratárgyalta Varró János ügyét és felmentette a korábbi vádak alól. 1970-ben az újonnan felállított kolozsvári Dacia Könyvkiadó magyar osztályának szerkesztője lett, ahol több mint háromszáz magyar nyelvű kiadványt

gondozott. A kiadónál két magyar nyelvű könyvsorozatot szervezett (Kismonográfiák és a Tanulók Könyvtára sorozatokat), ezeknek köszönhetően sokakhoz eljuthatott a klasszikus magyar irodalom. Kós Károly munkásságáról írt dolgozatát a hetvenes évek elején adták ki, ezenkívül írt egy történelmi regényt, több román fordítása és számos tanulmánya jelent meg.¹ 1987-ben Magyarországra jött, egy évre állami ösztöndíjat kapott. 1988-ban Szegeden, a Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán ajánlották munkát Varró Jánosnak, tetszett is neki, de ott nem kapott volna megfelelő lakást. Ezt követően Kecskeméten elment az Magyar Szocialista Munkáspárt helyi vezetőihez és megkérdezte tőlük, hogy tudnának-e számára munkát és lakást biztosítani. Itt kiutaltak neki egy új lakást a Március 15-e úton és a Tanítóképző Főiskolán munkát is tudtak biztosítani számára a magyar tanszéken, ahol docensként tanított.² Közben 1995-ben, közel hetvenéves korában nyugállományba vonult, amikor a főiskola „címzetes főiskolai tanár” címet adományozott Varró Jánosnak, majd 1997-ig óraadóként dolgozott tovább. Varró János 1991-ben 56-os emlékérmeket kapott Göncz Árpádtól, a Magyar Köztársaság elnökétől, 1996-ban a Magyar Politikai Foglyok Szövetségétől érdemkeresztet, még ebben az évben Kecskemét Megyei Jogú Város Önkormányzatától „Kecskemét felsőoktatásáért” kitüntetésben részesült. 2004. március 22-én hunyt el Kecskeméten, hamvait szülőfalujában helyezték örök nyugalomra.³

Napjainkra az 1956-os erdélyi eseményeket és az azt követő megtorlásokat a visszatartott levéltári dokumentumok ellenére is egyre alaposabban feltárták. A téma egyik jeles kutatója Tófalvi Zoltán, aki hosszabb ideje ezt a témát kutatja⁴, és a közelmúltban megjelent a négykötetesre tervezett sorozatának több része is, amelyekben igen részletesen tárgyal több pert a korszakra vonatkozóan.⁵ Szintén jelentős dokumentumgyűjtemény jelent meg a témában Stefano Bottoni szerkesztésében és bevezető tanulmányával⁶, melyről Pécsi Györgyi írt recenziót, amit ezen folyóirat korábbi számában olvashattunk.⁷ Számos további tanulmány és visszaemlékezés is megjelent a témában.⁸

Mivel az 1956-os események Erdélyben és annak hatásai igen jól feltártak, ezért csak röviden foglalom össze az akkori eseményeket, és elsősorban Varró János szerepére térek ki. Varró János doktori disszertációját Kós Károly írói munkásságából írta, amit 1955 végé-

1 Ábrahám Sándorné összeállította Varró János írásainak gyűjteményét, a róla szóló kritikákat, írásokat is. Ábrahám Sándorné: *Varró János irodalmi munkássága*. Válogatott bibliográfia. Tanítóképző Főiskolai Kar, Kecskemét, 1992.

2 Ábrahám Sándorné Kun Eszterrel 2010. január 22-én készített interjú alapján. Ábrahám Sándorné Kun Eszter a Kecskeméti Főiskola Tanítóképző Főiskolai Karának nyugdíjas könyvtárosa és Varró János emlékének elkötelezett gondozója. Az interjú teljes szövege a szerző archívumában található.

3 Dávid Gyula: *1956 Erdélyben. Politikai elítéltek életrajzi adattára 1956–1965*. Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 2006. 337–338. o.

4 Tófalvi Zoltán–Gazda József: *Kövek a siratófalhoz*. Budapest–Stockholm, 1994, Tófalvi Zoltán: *Az 1956-os magyar forradalom visszhangja Erdélyben*, www.arts.u-szeged.hu/doktar/texts/tofalvi_fo.html, utolsó letöltés: 2010. január 4., Tófalvi Zoltán: *1956 – koncepciók Erdélyben*. In: Dr. Pál-Antal Sándor – Dr. Szabó Miklós (szerk.): *A Maros megyei magyarság történetéből*. Marosvásárhely, 1997.

5 Tófalvi Zoltán: *1956 erdélyi mártírjai I. A Szoboszlai-csoport*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2007, *1956 erdélyi mártírjai II. Az érmihályfalvi csoport*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2007, *1956 erdélyi mártírjai III. A Dobai csoport*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2009.

6 Stefano Bottoni (szerk.): *Az 1956-os forradalom és a romániai magyarság (1956–1959)*. Pro-Print Könyvkiadó, Csikszéred, 2006.

7 Pécsi Györgyi: *A fordulat éve Romániában*. Forrás, 2009. 3. szám, 111–119. o.

8 Érdemes megemlítenünk P. Sebők Anna interjúkötetét, amelyben az erdélyi 56-os elítéltek vallanak az 56-os eseményekről és az azt követő elítélésükről és meghurcolásukról. P. Sebők Anna: *Kolozsvári perek 1956*. Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet, 2001.

re nagyrészt elkészített, de fontosnak tartotta, hogy Magyarországon is kutatómunkát végezzén a témával kapcsolatosan. Munkájához nem kapott ösztöndíjat, így 1956 júniusában turistaútlevelel jött Magyarországra kutatni, két kollégájával, Dávid Gyulával és Lakó Elemérel együtt. Ekkor már Varró János feleségét, Varró Katalint figyelte a Securitate.⁹ Varró Jánost Magyarországon a korábban Kolozsváron megismert barátai segítették, és biztosítottak lakást, élelmet számára: Csatári Dániel, Békés István, I. Tóth Zoltán, Czine Mihály, Varga János és Varga József. Budapesten részt vett a Magyar Írók Szövetségének szeptemberi konferenciáján és október 6-án jelen volt Rajk László és társai újratemetésén, így Varró János megtapasztalta az itteni egyre feszültebbé váló politikai légkört.

Varró János tíz nappal a forradalom kitörése előtt, 1956. október 13-án tért vissza Kolozsvárra, ahol a rádión keresztül értesült az október 23-i eseményekről. Így emlékszik vissza ezekre a napokra az irodalomtörténész: „Túlzás nélkül mondhatom, hogy a tanszék fiatalabb tagjai az én tanári szobámban lévő rádió mellett élték át az ötvenhatos magyarországi események minden fázisát. Vitatkoztunk, keseregtünk és reménykedtünk.”¹⁰ A magyarországi forradalom híre a románokra is nagy hatással volt.¹¹

Ebben az időszakban más fontos esemény is történt, ami Varró János és Dávid Gyula perében később nagy jelentőséget kap. 1956 június végén, az évzáró tanszéki értekezleten az egyetem akkori rektora, Bányai László kifejtette, hogy a „kolozsvári Házsongárdban pihenő magyar írók és tudósok elhagyatott sírjait a Bolyai Tudományegyetem magyar tanszékének illenék gondozásba vennie. Erről ott helyben tanszéki határozat is született, melynek értelmében e sírok gondozásának megszervezésével a három aspiránst, Lakó Elemér nyelvészt, Dávid Gyula és Varró János irodalomtörténészt bízták meg hivatalosan.”¹² Miután visszatértek Magyarországról, október közepén felosztották a sírokat egymás között, és hallgatóikkal rendbe rakták azokat a közelgő halottak napjára. Varró Jánosra Szenczi Molnár Albert, Misztótfalusi Kis Miklós

9 Varró Katalin nyelvészlőről, aki a Román Akadémia kolozsvári fiókjának kutatója volt, már 1956 áprilisában jelentést írt a kolozsvári Securitate által beszervezett „Gyurka János” fedőnevű ügynök. A belső elhárítással foglalkozó alosztály már ekkor megjegyezte „figyelni kell a fent nevezett Varró Katalint, mint nacionalista megnyilvánulásai miatt gyanús elemet.” Bottoni 2006. 84–85. o.

10 Varró János: *Erdélyi sorsvallató. Egy erdélyi 56-os utolsó vallomása*. Korda Kiadó, Kecskemét, 2008. 109. o.

11 Paul Goma regényíró, akit később letartóztattak, mert szolidaritást vállalt a magyarországi eseményekkel, így emlékszik vissza ezekre a napokra: „Sokan, nagyon sokan gyűltünk össze Magyarorszáért. Ezen az őszön, ami a következő nyárig is eltartott, a tartományi rendőrfelügyelőségek és a börtönök mindig tele voltak, mint néhány évvel korábban, amikor több hullámban mentek a foglyok, hogy megszakadjanak a soha be nem fejezett Duna-fekete-tengeri csatorna partjain, amely inkább hatalmas büntetőtelep volt, mint építőtelep. Hosszú évek óta először a románok megint mertek »jól odamondogatni«. Másért is ki merték nyitni a szájukat, nem csak azért, hogy viccelődjenek. Az utcákon, az üzletekben, a villamoson hangosan tárgyalták a magyarországi eseményeket. Ráadásul egyre gyakrabban lehetett hallani, ilyenféle kérdéseket: »Na és mi? Nem vagyunk mi is ugyanolyan helyzetben, mint a magyarok?« Sőt még messzebb mentek – hihetetlen: azoknak a milicistáknak vagy állambiztonságiaknak, akik fel mertek szállni egyenruhában a villamosra, az emberek jól odamondogattak, taszigálták, egyszóval zaklatták őket.” Idézi: Catherine Durandin: *A román nép története*. Maecenas Könyvek, Budapest, 1998. 365. o.

12 Varró 1998. 110. o.

és Dsida Jenő sírjának rendbehozatala jutott.¹³ November elsején Lakó Elemér és Varró János nem volt a temetőben, mert az egyetem egész tanári karát gyűlésre hívták annak érdekében, hogy hűségükről biztosítsák a Román Munkáspárt (RMP) akkori főtitkárát, Gheorghiu-Dejt. Dávid Gyula nem tudott a gyűlésről, ezért a diákjaival kiment a temetőbe és virágokat vittek, gyertyát gyújtottak az általuk gondozott síroknál. A diákok más csoportjai eközben Reményik Sándor sírjánál koszorúztak és szavaltak, majd elénekelték a Székely himnuszt a Securitate emberi előtt. Dávid Gyula elmondása szerint a diákok egy része „az egész temetői akciót úgy értelmezték, hogy halottak napján tisztelegniük kell a forradalomban elesett fiatalok emléke előtt. Egyik-másik fekete szalagot és kokárdát viselt. (...) Másnap mondta be a Szabad Európa Rádió, hogy az egyetem diákjai tüntettek a Házsongárdi temetőben a magyar forradalom mellett. Ez igaz, mondtam én, a tüntetés kivételével, mert az egésznek tényleg az volt a célja és az érzelmi tartalma, hogy kifejezze a forradalommal való szolidaritásunkat.”¹⁴ Ezért az akcióért az 1957. március 13-ra virradó hajnalon letartóztatták Dávid Gyulát. Borcsa János írásában kiemelte, hogy Varró János már 1956 novemberében felfigyelt arra, hogy Szilágyi Domokos viselkedése megváltozott, ami egybecseng a Szilágyi Domokosszociális 2006-os megnyitása óta nyilvánosságra került információkkal.¹⁵

Varró János és felesége ebben az időben már biztosan tudta, hogy a Securitate megfigyelése alatt állnak.¹⁶ Ezek után Varró János is várta a letartóztatását.¹⁷ „A Dávid Gyula letartóztatását követő napokban elkészítettem »börtöncsomagomat«, váltó fehérneműt, törülközőt, szappant, fogkefét, tűt, cérnát, s minden éjjel vártam, hogy értem jönnek, hiszen tudtam, hogy Dávid Gyula semmivel sem »bűnösebb«, mint én.”¹⁸ Varró Jánosról a Securitate által szervezett „Gyurka” fedőnevű ügynök, aki Varró Katalin bizalmasa volt, már jóval korábban, 1956 novemberében is adott jelentést.¹⁹ Varró Katalin ellen ebben az időben felderítő

13 Ezekre az eseményekre Dávid Gyula másként emlékszik. Dávid Gyula tartott előadásokat a másodéves magyar szakos hallgatóknak „s akkor találtam ki – és nyertem el ehhez a tanszék jóváhagyását is –, hogy »Városnéző tanulmányi séták« címszó alatt megismertetem a diákcsoportot Kolozsvár magyar irodalmi nevezetességeivel. (...) Aztán meg a Házsongárdi temetőbe mentünk, meglátogatni azokat a sírokat, amelyekről azt gondoltam, hogy ismerniük kell. A temetőn végigsétálva láthattuk, hogy sajnos elég sok elhanyagolt sír van, melyben írók nyugsznak. Akkor fogalmazódott meg bennünk az ötlet: minthogy közeleg a halottak napja, illenék nekünk ezeket a sírokat rendbe tenni, hiszen család nélkül maradt íróknak végeredményben az irodalom szakosok a hozzátartozói. (...) Így indult, talán kétszer mentünk még a temetőbe október 23-a előtt és után is, letakarítottuk a sírokat. November 1-jén, halottak napján természetesen adódott, hogy virágot vittünk rájuk és gyertyát is gyújtottunk.” P. Sebők Anna: Az erdélyi 1956-os per. Beszélgetés az egykori rab Dávid Gyula irodalomtörténésszel. Kortárs, 2001. 10. szám, www.epa.oszk.hu/00300/00381/00051/sebok.htm, utolsó letöltés: 2010. január 6.

14 Uo.

15 Borcsa János: *Varró János hagyatéka*. Székelyföld, 2009. 1. szám 179. o.

16 Varró Katalin a következőket mondta az ügynöknek: „biztos, hogy ők [a Varró család] most megfigyelés alatt állnak”. A jelentés dátuma: 1957. március 23. Bottoni 2006. 237. o.

17 Egy 1958. május 8-án készített ügynöki jelentés szerint Lakó Elemér a következőket mondta: „Azután amikor Dávid Gyulát letartóztatták, ő – Varró – nagyon félt. Beteg volt, idegileg, Nyugatra akart szökni Jugoszlávián keresztül. Addig nyagattam, hogy maradjon itt, amíg nagy nehezen sikerült [lebeszélni].” Bottoni 2006. 331. o.

18 Varró 2008. 114. o.

19 Az ügynök Varró Jánosról és Gazda Ferencről készült jelentése után a Securitate a következő feladatot adta ki: „Mivel »Gyurka« ügynök nagy bizalomnak örvend a nevezett Gazda Ferencnél és Varró Katalinnál, velük beszélgetve állapítsa meg konkrétan, hogyan fejtik ki lázító tevékenységüket egyes magyar nacionalista elemek körében a magyarországi események hatására (...)” Bottoni 2006. 191. o.

nyomozást kezdeményeztek „ellenséges megnyilvánulásai és nacionalista lázító tevékenysége miatt”.²⁰

Dávid Gyula csoportjának a perét 1957 májusában tárgyalta a kolozsvári hadbíróóság, a vádak közül „csak a temetőlátogatás maradt, mint konkrét tény”²¹, amiért hét év börtönbüntetést kapott. A kolozsvári Securitate 1957. május 16-án csoportos vizsgálati dossziét nyitott Varró János és Lakó Elemér ellen, mert „mindketten tagjai egy felforgató szervezetnek és ellenséges nacionalista elemek.” Már 1957. augusztus 21-én a Kolozs tartományi Securitate összefoglaló jelentést állított össze a Varró János és Lakó Elemér elleni vizsgálat alapján. Ebben összegyűjtötték az ügynöki jelentéseket és a letartóztatott Dávid Gyula, Jordáky Lajos, Varga László és Dobai István kihallgatási jegyzőkönyveiben lévő információkat, amelyek a későbbi vádpontokhoz a „bizonyítékokat” adták. Varró János egyetemi dolgozószobáját 1957. szeptember 15-től lehallgatták.²² A következő évben le is tartóztatták. „1958. augusztus 26-án délután hat órakor egyetemi szobámban ültem az írógép előtt, s disszertációm rezüméjének utolsó oldalát gépeltem. (...) Hirtelen kinyílt az ajtó, s három fiatal férfi lépett be hozzám kopogtatás nélkül (...). Ebben a pillanatban halálosan biztosan tudtam, hogy elveszett ember vagyok.”²³ Tehát a letartóztatás előtt egy évvel jórészt már készen állt a nyomozati vizsgálati jelentés.

A kihallgatás során a Securitate tisztjei Varró Jánost a Dobai István- és Varga László-féle összeesküvés perbe is be akarták vonni, akiket 25–25 év börtönrre ítélték. Dobai István írt egy tervezetet „Az erdélyi kérdés békés rendezése” címmel, melyben kifejtette, hogy Magyarország és Románia határát az erdélyi Érchegység vízválasztóján kell meghúzni, és népességcserével kell áttelepíteni a más nemzetiségű lakosokat. Az erdélyi magyar értelmiségiek támogatását akarták megszerezni a tervezethez, össze is állítottak egy listát, majd az ENSZ elé akarták vinni azt. A listán többek között szerepelt Márton Áron, Szabédi László, Kós Károly és Varró János neve is, ez alapján akarták bevonni őt is a perbe. Varró János nem ismerte el a kihallgatás során, a többszöri bántalmazás ellenére sem, hogy tudott volna a tervezetről (Varró ekkor még tényleg nem tudott a tervezetről). Dobai és Varga későbbi hamis vallomása alapján azonban bizonyítottan találták ezt a vádpontot is.²⁴

Varró János és társai perét, az úgynevezett Bolyai harmadik csoport ügyét 1959. február 16-án tárgyalta a kolozsvári hadbíróóság. Vádlott-társa volt Lakó Elemér, Péterffy Irén másodéves magyar szakos hallgató, Vastag Lajos²⁵ másodéves magyar-történelem szakos hallgató és Páll Lajos, a Képzőművészeti Főiskola másodéves hallgatója, akit Varró János ekkor látott életében először. Varró Jánost 12 vádpontban vádolták. A fontosabb vádak a következők voltak: 1956-ban Magyarországon kapcsolatba lépett több ellenforradalmárral, a kolozsvári Házsongárdi temetőben diákcsoportjával több „burzsoá-nacionalista” író sírját gondozta, a diákok körében „demagóg népszerűsége” törekedett, ellenséges rádió adásait hallgatta, egyetértett a Nagy Imre-kormány programjával, 1956. november 5-én sírva járkált az egyetem folyosóján, csángó diákokat nacionalista szellemben nevelt, a bebörtönzött Dávid Gyula családjának gyűjtést rendezett. Összekötetésben állt a hazaáruló Dobai Istvánnal és Varga Lászlóval, ismerte a tervüket, és azt nem jelentette

20 Uo.

21 P. Sebők Anna: *Az erdélyi 1956-os per*.

22 Bottoni 2006. 279. o.

23 Varró 2008. 117. o.

24 Uo. 138. o.

25 P. Sebők Anna interjújában másként írta a neveket: Péterfi Irén és Vastagh Lajos.

a hatóságoknak, Kós Károly munkásságáról „antimarxista, nacionalista-revizionista” szellemben írt. Az utolsó vádpont szerint Dávid Gyulával és Lakó Elemérel elhatározták, hogy „*ha a román hadsereg beavatkozik Magyarországon, mi nem vonulunk be a román hadseregbe, hanem visszaönulunk a hegyekbe, s az intervenció meghiúsításán fáradozunk.*”²⁶ Erre a vádpontra Dávid Gyula volt a vád tanúja, aki beismerő vallomást tett, és a tárgyaláson is fenntartotta vallomását.²⁷ Dávid Gyula egészen másként idézte fel a Varró János perében játszott szerepét: „*Mindannyian a vád tanúi voltunk. Valamiféle fegyveres összeesküvésben való részvételt akartak a nyakunkba varrni, de én a tárgyaláson mindvégig tagadtam. Az egésznek az alapja, hogy Varrónak, mégpedig legálisan, volt puskája. Kiváltotta a vadászfegyver-tartási engedélyt és eljárógatott vadászni.*”²⁸ Varró Jánost 16 évre, Lakó Eleméért 15, Péterffy Irént és Vastag Lajost nyolc-nyolc, Páll Lajost hat év börtönre ítélték.

Az *Erdélyi sorsvallató* című kötetet Varró János Erdély elhagyása után, hatvanéves korában írta Magyarországon 1987 ősze és 1988 tavasza között. A kötet Páskándiné Sebők Anna ajánlásával kezdődik, majd Varró János egykori tanítványa, Sípos Zsolt bibliai idézetekre reflektáló, kissé patetikus Előszavát olvashatjuk. A könyv 209. oldalán található a grindis lágérben 1962 tavaszán írt *Üzenet Évikének*, és a végén a *Május* című versek, ezután Ábrahám Sándorné írása olvasható, melyben röviden, mintegy másfél oldal terjedelemben, összefoglalja Varró János életét, munkásságát.

A kötet kiadása kalandos körülmények között történt. Varró János halála után az iratai lányához, Varró Enikőhöz kerültek. Az iratok éveken át pincében voltak, átnedvesedtek, eger rágta meg egy részüket. Az iratokat 2007 pünkösdjén Varró Enikő átadta Ábrahám Sándornénak, aki közöttük megtalálta az *Erdélyi sorsvallató* kéziratának két és fél példányát, így össze lehetett állítani egy teljes anyagot. Ezt követően megállapodtak a Korda Kiadóval, hogy kiadja a kéziratot.²⁹ Varró János nem mondta el senkinek, hogy már megírta börtönéveinek a történetét és az emlékiratait, pedig sokan könyörögtek neki.³⁰ A gépelt kézirat megtalálható a Teleki László Alapítvány Könyvtárában is, de erről Kecskeméten nem tudtak Varró János hozzátartozói és barátai.³¹

Varró János 222 oldalas önéletírását kilenc fejezetre tagolta, életének – főként meghurcoltatásának – különböző helyszínei alapján. Az *Erdélyi sorsvallató* egy be nem fejezett önéletírás, mert Varró János az 1968-as események taglalásánál félbehagyta az írását.

Varró János visszaemlékezésének számomra legfontosabb tanulsága, hogy a diktatúra időszakában bárkit, bármikor be lehet csukni, meg lehet verni, meg lehet alázni, tönkre

26 Varró 2008. 152–153. o.

27 Uo. 156. o. Később a börtönben Varró János megkérdezte Dávid Gyulát, hogy miért vallott ellene, mire ő a következőket mondta, Varró szerint: „*Hónapokig vallattak, hogy elismerjem, de szilárdan kitarítottam, hogy ilyenről mi soha nem beszéltünk. Aztán egy éjszaka kiszedtek az ágyból, felvittek a vallatószobába, rám irányították a lámpát, ordítottak, káromkodtak, hogy hányszor kérdeztek, s mindig tagadtam, hát néztem meg, Varró János őszintén bevallott mindent. Én meg voltam győződve, hogy velem egyszerre titeket is letartóztattak, s összeroppantam. Már nem volt erőm semmire, s csupán azt akartam, hogy ha már titeket elítélnék, engem is ítéljenek el veletek együtt. Ezért írtam alá a jegyzőkönyvet. Bocsássatok meg, nem sejtettem, hogy ez lesz belőle.*” 159. o.

28 P. Sebők A.

29 Különféle okok miatt a kézirat és a megjelent kötet nem teljesen fedi egymást, néhány mondatot kihagytak belőle.

30 Varró János hozzátartozói, volt barátai a mai napig nem értik, hogy miért nem árulta el nekik, hogy már 1988-ban elkészült a visszaemlékezésével. Sípos Zsoltnak halála előtt megemlítette a visszaemlékezését, és azt is kérte, hogy adják ki. Ábrahám Sándorné Kun Eszterrel 2010. január 22-én készített interjú alapján. Az interjú teljes szövege a szerző archívumában található.

31 A Teleki László Alapítvány Könyvtárában a 762/1988. jelzet alatt található az *Erdélyi sorsvallató*.

lehet tenni a szakmai karrierjét, a magánéletét. Ugyanakkor Varró János visszaemlékezése arra is példa, hogy a diktatúrát is túl lehet élni, lehet tisztességes, autonóm maradni és következetesen ragaszkodni az olyan egyetemes emberi értékekhez, mint az emberi méltóság, a tisztesség, a közösségért való önzetlen kiállás, a szolidaritás és a szabadság, még a börtönben, a munkatáborban is – hasonlóan Radnóti Miklóshoz. Meg is állapítja Varró János, hogy „hosszú börtönéletem alatt sokszor tapasztaltam, hogy a rabtartót az bosszantja a legjobban, ha a rab autonóm emberként viselkedik.”³²

Számot vetve a sorsával, maga a szerző is átgondolta, hogy szegényparaszti származása ellenére miért nem állt inkább a hatalom szolgálatába, mert akkor biztosan „sikeresebb és könnyebb” élete lett volna. Meg is adja a választ erre: az ok a származása. Ezt a látszólagos ellentmondást Varró János az őt kibocsátó közösség iránti felelősségvállalásra hivatkozva oldja fel. „Vécs jelentette számomra a szilárd talajt, az otthon biztos fogódzóját, de ugyanakkor a számon kérő széklet is, amely előtt vállalnom kellett az erkölcsi felelősséget mind szavaimért, mind cselekedeteimért. Ez a felelősségérzet határozta meg egyéni sorsomat, ez gátolt meg abban, hogy „egészséges” származásom előnyeit és képességeimet kihasználva, az anyagi jólét sima útját járjam. (...) Tán a léleknek is megvannak a maga öntörvényei, melyek kristályrendszerbe foglalják az értelem és érzelem világának kusza szövevényét, létrehozzák azt a tudatot, amely az egyén individualista hajlamait megnyesegeti, s őt az őt is megtartó közösség egyetemes céljainak szolgálatába állítja.”³³

Varró János középiskolás éveire visszaemlékezve írja a következő gondolatot, amely igazán jellemző következetességére és életfelfogására: „tudtam, hogy vannak dolgok, melyeket akkor sem szabad eltérnünk, ha nyomban az életünkkel fizetünk érte. Ezek közé tartozik a tudatos megalázás, mely embervoltunktól foszt meg, s céltalanná teszi egész további életünket.”³⁴

Varró János számára a tanítás nagy jelentőséggel bírt, a börtönben is tanár maradt, rabtársaiban így próbálta meg tartani a lelket, mert ezzel tudta kizökkenteni őket is és saját magát is börtön hétköznapijainak „idegölő feszültségéből”. „Egyszerre célt láttam magam előtt: tanítani, formálni ezeket a gyerekeket, nem engedni, hogy a sivár börtönhangulat, a céltalanság érzése eluralkodjék rajtuk. Ezt a legegyszerűbben úgy érhettem el, hogy elérhető, konkrét célokat tűztem eléjük. Megértettem velük, hogy nekik nem szabad elvesztegetniük a börtönben töltött időt, tanulniuk kell, hogy ha kiszabadulnak, folytatni tudják tanulmányaikat. Nyomban „meghirdettem” hát előadásaimat történelemből és irodalomtörténetből, amit nagy lelkesedéssel fogadtak. Így kezdődött el börtönéveim tanári pályája, melyet öt és fél év alatt egyetlen pillanatra sem hagytam abba, s nyugodt szívvel állítom, hogy börtönbeli tanítványaimnál jobb tanítványaim sose voltak, hasznosabb tanári tevékenységet sohasem fejtettem ki. (...) S míg egyetemesdit játszottunk, körülöttünk tombolt a szamosújvári pokol.”³⁵

Varró János írása részletes és pontos kordokumentum is. Önéletírásában nagyon szemléletes és reális leírások olvashatók a fontosabb történelmi eseményekről. Kifejti, hogy Trianon után a marosvécsi arisztokrata, báró Kemény János felelősséget vállalt a falu lakói iránt, és a Helikon társulat megbeszéléseit Marosvécsen tartották, ami a szegény parasztyerek számára az első találkozást jelentette az írókkal, költőkkel, irodalmárokkal. Varró szemléletesen bemutatja 1940-ben a magyarok bevonulását, Észak-Erdély visszacsatolását

32 Varró 1998. 160. o.

33 Uo. 15–16. o.

34 Uo. 84. o.

35 Uo. 164–165. o.

is.³⁶ Részletesen ír a front átvonulásával járó zűrzavaras időszakról, a német megszállásról, a kiűritésről, a menekülésről, a szovjet megszállásról, a románok fosztogatásáról és kegyetlenkedéseiről, amelyet a szovjet katonák igyekeztek korlátozni és megszüntetni. A szerző sorra veszi írásában azokat az eseményeket, amelyekkel a román hatóságok korlátozták, visszaszorították, megfélemlítették a magyar nemzetiségű lakosságot, ezeket megszemélyesítve, konkrét történetekkel teszi hitelessé. Varró János a háború után középiskolásként részt vett a marosvásárhelyi közéletben, ekkor ábrándult ki a politikából és a szocializmusból is, melyhez szegényparaszti származása miatt kezdetben vonzódott.³⁷ Nem tartotta be a kommunista párt felsőbb útmutatásait, autonóm módon, a helyi magyar közösség érdekét védte, ugyanakkor figyelemmel kísérte a magyarországi politikai, közéleti és irodalmi eseményeket is.³⁸

A kolozsvári Bolyai Tudományegyetem tanáraitól, vezetőiről is igyekszik objektív, hiteles képet nyújtani. Itt Varró János elsőévesen a Magyar Irodalomtörténeti Tanszék könyvtárosa lett, és így közel került Szabédi Lászlóhoz, akit barátjának, mesterének tekintett. Varró János írásán át betekínthetünk az egyetem oktatói karába, ahol a tanárok között a legfőbb határ vonal szerinte ott húzódott, hogy valaki a hivatalos marxista irányvonalat követi-e, vagy próbál objektív és autonóm személyiség maradni.

Varró János nagyon jól érzékelteti a szocializmus irracionalitását és működési logikáját, mikor leírja, hogy az első év végén szovjet ösztöndíjra javasolták, ez ellen tiltakozott, és arra hivatkozott, hogy ő magyar nyelv és irodalom szakos, és azt jobban el tudja sajátítani Kolozsváron, mint a Szovjetunióban. Ekkor Nagy István rektor a tudomására hozta, hogy mennie kell, mert őt a származása miatt vezető kádernek szánják. Később kiderült, hogy irodalom szakon nincs hely csak zöldségtermesztés és haltenyésztés szakokon, amit nem vállalt el a minisztériumi megfélemlítés ellenére sem.

A másik döbbenetes eset a szocialista jogértelmezés sajátosságairól Varró János és a szamosújvári börtönparancsnok közötti párbeszéd, amikor Goiciu megkérdezte Varró Jánost:

„– Hány évet kaptál?
– Tizenhatot.
– Hát mit csináltál?
– Semmit.
– Menj az anyád picsájába, büdös bandita, ha semmit sem csináltál volna, odavetettek volna neked vagy öt-tíz évet, de nem tizenhatot.”³⁹

De miért is hurcolták meg Varró Jánost, a fiatal irodalomtörténészt minden ok nélkül, mint ahogy később a bíróság is megállapította? Erre a kérdésre a választ maga Varró János

36 Varró János megjegyzi, hogy „mindent egybevetve, Erdély magyar népe végtére is nyert a bécsi döntéssel. Az a nemzedék, amely e négy év alatt magyar iskolába járt, nemzeti kultúrájában, nemzeti tudatában megerősödve fogadta az 1945 után kialakult új helyzetet.” Varró 32. o., valamint „Vécs meg a környező falvak számára a »magyar világ« óriási fellendülést hozott. Hatalmas munkálatok kezdődtek mindenfelé, volt munkaalkalom bőven.” Utakat építettek újjá, megépítették a Dédát Szeretfalvával összekötő vasútvonalat, majd a szalárdi erőrendszert. Varró 35. o. A Dédá–Szeretfalva közötti vasútépítést a háború alatt a Kecskeméti Népbank finanszírozta, Bende Sándor elnöksége idején. Rigó Róbert: *A Kecskeméti Népbíróság perei* (kézirat).

37 A KF TFK több munkatársának visszaemlékezése szerint Varró János Magyarországon is mereven elzárkózott az aktív politikai élettől, a rendszerváltást követően is.

38 Így ír erről Varró János: „Az értelmes cselekvés útját kerestem, célt, amelyért élni érdemes. A múltat ismertem és végleg elutasítottam, az újnak elfogadtam az elméletét, de teljesen elfogadhatatlannak tartottam mindennapi gyakorlatát.” Varró 2008. 93. o.

39 Varró 2008. 158. o.

is éveken át kereste a börtönben, míg 1960 márciusában egykori „bolyais” diákok érkeztek a lágerbe, akiktől megtudta, hogy a Bolyai Tudományegyetem 1959. március 19-én, az egyesülési nagygyűlés után gyakorlatilag megszűnt. Ekkor tudta meg azt is, hogy Szabédi László tiltakozásul öngyilkos lett.⁴⁰ „Végre megtudtam azt, ami letartóztatásom óta mindvégig izgatott, tudniillik azt, hogy miért tartóztattak le, és miért mérték ránk ilyen súlyos büntetést. Eszerint a román államvezetés már 1958 nyarán konkrétan készült a Bolyai Tudományegyetem megszüntetésére. A román vezetés, amely akkor még tartott a nemzetközi közvéleménytől, s nem akarta, hogy ezt az egyesítési nagygyűlést diszkordáns magyar hangok zavarják, tudatosan előkészítette a talajt, s a mi elítélésünkkel alaposan ráijesztett a Bolyai Tudományegyetem tanáira, hogy azok meg se merjenek mukkanni.”⁴¹ Tehát Erdélyben a magyar fiatalokat, többek között Varró Jánost is azért fogták perbe minden jogalap nélkül, a magyar forradalmi események okán, hogy az ott élő magyar kisebbség jogait, oktatási lehetőségeit csorbítsák és az erdélyi magyar értelmiséget megfélemlítsék. Fontos kijelentést tett Varró János az erdélyi magyar értelmiség felelősségéről a 20. század második felére vonatkozóan, ami a mai napig is sok vonatkozásban érvényes. „A romániai magyar értelmiség »periódusokat«, »nehéz időket« vélt látni ott, ahol tulajdonképpen egységes és szerves történelmi folyamatról, a romániai magyarság felszámolásáról volt szó. Nem ismerte fel, hogy a magyar nemzetiségi kultúrát sújtó intézkedések végeredményben az egész magyar kisebbség felszámolását célozzák, vagy ha felismerte, meg sem kísérelt fellépni ellenük egységesen, mégpedig az ország érvényben lévő törvényeire támaszkodva. Nem ismerte fel, hogy élethalálharcról van szó, hanem, az egyéni menekülés útjait keresve, hagyta magát atomizálni, s lépésről lépésre »okosan« vonult vissza, míg csak a szakadék szélére nem érkezett.”⁴²

Varró János szakmai karrierje mellett családi életét is megviselte a börtönben eltöltött idő. Mikor lefogták, akkor várta felesége, Varró Katalin a második gyermeküket, mikor kijutott a börtönből megtudta, hogy közben felesége elvált tőle, majd házasságot kötött, és az új férje adoptálta a gyermekeit.⁴³ A hatéves gyermekét szabadulása után látta először, később felesége tiltása miatt a gyermekeivel sem találkozhatott, nehogy az ő életüket is „tönkretegyje”.⁴⁴ 1964 decemberében Varró János feleségül vette Balogh Évát, a Kolozsvári Magyar Színház színésznőjét, de három év múlva elváltak. 1975-ben ismét megházasodott Varró János, a nála jóval fiatalabb Vajda Enikőt vette el, akitől kislánya született. 1987-ben, mikor Varró János úgy döntött, hogy Magyarországra jönnek, a felesége és a gyermeke sem tudott arról, hogy ez végleges döntés, és nem csak vakációzni jönnek. Felesége Kecskeméten egy szakközépiskolában tanított, majd nem sokkal kecskeméti letelepedé-

40 Szabédi László az egyesülési nagygyűlésen ellentmondott az azt vezető Causescu-nak, aki az önálló magyar tudományegyetem ellen érvelt. Szabédit nyilvánosan megalázták a gyűlésen, majd kénytelen volt önkritikát gyakorolni (Vincze 1997). Ezt követően Szabédit állandóan zaklatták, aki végül vonat elé vetette magát, ezt követően öngyilkos lett Csendes Zoltán prorektor, majd a felesége, Molnár Zoltán közgazdász professzor és Tóth Sándor is. Varró 2008. 186–187. o.

41 Uo. 185–186. o.

42 Uo. 215. o.

43 Varró János az egyik ügynöki jelentés szerint 1958 májusában már külön élt feleségétől. Bottoni 2006. 331. o. Varró János a börtönből megüzente feleségének a korábban szabaduló dr. Schönfeld József aradi főbírival, hogy váljon el tőle és próbáljon Magyarországra menni és ott új életet kezdeni, mert Varró János úgy gondolta, hogy felesége és gyermekei életét is tönkreteszik a román hatóságok, és a gyerekeket még középiskolába sem veszik föl. Közben Varró János feleségét kitétték akadémiai állásából és bolti pénztárosként dolgozott. Varró 2008. 190. o. Varró János első házasságából született gyermekei (István, Alpár) és volt felesége is a hetvenes évek elején kivándorolt az Amerikai Egyesült Államokba. Ábrahám Sándorné Kun Eszterrel 2010. január 22-én készített interjú alapján. Az interjú teljes szövege a szerző archívumában található.

44 Varró 2008. 219. o.

sük után, 1989. április 18-án, 37 évesen gyógyszer túladagolás következtében elhunyt. Ez nagyon megviselte Varró Jánost, „olyan volt, mintha valami rolót lehúztak volna”, az alkotó kedve és életkedve is elment, majd az egészségi állapota is romlani kezdett.⁴⁵

Varró János bő két évvel a romániai forradalom előtt, édesanyja halála után egy héttel, 1987 augusztusában hagyta el családjával Kolozsvárt és jött át Magyarországra.⁴⁶ A román hatóságok úgy döntöttek, hogy Varró Jánost, a Dacia Könyvkiadó munkatársát nyugdíjazzák, és a munkakörét megszüntetik. „A román államvezetés elérkezett a nemzetiségi kérdés végleges megoldásának utolsó fázisához. Endlösung!”⁴⁷ Varró János – sokakkal együtt – ekkor teljesen reménytelennek látta a magyarság és a saját helyzetét is Romániában, ezért döntött úgy, hogy néhány személyes holmival, hatvanévesen, Magyarországra jön. Varró János írása elején kifejti, hogy sokat tépelődött azon, mit kellene tennie, hiszen neki, mint erdélyi magyar értelmiséginek, a nehéz időkben az a feladata, hogy „tartsa a lelket a környezetében” Kolozsvárott. Ezért nem mehet vissza Marosvécsre sem a testvéreihez a nyugdíjazása után, ahová hívják.

Magyarországon barátai segítették lakáshoz és munkához a feleségét is: Czine Mihály, Cseres Tibor, Ara Kovács Attila. Varró János azonban vívódott, „Saját népiünk körében maradhattunk, kislányom anyanyelvén folytathatja iskolai tanulmányait, feleségem egyetemi képzettségének megfelelően magyartanárnőként dolgozhat, én pedig magyarul írhatok, taníthatok, tudásom, tehetségem nem válik holt tőkévé. (...) Igen, dolgozhatom, mint annyi más magyar értelmiségi, de odaát, Romániában úr maradt utánam. Az emberek nem tudják, miért kellett eljőnnöm, joggal hishetik, hogy a nehézségek elől szöktem meg, hogy elárultam őket.”⁴⁸ A mai napig is minden felelősen gondolkodó, Magyarországra telepedett határon túli magyar értelmiséginek szembe kell nézni ezzel a dilemmával.

Ábrahám Sándorné Varró János személyiségét a következőképpen jellemezte: „Voltak emberek, akik Varró Jánost vagy megszerették, vagy nem. Egyszerűen bele lehetett szeretni, olyan volt, hogy megfogta az embert, az a tartás, a belső és külső tartása. Látszódott, hogy valamit visz, cipel magával, de tartja magát. Ha megszólalt, elbűvölt mindenkit. Nagy tudású, nagy kaliberű ember volt. Kálmán Lajoshoz hasonlóan ő is mindig, mindenkit tanított. (...) Valójában zárkózott ember volt, csak keveseknek nyílt meg.” Varró János nagyon szeretett tanítani, és idős korára ez végre megadatott számára. A főiskolán rendezvények szervezésében is részt vett, a kollégium igazgatója lett, Kecskeméten előadásokat tartott, és a rendszerváltást követően Erdélyből érkező csoportokat fogadott.⁴⁹

45 Ábrahám Sándorné Kun Eszterrel 2010. január 22-én készített interjú alapján. Az interjú teljes szövege a szerző archívumában található.

46 Romániában a nyolcvanas évek második felére Ceaușescu diktatúrája egyre elviselhetetlenebbé vált. Az élelmiszerhiány és a nélkülözések miatt 1986-ban két kolozsvári gyárban sztrájkoltak a munkások. A magyarokat külön nyelvi és kulturális intézkedések sújtották, és egyre többen igyekeztek elhagyni Romániát. 1987-ben 6500 letelepülni szándékozó érkezett Romániából Magyarországra. 1987-ben Magyarország is változtatott korábbi határon túli nemzetpolitikáján és a magyar kisebbségek sorsa iránt aktívabban vállalt felelősséget. Magyarországon 1988-ban több tüntetést is tartottak Ceaușescu politikája ellen és az erdélyi magyarság mellett, ebben az évben vált ismertté a falurombolási terv, amely tovább fokozta a felháborodást. Ez ellen több tízezres, más becslések szerint százezres tömeg tiltakozott Budapesten, június 27-én, ez volt 1956 óta a legnagyobb tömegmegmozdulás Magyarországon. Romsics Ignác: *Volt egyszer egy rendszerváltás*. Rubicon-Könyvek, 2003. 90–94. o.

47 Varró 2008. 12. o.

48 Uo. 17. o.

49 Ábrahám Sándorné Kun Eszterrel 2010. január 22-én készített interjú alapján. Az interjú teljes szövege a szerző archívumában található.

Összességében elmondhatjuk, hogy Varró János írása kiváló kordokumentum. A szerző nézőpontjából, amely igyekszik hiteles és reális maradni, nyomon követhetjük a Trianon utáni Romániában az erdélyi magyarság megpróbáltatásait 1968-ig. Megismerhetjük a román börtönök és munkatáborok embertelen és kegyetlen világát. Varró János nemcsak saját életútját mutatja be, hanem az általa megtapasztaltakon és elmesélt történeteken keresztül egy valós képet igyekszik festeni a korabeli viszonyokról. Ezen túl, és talán ennél lényegesebb, hogy egyfajta erkölcsi fogódzót, útmutatót is igyekszik nyújtani az olvasó számára nem mindennapi, megpróbáltatásokkal teli életútjára alapozva. Ezért nagyon jó és fontos írás.

Varró János emlékének ápolása

Varró János emlékének ápolása több személy és intézmény nevéhez köthető: Ábrahám Sándorné Kun Eszter, a tanítóképző kar nyugdíjas könyvtárosa, Kerényi György, a Kecskemét–Marosvásárhely Baráti Kör Egyesület elnöke, Sípos Zsolt, Varró János egykori tanítványa, Steklács János, egykori kollégája. A Kecskeméti Főiskola Tanítóképző Főiskolai Kara, azon belül is a magyar nyelv és irodalmi csoport igyekszik ébren tartani Varró János emlékét.

A TFK 2006-ban alapította meg a Varró János-ösztöndíjat olyan hallgatók számára, akik kiemelkedő tanulmányi eredményük mellett „Varró János szellemiségének megfelelően, példamutatóan készülnek fel az óvodapedagógusi, tanítói hivatásukra.”⁵⁰

Varró János születésének 80. évfordulója alkalmából 2007. november 4-én a marosvécsi temetőben emlékeztek Varró Jánosra egykori kollégái, barátai, ismerősei, a TFK munkatársai és hallgatói is részt vettek a megemlékezésen. Steklács János intézetigazgató, Varró János egykori kollégája mondott itt beszédet, ahol a következőket mondta: „Pályakezdő tanárként találkoztam vele. Mindketten gyermekirodalmat tanítottunk, egy irodában dolgoztunk. Tisztán él bennem az első találkozás emléke. Bemutatkoztam neki, majd így folytattam: »a tanár úr elszánt és méltatlan utódja vagyok«. Erre ő határozott és szelíd mosolyával azt válaszolta: »Jegyezd meg Jancsikám, hogy az oktatás gerince a történelem kell, hogy legyen!« (...) Sok időt töltöttünk együtt, én csak kérdeztem, kérdeztem, ő pedig jó tanárként válaszolt. Áhítattal és borzongva hallgattam, ahogy az életéről mesélt, észrevétlenül formált, tanított engem is.”⁵¹

2007. november 27-én Varró János irodalmi emlékest volt a TFK-n, melyen vendég volt Pécsi Györgyi irodalomtörténész, és Varró János írásaiból is elhangzottak részletek. 2008. június 9-én tartották a TFK-n az *Erdélyi sorsvallató* című kötet ünnepélyes bemutatóját.

2009. november 26-án Kecskemét Megyei Jogú Város és a Kecskeméti Főiskola Tanítóképző Főiskolai Kara Varró János emlékére országos vers- és prózamondó versenyt szervezett középiskolások számára, melyre erdélyi magyar irodalmi alkotásokkal lehetett nevezni, a sikeres versenyen 28 diák vett részt. Jelenleg a TFK-n szervezés alatt áll a Varró János Alapítvány létrehozása.

50 FK TFK Kari tanácsi határozat a Varró János-ösztöndíj alapításáról, 2006. június 1.

51 Steklács János beszéde a marosvécsi temetőben, elhangzott 2007. november 4-én.

Forrás: http://steklacs.blogspot.hu/203136/varro_janosra_emlekezunk, utolsó letöltés: 2010. január 21.

Irodalom

- Ábrahám Sándorné: *Varró János irodalmi munkássága*. Válogatott bibliográfia. Tanítóképző Főiskolai Kar, Kecskemét, 1992
- Borcsa János: *Varró János hagyatéka*. Székelyföld, 2009. 1. szám 176–180. o.
- Catherine Durandin: *A román nép története*. Maecenas Könyvek, Budapest, 1998
- Dávid Gyula: *1956 Erdélyben. Politikai elítéltek életrajzi adattára 1956–1965*. Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 2006. 337–338. o.
- Dr. Pál-Antal Sándor–Dr. Szabó Miklós (szerk.): *A Maros megyei magyarság történetéből*. Marosvásárhely, 1997
- P. Sebők Anna: *Az erdélyi 1956-os per. Beszélgetés az egykori rab Dávid Gyula irodalomtörténésszel*. Kortárs, 2001. 10. szám, www.epa.oszk.hu/00300/00381/00051/sebok.htm, utolsó letöltés: 2010. január 6.
- P. Sebők Anna: *Kolozsvári perek 1956*. Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet, Budapest, 2001
- Pécsi Györgyi: *A fordulat évei Romániában*. Forrás, 2009. 3. szám, 111–119. o.
- Romsics Ignác: *Volt egyszer egy rendszerváltás*. Robicon-Könyvek, Budapest, 2003
- Stefano Bottoni (szerk.): *Az 1956-os forradalom és a romániai magyarság (1956–1959)*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2006
- Tófalvi Zoltán: *1956 erdélyi mártírjai I. A Szoboszlai-csoport*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2007
- Tófalvi Zoltán: *1956 erdélyi mártírjai II. Az érmihályfalvi csoport*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2007
- Tófalvi Zoltán: *1956 erdélyi mártírjai III. A Dobai csoport*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2009
- Tófalvi Zoltán–Gazda József: *Kövek a síratófalhoz*. Budapest–Stockholm, 1994
- Tófalvi Zoltán: *Az 1956-os magyar forradalom visszhangja Erdélyben*. www.arts.u-szeged.hu/doktar/texts/tofalvi_fo.html, utolsó letöltés: 2010. január 4.
- Varró János: *Erdélyi sorsvallató. Egy erdélyi 56-os utolsó vallomása*. Korda Kiadó, Kecskemét, 2008.
- Vincze Gábor: *Változás a Román Munkáspárt magyarságpolitikájában: a kolozsvári magyar nyelvű felsőoktatás felmorzsolása (1950–1959)*. Korunk, 1997. 4. szám www.epa.oszk.hu/00400/00458/00088/1997h_onap4cikk1283.htm

(Korda Kiadó, Kecskemét, 2008)

Sümegei György

„A mű csak út, semmi más”

Kántor Lajos és a képzőművészetek

Kántor Lajosról nyilvánvalóan a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* közli a legrészletesebb címszót, több oldalnyit, pedig csak 1982-ig összegereblyézett adatokat hoz. Az azóta eltelt negyedszázadban maradt, mint volt „*irodalomtörténész, kritikus, művelődéstörténész, szerkesztő*”. És még valami – vagy inkább valaki –, de erről később. Legbensőbb alkotói körei változatlanul a *Korunk* körül szerveződtek: Korunk Galéria, Korunk Baráti Kör, Kolozsvár Társaság. Vagyis elmúlt fél évszázada a *Korunk*-kötelékében, a *Korunk* (változó) csillagzata alatt telt. 1959-től irodalmi szerkesztő, 1963-tól a művészeti rovat vezetője, 1973–86 között a Korunk Galéria kitálója, megszervezője, irányítója, 1990-től 2008-ig a folyóirat főszerkesztője.

Tudom, hogy soktevékenységű értelmiségieknél a legaprólékosabb odafigyeléssel – ha egyáltalán – lehet tevékenységi körökre/ágakra az életműveket szétszálazni. Kántornál most mégis erre kényszerülök, amit a bemutatandó könyvek indokolnak.

„A mű csak út, semmi más” idézi Kántor Baász Imréről írva Octavio Pazt. Tehát a mű s a szerkesztői munka is út, lehetőség és adottság kettős keresztje az egyéniség megvalósítására. Persze azonnal tolauskodik a kérdés: milyen út? Milyen az út? Gyakran kész bennünk a gyors, elhárító válasz: útja, utasa válogatja, melyik milyen. Kántor Lajosé összetett, sok szálból együvé, sorssá és saját úttá fonódó, évtizedek során formálódó. A képzőművészetekkel kapcsolatos teljes tevékenysége a legélesebben a Benkő Samu által 1970-ben megfogalmazott feltételezésre adott egyéni, sajátos válasz. Benkő Samu állítása: „*Egyes festményeken vagy szobrokon túlmenően jó néhány művészi életművet is éreztünk annyira súlyosnak, mint legkiemelkedőbb íróinkét. [...] igencsak versenyben érzem a képzőművészetet az irodalommal.*”¹

Kántor képzőművészet, vizuális művészetek iránti érdeklődésének hiteles geneziséét, öntörténetét ő maga fejthetné föl a legrészletesebben. Csupán sejthető, hogy az írás és kép iránti érdeklődése azonos gyökerű, a földadatnak és szolgálatnak alárendelve. „*Ha a felelősséget egy viszonylag kis közösségért vállalja fel az ember, annál többfelé kellene eljutni, regisztrálni, másokkal is megismertetni a tényeket, lelkesíteni és vitatkozni, ébren tartani az összetartozás tudatát, ugyanakkor azonban magasra emelni az igényt, tudatosítani, erősíteni*” (Kántor Lajos: *Hazatérő képek Barcsaytól Vinczeffyig*, 95.). Vagyis megismertetni és összekötőnek, hídnak is lenni egyszerre irodalom és képzőművészetek, szó és kép között. Belső készletéből, az elődök munkája mind mélyebb megismerése, elemző bemutatása miatt kellett szembenéznie mindazzal, amit a régi *Korunk* az új művészetért vállalt. Mái fundamentális földolgozás a *Kép, világkép* című kötete, amely a modernitás, a 20. század első évtizedei új művészetfelfogásának, erjesztő szellemének a kolozsvári *Korunk* gyűjtőlencséjében való megjelenését, visszatükröződését regisztrálja, mutatja be. S persze utazásai során nemcsak az irodalom és színház új törekvéseit veszi észre, hanem a képzőművészetekét is, Belgrádtól Gdanskig, az Adriától a Balti-tengerig, a naív művészetől a kortárs lengyel grafikaig. S mindezt azért, hogy a külföldön szerzett tanulságok is újra hazavezessék, az otthoni kérdésekben segíthessék. Úttörő kötetnek számított 1972-ben az *Utazás a gyökerek körül az Adriától*

1 Benkő Samu: *Merre keressük művelődésünk súlypontját?* *Korunk*, 1970/1.

a *Balti-tengerig (Útirajz a modern művészetekről. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár)* című, melynek a modern művészetekről szóló útirajzeit az 1979-es *Szárny és gyökér*, valamint az 1983-as *Milyen az út?* című könyveiben folytatta. Ezen kiadványokra épül a *Gyökerek, álmok, tengerek* (Ister, Bp., 2002) című egybegyűjtött, friss kommentárokkal – ahogyan ma látja ugyanazt – kiegészített, ill. új írásokat is közreadó kötet.

A Kriterion Galéria kismonográfia-sorozatában *Deák Ferenc* (1982), *Cseh Gusztáv* (1983), *Paulovics László* (1983) munkásságát mutatja be, majd később *Györkös Mátyás Albert* (1995), és a legelső sorban szeretett mester, *Nagy Albert* művészetét dolgozza föl fontos, önálló kötetben (*Fehér volt a világ. Kriterion, 1997.*) Nagy Albertet, ha az erdélyi Nagyok közül harmadikként beszél róla, akkor is elsőként említi, pl. így: „*Nagy Albert a jelképértékű figurális kompozíciók s a városi tél festője*” (Kántor: *Hazatérő képek*, 88.). Legutóbb a Pallas-Akadémia Kiadó (Csíkszereda) képzőművészeti sorozatában Vinceffy László ma már meghatározóan fontos művészetéről jelent meg (2009) összefoglalója. Szerkesztőként a *Képzőművészeti írások 1984* című, fontos tanulmányok gyűjteményét jegyzi. S persze, a *Korunk* szerkesztőjeként sok képzőművészeti írás gondozója, s az 1974/2-es képzőművészeti *Korunk*-szám szerkesztője. Ekkor, a *Korunk* képzőművészeti száma szerkesztésekor már a *Korunk* Galériában járunk. Általában két-három hetente nyílnak verssel, irodalommal, zenével, közösségi művészeti élménnyel is emlékeztetett kiállításai. A *Korunk* Galéria (Erdélyben, s talán Kelet-Közép Európában is páratlan) a közösséget is összetartó missziójáról színvonalasan számol be a *Közösség és művészet. A Korunk Galéria története 1973–1986* alcímű (Kolozsvár, 2008) antológiában (bevezető: Székely Sebestyén György) az elemző bemutatásig, a monografikus földolgozás lehetőségéig eljutva hasznos és pontos adattárral kiegészítve az egyes kiállítók kis portréi képezik a legnagyobb művészettörténeti értéket. Talán csak azt lehet hiányolni, hogy a működésnek, de különösen a betiltásának semmiféle dokumentumát nem fűzik, nem építik a szövegbe a szerkesztők, pedig az még hiányzik a galériatörténet teljes palettájáról.

A *Hazatérő képek Barcsaytól Vinceffyig* címet viselő friss gyűjtemény a *Korunk-Komp-Press* Kiadó kiadványa (2009). Kántor az önálló kötetben még meg nem jelent képzőművészeti írásait gyűjti egybe, megnyitókát, tárlatismertetőket, kisebb folyóirat- és újságcikkeket. A gyűjtemény tengelyében a *Korunk* címlap- és tipográfia-története áll. Megfogalmazza azt is, hogy mit jelent számára „*a Korunk-örökség, a Gaál Gábor-i hagyomány [...] fogékonyságot az újra, az úttörést, [az] elzárkózás [helyett] a szemben az árral magatartást*”. Valójában ő is maximálisan igazodik mindehhez. Ha kolozsvári, művészetről író generációs társai közt keresem a helyét, bizonyosan nem közelít Kántor attitűdjé a kissé idealizáló, nem létező képzőművészeti iskolákat tételező magatartáshoz, ám a tényekbe, legapróbb adatokba sem ragad bele. Nagyfokú általánosító és átlató képességgel, esszéisztikusan oldottan, gondolatilag magvasan fogalmaz. Elfogultságai, vagy mondjuk így: izlésének kitüntetett életművei persze vannak. Az emlegetett Nagy Alberté, Deák Ferencé, valamennyire Jakobovits Miklóisé. És a *Korunk* Galéria újra és ismét. Akik abba belefértek – valóban az erdélyi/romániai 20. századi képzőművészet legjava, mindazok, akik „*képbe írták-írják a Kort*” és tegyük hozzá: önmagukat, önmaguk belső világát. A Székelyudvarhelyi *Korunk-Képtár* újra fölveheti a 20. századi erdélyi/romániai magyar művészeti/képzőművészeti múzeum sürgető szükségességét. És – amire utaltam az elején – Kántor szervező, egyik fontos legutóbbi tette a Kolozsvár Társaság helyiségeiben állandó kolozsvári képzőművészeti kiállítás létesítése, de ugyanott folyamatosan időszakos tárlatok is létrejönnek. Könyvtervezői, könyvkiadói munkásságából csak Cseh Gusztáv monumentális triptichonját, hármaskönyvét emelem ki.

S azt még, hogy a *Korunk-Komp-Press* Miklóssy Gábor írásai közreadásával egy képzőművészeti dokumentumsorozatot indított Kántor Lajos bevezetőjével. Most Kántor Lajosnak a *Hazatérő képek* című friss könyve azonos formában, ha úgy tetszik, más módon, de folytatja a sorozatot: képzőművészeti írásokat közöl, amelyek jelentős dokumentumértékkel is bírnak. Bizonyítva, hogy valójában idekint és odabent is „*egymásért kell és lehet belépniük a képek birodalmába*”.

Turai Laura

Tatár Sándor az „angyali vándor” nyomában

Tatár Sándor *A hangyai vándor* címen foglalta egybe „a kerúbi vándor”, azaz Angelus Silesius ihlette kétsorosait. A tizenhárom oldal mintegy rendkívüli epilógusként szolgál a megrendítően kitárulkozó *Requiem*-kötet anyasírató verseihez. A középkori misztikus avatott fordítójaként Tatár Sándor ezúttal imaciklusban állít emléket: „*in honorem Angeli Silesii*” (vö. Angelus Silesius, *Kerúbi vándor*, Helikon Stúdió, 1991, vál., ford., utószókat írta Kurdi Imre és Tatár Sándor).

Csak közbevetőleg jegyezzük meg, mert e témában már született lényeglátó elemzés: a teljes kötet utolsó előtti, *requiem* című fejezete különlegességként tartandó számon a szív legmélyéről fájdalmasan vállalt, mindenféle áltompaságtól és közönyben való tetszelgéstől mentes, katartikus erejű szólmainak szépségében.

Az „angyali vándornak” szentelt ciklusban a költő a szárnyakra koncentrál. (A könyv borítója egyszerre sejtelmes és ünnepélyes: fekete alapon sárga-kék mintás gyászlepke.) A halál pillangója azonban itt már nem a sötétben, hanem az emésztő fény bűvöletében körözik. De vajon megmarad-e a szédítő körözésnél, vagy készen áll elemészteni magát a mindenható tűzben?

Nem véletlen tehát e kétsoros folyam helye a kötetben. Az édes anya, az édesanya halála inspirálta versek silesiusi formába öntése sem előzmények nélkül való – Tatár Sándor a fordításkötethez írt utószófelkérés kapcsán a következőket írja: „*Amikor e tervet tudtomra adták, édesanyám egy hete távozott volt el közülünk, élők közül, s mire hazaértem a Kiadóból, a zsebemben lapult egyik volt gimnáziumi osztálytársam (ma lelkész hivatal-vezető) névjegye, aki a buszon, hazafelé, arról beszélt nekem, mennyire nem hiányzik és nem hiányozhat neki semmi, amióta megtért, hogy nincs olyan kérdésem-kételyem, amiyre, ha olvasni tudok a hit könyvében, ne kapnék választ [...]*”

Egy szívünkhez közelálló lény elvesztése döbrent rá leginkább reménytelen (!) elhagyatottságunkra, Édenből való földi kivetettségünkre. És József Attila mama-versei, vagy Pilinszky irtóztató és kétségbeesett sivataga („*Anyá, anyá / ebben a sivatagban...*”) után nem ismeretlen a hang. Márton László így határozza meg Tatár Sándor hozzáállását: „*Siránkozás, fajvesztékezés, nyafogás bőven akad a magyar költészetben, sokféle regiszterben és egészen különböző színvonalon; de a »szomorúság Anteusa« ritka tüneménye.*” (Jelenkor, 2008, 51. évf., 1. szám, 101. o.)

Hogy miért kell a pokol bugyrait a hetedik körökig kigyózáson megismernünk ahhoz, hogy a könnyekből gyöngy peregen? Isteni titok, de ha a „kerúbi vándor” nyomába eredünk, ennek a titoknak fénykörében az egyetlen érvényes utat járhatjuk. Erre való kísérlet *A hangyai vándor*.

Hogyan határozható meg, határolható be ez a különös versfolyam? Márton László tanulmányában a ciklus ihletésének körülményeit és az eredmény besorolhatóságát vizsgálván három megoldást vesz számba, melyből az utolsót tartja elfogadhatónak: 1. a költői én egységéről való lemondás, 2. omázs és persziflázs egyben, 3. intertextualitás, a silesiusi verseszéd elsajátítása. Ugyanitt hangzik el a következő felszólítás: „*Akit a probléma érdekel, hasonlítsa össze a Kerubi vándor (Helikon Kiadó, Bp., 1991) Tatár-féle fordításait a Hangyai vándor kétsorosaival.*” Ezt kíséreljük most meg, noha elfogadnánk a fentebb vázolt megállapítást, így ezúttal nem az előbb fölvetett kérdés megválaszolása a célunk.

A kétsoros alexandrinokat Angelus Silesius legfontosabb motívumai hatják át: rózsa, kard, tükör, ösvény, hang, délibáb, éjszaka, pokol, ostya, Szentlélek, világi, sivatag, kincs, kéj, ördög,

alázat, tékozló fiú, üdv, színarany, bűn, gané, gyertya, keskeny út, ellenség, pille, bárány, szalag, eső, tenger, galamb etc.

A cím maga szerénységet és némi iróniát takar, „angyali” helyett „hangyai”. Igaz, ha megvizsgáljuk és jobban mögé nézünk, a hangya-motívumnak nem kevés „szakirodalma” akad. Avilai Szent Teréz például így szól e kis teremtményről: *„Azt hiszem, hogy Isten legparányibb teremtményében, ha csak egy kis hangya is: sokkal több rejlik, mint amennyit a bölcsek tudnak róla.”* Mauriac, a katolikus regényíró pedig egyenesen az irgalom középpontjának tesz meg egy homoktölcsérbe szorult kis hangyát. Egy tizenhat éves ifjút (talán a fiatal Mauriac-ot?) ösztönöz az emberi szenvedésről való gondolkodásra (Le Mystère Frontenac).

Angelus Silesius kétsorosait a gondolatok és érzelmek gömbvillámsebességgel pillanatról pillanatra összeérő izzása adja. A sokszor majdnem egy az egyben a katekézis szövegét idéző parafrázisokon átragyog a hit lobogó lángcsóvája. Ujjongása, végtelen öröme a legapróbb motívumokon is áthat. Az ihlet, az áhítat egyenesen a szívből jön, s mintha nem törődne semmi akadállyal, mindent magába olvaszt-kerekít. Autentikusságuk legegységesebb bizonyítéka a tiszta egyszerűség:

*„A rózsá, amelyet külső szemed ma lát,
Istenben öröktől bontotta bimbaját.”*

Valamiképpen minden sor az örökkévalóság rózsajaként illatozik, s egyszerűsége mögött mindig újabb és újabb szíromrétegek sejlenek föl. Az elsőre szép képek, metaforák igazán csak a lélekben virulnak ki, s ahhoz, hogy illateszenciájukat egészen tisztán érezzük, megalkuvás és visszakozás nélkül kell a mélybe tekintenünk. A rózsá ígérete a teljesség és az örökkévalóság ígérete. Ahogy minden látható csak a láthatatlan fátyla, a titok kápráztató burka, mely egy-egy pillanatra fölsejlik az igazságra szomjazó szem előtt.

Tatár Sándor versciklusának költészetéről Tarján Tamás szöveg legtalálhatóbban a *Requiem* kapcsán: *„Ha az olvasó az eddig kiemelt költemények tépett, diszharmonikus szépsége helyett hagyományosabb szépségre vágyik – itt megtalálja. Nem a harmóniát ugyan, de az erőt adó harmonikus formát, a diszharmonia feszes formai burkát igen.”* (Holmi, 2008, 5. sz., 675. o.) Ez a burok sokszor igen érdes, érződik a „mesterember” kezének munkája, mégis az erőteljes alaphang, a gondolati erő kitart:

*„A rózsá illatoz, s nem érzi ő maga.
Légy hát ilyen te is: mások ajándoka.”*

A néha zavaró, erőltetettnek ható rímek, „összecsengések”, archaizálások (köszvényt-ösvény; vidítja-megírva; ismer-bilincsből; maga-ajándoka) tehát beleoldódnak az összképbe.

A verssorok töredezettsége pedig egyfajta négyes tagolást biztosít, lehetővé téve a meg-megállást, elmélyülést, mintegy keresztutat rajzol. Ismét Márton Lászlót idézve *„mondhatni azt is: százharminc kereszt, melyre a misztikus gnóma grafikai teste föl van feszítve”*.

A misztikus erejű rózsá nem más, mint a legtisztábban égő áldozat képe. A Szűz Mária-szimbólum mellett jelenthet bárkit, aki a viszonzás vágya nélkül adja életét, önmagát. A bibliai párhuzam ismert: *„senkinek nincs nagyobb szeretete annál, mint aki életét adja barátaiért”*. (Jn 15,13) Van-e fontosabb feladatunk annál, mint hogy elgondolkozzunk ennek a mikéntjén saját életünkre vonatkozóan?

Az előző Tatár Sándor-kétsorossal viszont még inkább rokoníthatóak a következő Silesius-verssorok:

*„Miért a rózsá? Csak. Virágzik, mert virágzik,
Nem kérdi, hogy van-e s hogy látszik vagy nem
látszik.”*

Itt, a gyakori ellenpéldától eltérően és a Tatár Sándor-idézzel ellentétben nincsen explicit felszólítás. A magyar költő szavai súlyosabban koppannak, míg Silesiusnál érezzük az angyali suhanást, éteri mosolyt. Árnyalatnyi és egyúttal árnyasabb kitérőként idézzük itt meg a szoron-

gás és a paradoxon nagy portugál költőjének, Fernando Pessoa-nak költői rózsza-kérdését. „Nem kell rózsza, mert vannak rózsák. / Kellene akkor csak, ha nem lehet. / Minek olyan valóság / Mit bármely kéz leszed.” Nem kérdés, hogy Pessoa is valami másra vágyik, mint pusztán az érzékelhető valóság rózsájára, noha ennek kifejezésére, éppúgy, mint az előző kétsorosokban, éppen az érzékelhető valóság rózsája szolgál eszközzül.

A sok motívumpárhuzam közül legyen vizsgálódásunk tárgyaként második a „fény”. Figyelemre méltó, ahogy átalakul, átfogalmazódik, átértelmeződik akarva-akaratlan az anygali misztikus eredetije. A fényt az Úr mezeként interpretálja Silesius, mely önmagában éppúgy megtevesztheti a lelket, mint bármi hívság:

*„A fény az Úr meze: ha csak a fény hiányzik,
Tudd, hogy még nem az Úr, amire szíved
vágynak.”*

Itt tűnik elénk, hogy az első pillantásra egyszerű és tételszerű megfogalmazások milyen mély fúrású kúthoz is vezetnek. Clairvaux-i Szent Bernát szavai csengnek össze a középkori misztikus dallamával: „Csak égni kevés, csak világitani hiúság, égni és világitani – , ez a tökéletes emberség!” Aki csak a fényességben akar tündökölni, még a hiúság rabszolgája, de az is rabszolga még, aki a lángnál csak melegedni akar, s fél fákljaként lobogni.

Tatár Sándornál pedig:

*„Az Úr a fény, a Szó. Vannak, kiknek világit –
Ha te is látni vágyasz, dobj el minden világit.”*

Fény, világosság és világ játszik egybe – a világi eldobása után válik csak láthatóvá az, aki világit. Itt maga a fény Isten, s nem pusztán meze. Az embernek viszont a világ mezét kell levetnie ahhoz, hogy az Úr számára is láthatóvá váljék. Mert a mez-telen valóság az egyetlen, amit kutatni érdemes jel-mezeken és kopár mezőkön át. És mit jelent „eldobni mindazt, mi világit”? Több bibliai példa is kínálkozik: az egyik az, amely arról szól, hogy ha az Isten országát keressük, ráadásul minden megadatik, a másik pedig Krisztus kijelentése mögül hatol felénk: „én nem e világból való vagyok”. Elvetni tehát mindent, mi nem krisztusi.

Harmadik példánk, mely egy az ízelítőül szánt kiemelések közül, különös módon legyen az „isteni szalma”...

Feltűnik, hogy annak ellenére, hogy Angelus Silesius hangvétele legtöbbször lágyabb, hatását tekintve mégis radikálisabb és áthatóbb, mint a *Requiem*-kötet költője. A „kerúbi vándor” a betlehem-i jászolt idézi meg:

*„Szalmára fekteték Istent, hogy emberre lett;
Ó, mért nem voltam én a szalma ott testének!”*

Tökéletesen ráérez, hogy hol kell az érzéki világot bevonni az érzéken túliak megjelenítéséhez. A kívánság merészsége különleges ellentétben ragyog gyengédségével. Ahogy az isteni ostya étékként és italként van jelen a legnagyobb misztériumban az emberi test és lélek számára, hasonlóképpen kíván ő testével (noha földi mércével) a Megtestesültnek szolgálni – szalmaként. Benne rejlik mindebben a passió rettentő aktualitása, melyben a keresztény útja csak a folytonos compassió lehet.

Tatár Sándornál az ellentétek élesek és világosak, ugyanakkor kérdéssel fejezi be, ami itt valahogy túlságosan hirtelen oldja fel a feszültséget:

*„Puha szénán kezdte, s végzé kemény keresztben.
És értem halt meg ő – lehet hát nem szeretnem?”*

Egyértelműen kitűnik az ellentétekre építkezés, ami a versciklus feszültségét és szépségét adja. Ezek a négy darabba szabdaltszilánkok olykor szűrnak, s a serkenő vér a balszam

útját készíti elő (vö. „Jelen van mindenütt. Vagy lakja szívedet, / Barátom, vagy szíved bizony nincs is neked!” „Legyél velem, legyél!... – rimánkodik a balga, / Mikéntha Istennek az kellene: a hangja.” „Ha dörg az ég, sokan Istenhez menekednek, / Ám te oltalmadat mindenkor benne leljed!” „A Pokol benned van, de Mennyre válthatod / Ha kiűződ magadból a mohó állatot.”) Olyan dalok ezek, melyek túl vannak a tündöklés vágyán. Mikor megtörtebb az ének, egy pillanatra felvillan a láng sebezte pillangó szárnya, egy-egy remeklésben pedig magának a pillangónak tűz emésztette árnya is: „A hús, a kéz, a kincs. A csend, a szív, az oltár. / Ki gyűjt, habzsol, rab az; csak az szabad, ki szolgál.”; „Magadnak, mondd, miért kívánnál szárnyakat? / Ki tiszta, száll ugyanis; a bűnös lennmarad.” „Szerelmednek nyila tompa hegyű nagyon – / Sebzetlen Jézusod így gyötri fájdalom.”

Az isteni jelenlét kérdése központi helyet foglal el, sok helyen pedig áthallások fedezhetők fel a taoizmus „tanításaiból” (pl.: „Útról ne is beszélj; mert megérkezhetel / Egy lépés nélkül is, csak töltsön Isten el.”)

Tatár Sándor a sziléziai angyal fénycsóvjából merítve egy kis hangya csápjaival, egy „éjjeli lepke” segítségével hozott le újra számunkra e „modern korban” is érvényes, mert örökérvényű üzeneteket. Alapállása a csend, perspektívája a fény, műhelye a lélek. Hitvallása saját szavai alapján lehetne:

*„Borodat ne kináld fenmszóval, hangosan –
Kortyot lelkekből adj, és kérnek majd sokan”*

Kontra Ferenc

Az egyetlen könyv mágiája

Nettitia K. Froese: Lemúria legtetején

A cím lehetséges értelmezésekor két út áll az olvasó előtt. Az első ahhoz az ismert írói attitűdhöz kapcsolódik, amely szerint a megfigyeléshez ellazulás és kellő idő szükségeltetik. A szimpatikus kis állatka, a lemúr, más néven gyűrűsfarkú maki megfelelő alanya és metaforája lett az elmélyült alkotók életvitelének; jóformán csak legfőbb kedvteléseiknek élnek, és lustálkodásuk voltaképpen gondolatserkentő tevékenység. Erre a „kegyelmi állapotra” utal Garaczi László is az *Egy lemúr vallomásai* című regényében.

Az értelmezés másik útja a süllyedő világok mítosza felé visz. Atlantisz szigetének apokaliptikus pusztulása az Atlanti-óceánon lehetséges helyszínt szolgáltatott már Platónnak is ahhoz, hogy kifejtse utópisztikus politikai nézeteit az ideális államról, ahol az emberek különleges erkölcsi érzékkel rendelkeztek. A mítosz az évszázadok során tovább rétegeződött, és a hipotetikus katasztrófának nevesített hősei, belakott terei lettek. Jóval később egy sok tekintetben hasonló szárazföld eltűnése került az érdeklődés középpontjába. Lemúria elméletileg a Csendes-óceán szigete lehetett. Sokfelől próbálják máig igazolni, hogy különféle ősi hagyományokban más-más elvezései maradtak fenn. Olvasatunkban most nem is a geológiai kérdések a lényegesek, hanem a köré szerveződött mítoszok. A legtöbb utalás a metafizikus gondolkodással hozza összefüggésbe, és az élhető természet paradicsomaként mutatja be a bölcsektől hemzsegő, özöndús teret.

Azt pedig egyenesen transzcendensnek kell tekintenünk esetünkben, hogy az első mondatban tézisként felvetett két értelmezési útvonal voltaképpen egy: 19. századi tudósok vetették fel ugyan is a Lemúria nevű kontinens létezésének gondolatát, hogy megmagyarázhassák az Indiai-óceán környéki flóra és fauna szokatlanságát. Charles Darwin *A fajok eredete* című, 1859-ben megjelent munkája zavarba hozta a tudósokat. Ha az egy helyen élő hasonló fajok közös őstől származnak, akkor miként értelmezzék az olyan teremtményeket, mint pl. a lemúr, amely főleg Madagaszkár szigetén él kis számban a közeli Afrikában, ezenkívül azonban Indiában és a Maláj-félszigeten is megtalálható. Más állat- és növényfajok esetében ugyancsak felmerül a kérdés: hogyan jutottak át az Indiai-óceánon.

Lemúria tehát a süllyedő rejtélyes kultúra szimbóluma lett. A *Lemúria legtetején* cím a leggyakoribb ábrázolásokra is utalhat: az óceánból kiemelkedő szigeten kéklő csúcsokat látunk, rajtuk várszerű építményeket. Innen nyílhatott rálátása Abi al-Maarrinak a világra, civilizáció és vadon különválasztására, áttételesen pedig az írásbeliség egészére, hiszen a könyvben ugyanabban a mondatban találkozunk papirusztekercsekkel és CD-ROM-mal. El is jutottunk ezzel az időmezők parttalanításához.

A soha meg nem írt, *Efezusi betűk* című egyetlen könyv a szellemiség legszerteágazóbb topozávé válik, aminek legrégebb utalása magát az olvashatóságot is a megérzések, fenntartások világába utalja. Bűbájos írásformákat véstek a fennmaradt régészeti leletek tanúsága szerint az efezusi Artemis képszozába. A kalligráfiának varázserőt tulajdonítottak, ezért elkészíttethette bárki a saját bajtól megóvó betűjelét. Athenaios görög író talizmánként értelmezte ezt a kultikus, személyre szabott írást, amiről sosem derült ki, hogy szó, szöveg vagy csupán egyetlen betű-e. Az egyetlen létező igazság léte vagy elvetése nyilván prefilozofikus felvetés volt.

Nettitia K. Froese könyve a soha meg nem írott könyv mítoszát köti össze azzal a sztereotíp kérdéssel, ha egyetlen könyvet kellene magunkkal vinni egy lakatlan szigetre, akkor melyik lenne az. Intellektuális kérdés, de a kézzelfogható tárgy egyúttal a talizmán is.

A civilizáció és káosz egymásmellettsége veti fel azt, hova lesznek azok a könyvek, amiket elolvastunk.

A könyv szerkezetét elemezve – megint csak nem véletlenül – Szent Pál apostol efezusbeliéhez írt leveleinek felépítése juthat eszünkbe, melyekben a világos előterjesztés után meggyőző érvelés következik. Csakhogy nemigen tudjuk előre belátni mégsem, hova visz bennünket az invokációnak is tekinthető felütés. A kortárs prózából Németh Gábor *Eleven hal* című prózakötetének koncepciójával is párhuzamba állítható. Az történik ugyanis mindkét esetben, hogy az alakuló szöveg olyan az asztalon, mint az „eleven hal”, elsősorban öntörvényű, asszociatív, tehát nem történetelví. A koncepció tehát nem az, hogy az író már előre tudja, mi lesz a történet vége, így az írás ebben a felfogásban nem az olvasó (meg)vezetésének eszköze, hanem az a cél, hogy az írónak társa legyen a szellemi kalandban.

Eldönthetetlen, hogy Nettitia K. Froese álnév, alteregó vagy alakmás. Esetünkben mindenképpen a szépirodalmi én megjelenési formája. Könyve műfaját tekintve levelekből álló esszéregény. A huszonöt részre tagolt prózára az esszé és a regény műfaji sajátosságai egyaránt jellemzőek. Olvashatjuk regényként is, ahogyan az *Esti Kornélt*, mert azonos a főhős személye (Abi al-Maarri), az elbeszéltek helyszíne (a dolgozósobája) és azok egyidejűsége. Magányának kabbalisztikus 26 666 napjánál kezdjük és fejezzük is be az olvasást, mágikus időszámban járunk közben, „*farkasok órájában, amikor a tegnap átadja helyét a mának, és amikor a holnap tegnapra lesz, midőn a képzelet levetkezi a racionalitás béklyóit, az ébrenlét átadja helyét az ájulásnak, s az esthajnalcsillag sugára átüt az éjszaka kábulatán*”. Az esszéjelleg pedig az irodalom szakmai kérdéseit veti fel. Legjellemzőbb példája ennek a modern regényről szóló fejezet, amely arra reflektál, hogy 2002-ben száz író a *Don Quijótét* ítélte a valaha írt legjobb szépirodalmi műnek. A szerző/elbeszélő véleményének kifejtésében alig leplezett iróniával jut arra a következtetésre, hogy ha „*a stílus babonájában szenvedő elméletírók madorában olvastak volna 1605-ben is, a Don Quijote soha nem került volna be az örökbecsű művek közé*”.

Jóllehet a főhős, Abi al-Maarri számtalanszor hangsúlyozza, hogy az *Efezusi betűknek* nevezett világlexikon/enciklopédiát írja, tehát azt a bizonyos egyetlen könyvet, voltaképpen a lehetetlenre vállalkozik. Éppen a paradoxon ad alkalmat arra, hogy a *Lemúria legtegyén* című könyvben viszont jelképesen „minden” könyv benne legyen. Egyrészt rengeteg konkrét, név szerinti utalás van benne (Homérosz, Rimbaud, Pascal, Rabelais, Boccaccio, Bandello, Erasmus, Lope de Vega, Hans Sachs, Danilo Kiš, Márton László, Samu János Vilmos), emellett ugyanennyi talány is, hogy éppen kinek melyik művével találjuk szemben magunkat. Esetében nem a posztmodern immár hagyományos idézetmechanizmusára kell gondolnunk, hanem az olvasmányélmények „ráírására”. Inkább az *Így írtok ti* újrágondolásáról, intellektuálisabb megvalósításáról beszélhetünk.

„*Kísértet járja be a látható világot!*” – olvassuk az egyik párbeszédben. Az utalások játékosak, enigmatikusak, mert nem szó szerintiek. Az olvasás öröme/hedonizmusa lépten-nyomon átüt a leírtakon. Éppen azáltal tud lebilincselő lenni egy féloldalmi körmondat, mert mintha E. A. Poe *Usher házából* indítana és B. E. Ellis *Nullánál is kevesebb*jével fejeznék be a mondatot, vagy inkább a történetet. Fontos szó itt a „mintha”, mert nem tudhatjuk biztosan. Ez a játékos rávezetés számtalanszor utal arra, hogy egyes irányzatok/iskolák honnan indulnak és hova érkeznek. A szerző (áruljuk el!) Fekete J. József, aki ezernél is több könyvről írt tanulmányt/kritikát, ezúttal a saját „jutalomjátékaként” megosztja az olvasóval írói tapasztalatait; csakhogy most az ő elbeszélésében a saját stílusán konvertálva szólalnak meg mások, elevenek és holtak. Az igazi bravúrja, ugyanakkor központi gondolata is a könyvnek az indigóhatás. Milyen lenyomata maradt bennünk annak, amit elolvastunk. Néha tapasztalat, máskor metafizika. Mégsem mos egybe semmit. Részletekbe menően pontos, mint John Dos Passos a *Manhattani kalauzban*. Néha az élményen, máskor a tapasztalaton van a hangsúly. És azt se feledjük közben, hogy aki beszél hozzánk, annak jelleme, szokásai vannak, bölcs és igazságos, rigolyás, házsártos és számon kérő, egyszóval saját talizmánját hordozva mindenki magára ismerhet.

Magára ismerhet olyan értelemben is, ha szétnéz, milyen jövőt jósol saját magának és környezetének. Lemúria emlékezete mai és valós párhuzam. Olyan, mintha már egyszer minden megtörtént volna. Olyan, mintha az utolsó könyvünket íránk. De ezt legalább derűvel tesszük.

(zEtna – Basiliscus, Zenta, 2009)

Fekete J. József

„mélységek mélyének legmélyéről”

Szűgyi Zoltán: Pillangóversek

Szűgyi Zoltán az elfogadás költője. Korábbi versei leginkább az üldözöttség előli kiütkezés, a sors elfogadható megélése felett méltó, óvatos, visszafojtott hangon folytattak párbeszédet környezetének természeti és társadalmi elemeivel, illetve Istennel, akitől el lehet húzódni, perlekedni lehet vele, el lehet taszítani, de vissza is lehet hozzá térni, a költő életgyónását türelmébe lehet ajánlani. *Pillangóversek* című, az Orpheusz Kiadónál Benes József grafikáival és Baráth Ferenc tipográfiájával megjelent kötetében *Fehérben és énekelve* címen egy narratív hosszűversben foglalja össze élete megpróbáltatásait, veszteségeit, egzisztenciális nyomorát, politikai vesszőfutását, a polgárháború előli menekülését, a rá következő otthontalanságát, hozzátartozók, barátok halálát, a gondviselésbe vetett hitének elvesztését, majd Isten újbóli megtalálását.

Szűgyi Zoltán a vajdasági Adán született, tagja volt az újvidéki *Új Symposion* Sziveri János vezette szerkesztőségének, amit a politika szétvert, a szerkesztőség tagjait pedig politikailag éretlennek, hitetlennek nyilvánította, egzisztenciálisan ellehetetlenítette. Sziveri Jánoshoz családiasan bensőséges kapcsolat fűzte, annak hányattatását, majd halálát érzelmileg sokáig képtelen volt feldolgozni. A volt főszerkesztőt annak halála után, 1991-ben követte Budapestre, azután, hogy a korábbi politikai üldöztetés más formát és más tartalmat nyert, mint egy évtizeddel korábban, a szilenciumot az akkori Jugoszlávia polgárháborúinak kezdetét jelentő fegyverdörgés váltotta fel, és az áldozatok immár nem a társadalmi elszigetelés terhe alatt sorvadtak, hanem egyik pillanatról a másikra: halottak voltak. A költő a veszély elől felkerekedve új hazájában nem ölelő karok között ért révbe, hanem a mostoha kenyerére kényszerült. Mostoha sors elől menekülve és hasonlóba csöppenne a költőnek meg kellett élnie a „*van honnan szököni, de nincs hová*”¹ érzését, és ez a tapasztalat nála nem az erőt adó irónia felhangjaival jelent meg, hanem inkább letargikus belenyugvást tükrözött. Az 1995-ös *Énekünk éneke* (*A gondnok verseskönyve*) című, az otthontalanságra reflektáló könyvében keserősége kendőzetlen őszinteségében mutatkozott meg, ami végül a beletörődés egykedvűségében nyert megfogalmazást: „*tudom e népnek rég nincs / már egy beszéde / s lelkem még az éjjel / visszakérhetik / járok hát inkább nesztelen / maradok konok zarándok / messziről jött magyar / megállok csak és várok // míg szelíd szemével / az anyaföld betakar*”. (*Létalapítás*) Ebben a tizenöt évvel ezelőtt megjelent versben jelen van a hívó ember alázata, ami meghatározó létszemléletként hatja át Szűgyi Zoltán mostani kötetét is. Az előbbiben beharangozott lármás korszak vége az utóbbiban érett a csendteremtés idejévé.

Mielőtt azonban a hallgatag versekkel foglalkoznánk, el kell időznünk a *Pillangóversek* kötetben megjelent hosszűversnél, annál is inkább, mert a költő voltaképpen ebben a költeményben adja meg költészete kulcsait. Tőle, a szavak nélküli költészet eszményét valló költőtől szokatlan a narratív hosszűvers, bár a jelzők hiánya egyéb verseiben is alkotói célkitűzés folyománya², a lírai áttételek szinte programszerű elmaradása jelzi, hogy ezt a versét referenciálisan kell olvasni. Viszont nem valamiféle ellenversről van szó, amely kirostalta magából a líraiságot, a költői transzponáltságot. A tényyszerűsége törekvésében is költő marad a költő, és olyan képi emlékeket alkot, mint például

1 Gulyás József *Végre* című, a vajdasági magyarok nemzedékeinek sorsmeghatározó élményét összegző négy sorosa: „*Végre kimondhatod / váratott soká: / van honnan szököni / de nincs hová.*”

2 *Pillangóvers a jelzőkről*. 30. o.

a két nagyanya versebe idézése során: „Az egyik: cukor meg tej. // A másik: mély, nagyon mély, fekete / szem és áhítat – a szobafestő álmának / megrajzolt angyalfigurája a halál falán”(74.).

A hosszúvers egyszerre önéletrajz, vallomás, végelszámolás, egy kicsit felkészülés a késleltetett halálra: tisztulás, a bűnök fehérre lúgozása, a hitehagyottság levetkezése, az örökkévalóságra berendezkedés megkezdése, hiszen akit kebelére fogadott a korábban eltaszított, elfeledett, figyelmen kívül hagyott Isten, az értheti meg, hogy a visszafogadás nem a mindenkori jelen megéléséhez nyújtott segítség, hanem támasz, magyarázat, értelmezés, intés és útmutatás a földi élet olyan megéléséhez, ami elfogadhatóvá teszi ezen élet végességének következetességét – teheti-e? –, megerősíti az üdv-történetbe vetett hitet, mert keresztény költő előtt aligha mutathat egyéb felkészülési lehetőséget a Mindenható, akinek van válasza az öröklétre készülő egyén kérdéseire. A válasz a kert, a diófa árnyéka, a pillangók, és annak fölismérése, hogy nem a költő a gondnoka az épületnek, a kertnek, a versnek, a gondolatnak, a szépség és az élet efemer boldogságának, hanem mindhárom, a természet, az élet és a költészet fölött az egyetlen Gondnok áll.

A megtérésben megnyugvás csendes, szinte hallgatag versei a *Pillangóversek*. A pillangó egyfelől az illanó szépség – ez a kötet első ciklusának címe – metaforája, másfelől a verssé képződő gondolaté, ami a pillanatot áttemeli az öröklétbe, és ezzel szabadságot teremt számára. A költő, ha verset ír, akkor teremt, jeladást végez, jelet hoz létre. Versben nyilatkozik meg, pillangóként engedi szabadjára gondolatait, hogy azok szabadon szálljanak, annak eshetőségét is feltételezve, hogy röptük soha senkinek nem ötlik szemébe. Verset írni, vagyis jelet hagyni annyi, mint valakit utasítani valamire, ha nem egyébre, a jelek követésére, a vers olvasására. Versben megnyilatkozni ugyanakkor nem egyéb, mint önnön létünk bizonyossága, a légzés és a szívdobogás szabadságának intellektuális megfelelője. Ennek a szabadságnak az elérése módszerességet követel, a kötetben egymásnak felelgető pillangó-versek és pillangóhaikuk a tökéletesen átgondolt kötet szerkesztésen túlmenően a megnyilatkozás formai fegyelmére terelik a figyelmet, jelezvén, hogy az élménylira várható áradása helyett meditatív lírai alakzatokkal szembesül az olvasó. „Új nap alkonyul” – írja a *Pillangóhaiku az új napról* utolsó sorában a költő. Az első két szó, az új nap olvastán a pirkad vagy virrad ígét várná a logika, a váratlanul felbukkanó alkonyul szó visszapergeti az olvasói tapasztalatban az ok-okozati összefüggések beágyazódott lenyomatát, a versmegértő gondolat elrugaszkodik a realitástól és a transzcendencia felé kormányozza a világ megértésére tett erőfeszítést.

A kötet végelszámolás-jellegét látszik erősíteni, hogy kiolvasható belőle a költő értékrendszere, amiben a legfőbbek közé tartoznak az érzelmek, az érzelmek kinyilvánítására alkalmasság, a pillanat öröme, a távozás bátorsága és a megérkezés ígéréteinek boldogsága.

A kert Szűgyi költészetének frekvenciált toposza. A kert a gondolat tere, az önvizsgálathoz szükséges nyugalom megteremtésének színhelye, a fény és az árnyék játékának színpada, a remény fenntartásának ligete (*Pillangóvers a reményről*, 66.), amelyből pillangóként szállnak tova a versek (*Pillangóhaiku a versről*, 67.). A külvilágtól elválasztott tér, az elmagányosodás lehetőségét megteremtő „természet kicsiben” versbéli megjelenítése egyszerre idézi meg az urbánus világ előli visszahúzóddás gesztusát és az elmélkedés szellős szentélyét, Szűgyinél ezért magától értetődően a kert felől indulva az istenkeresésre nyit a vers, a kert szemlélődés elmélkedésre vált, majd a transzcendens megismerése felé fordul: „Nyár. Ősz. Tél. Tavasz. / Elvesznek. Eltűnnek mind. / Átlényegülnek. // ITEM // Ki vagy te? Te hatalmas / – kérdem tűnődve a fűgafa alatt.” (*Pillangóvers az áttűnésről*) A versbe foglalt átlényegülés már az ókortól foglalkoztatta a gondolkodókat, Ovidius pedig költői toposzá emelte, s lám, két évezred elteltével is megkerülhetetlen költői-emberi téma. Az átalakulás, ami nemcsak a pillangók, hanem az ösztérmetészt megújulási képességének sajátossága is, közvetlenül veti fel Isten mibenlétének költőileg artikulálható fűrkészését. Az idézett költeményre következő vers (*Pillangóvers a várakozásról*) az előző hangütését meghatározó alázattal szemben a személyiség gigantikus kinagyítása révén („jobb lábammal a tengerben / ballal a föld kövén / állok akár egy erős / angyal a fényes láncra fűzött / gránátalmák hömpölygésével / a tűzoszlopban”) mitikus képet mutat az emberről. Az emberi nagyság és az isteni nagyság egymással nem mérhető, egymással nem állítható párhuzamba, viszont viszonyítható egymáshoz, és mindkettő a maga helyére tehető. Ez a hitevesztett, majd elkeseredésében a „mélységek mélyének legmélyéről”³ újra Istenhez forduló költő értékvilágában a helyes arányok megtartása mellett tisztul a megmérettetés az alázat haikujává: „Váram lett kertem. / Örökkévaló – ki vagy –, / látsz-e még engem?” (*Pillangóhaiku a kertről*)

3 Fehérben és énekelve. 78.

Szűgyi Zoltán némely verséről csupán a címük alapján, vagy még azok segítségével sem dönthető el, hogy ki a megszólítottjuk, emberi lény-e, vagy az ember fölött álló-e a társ, akit versbe vonzott a szeretet, a kötet egészét tekintve viszont egyértelmű lesz, hogy az embertársak a könyvet záró hosszúversben nyertek kiemelt helyet, míg a kötetnek a pillangólét efemeritását idéző első ciklusa az ember fölött állónak a hatalmasságát állítja szembe az ember tünékeny mivoltával: „*Lassan lépdelve / őszi érces hangon mondtad: / én így szeretek. // ITEM // Nem vízen jössz majd – nem e világból való –, dicsőségesen.*” (Pillangóvers a dicsőségesről)

Szűgyi Zoltán már-már szótlán költői teljesítményében jelentős szerepe van a tudatos nyelvi ökonómiának (Pillangóvers a szavak kereséséről, 47–48.), a megtalált formának, s kötetben uralkodó haikunak, ami különböző sorkombinációk közé épül, és leggyakrabban tankára (wakára) hasonlít, ám nem törekszik annak szabályaira, valamint a képi szimbolikának. A versekben megjelenő bölcső, szárított almaszeletek, dió, füge, méz, füvek, fák, kert, társ, arc, kéz – mind az összetartozás különböző szintjeire utalnak, az embernek emberre utaltsága és az embernek a Teremtőre hagyatkozása jelenik meg általuk.

A költemény Szűgyi számára létének bizonyossága, Isten közvetlen megnyilvánulása az ember biológiája révén. Amellett, hogy új (vers)világokat hoz létre, maga is verssé válik, mintegy Isten létének eleven tanúságaként: „*Szívem szonettet / ver. Légzésem haiku. / Megnyilatkozom. // ITEM // Verssé leszek, hogy így tegyek bizonyosságot: ma is él Isten.*” (Pillangóvers a megnyilatkozásról)

(Orpheusz Kiadó, Bp., 2009)

E számunkat nyomta és kötötte az AS-Nyomda Kft. Szilády Üzem

axel springer

6000 Kecskemét, Mindszenti krt. 63.

Tel.: +36 76 481 401; Fax: +36 76 481 204

E-mail: szilady@axelspringer.hu

www.as-nyomda.hu; www.szilady.hu

Folyóiratunk megjelentetését a Nemzeti Kulturális Alap

és a

József Attila Kulturális és Szociális Alapítvány
támogatja.